

**İbtidai məktəb
və
məktəbəqədər
tərbiyə**

1970-ci ildən
çıxır.
№ 1 (162)
yanvar-mart

Jurnal

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin orqanı

№1 s. 3
№2 s. 3
№3 s. 42

2003

1

Zəmanəmizin müdrik dövlət xadimi.....	3
<i>Təhsil standartları</i>	
Dördüncü təhsil sahəsi: "İnsan".....	8
<i>Fənlərin tədrisi və qabaqcıl təcrübə</i>	
Həsənov B., Quliyev Ə. "Ana sözü" dərsləri üzrə sinifdən xaric oxu dərslərinin təşkilinə dair.....	13
Tamoyev Ç. Riyaziyyat kursunda alqoritmlər və onların tədrisi metodikası.....	17
Məmmədov T. Hesab əməllərinin tədrisi prosesində kompüterdən istifadə.....	24
Əsrəfov R. Şagirdlərdə vətəndaşlıq mövqeyini necə formalaşdırmaq?.....	26
Məmmədova X. Qayğıya ehtiyacı olan uşaqlarla işin təşkili.....	30
<i>Məktəbəqədər tərbiyə</i>	
Alnağıyeva N. Senzor tərbiyə.....	33
Əhmədova C. Məktəbəqədər müəssisələrlə məktəbin əlbir tərbiyəvi işlərinin xüsusiyyətləri.....	41
Rzayeva N. Uşaq hüquqları və şəxsiyyətin formalaşması.....	44
<i>Məktəbəyünaslıq</i>	
Kərimov Y. Sabahın ibtidai təhsili necə görünür?.....	47
İmanlı A., Hüseynov R. Direktor müavininin işinin məzmunu.....	56
<i>Təbrik edirik</i>	
Mustafayeva R. Nəsillərə nümunə.....	63
Kərimova E. Allah nuruna sığınan alim.....	66
<i>Bizim iş yoldaşlarımız</i>	
İsmayılova E. Zəhmətin bəhrəsi.....	67
Hüseynov Ş., İbadova R. Peşəsinin vurğunu.....	69
<i>Sinifdən xaric oxu üçün</i>	
Əsgər Tığana (Mələykə S).....	71
Mələykə S. Mən elmin göz yaşiyəm.....	72
<i>Müəllim yaradıcılığı</i>	
Zəngilanlı O. Son zəng.....	72

Baş redaktor: Y.Ş.Kərimov

Redaksiya hey'əti: A.Muradov, M.Musayev, N.Əliyeva, A.Həsənov, V.Xəlilov, N.Alnağıyeva, S.Həmidov, Ə.Hüseynov, L.Məmmədova, R.Süleymanova.

Yığılmağa verilmiş: 27.02.2003. Çapa imzalanmış: 17.03.2003.

Kağız formatı 70x1081/6. Şərti çap vərəqi 6.5. Uçot nəşr vərəqi 6.

Sifariş № 5. Tiraj 800. Qiymət 8000 manat.

Redaksiyanın ünvanı: 370010, Bakı, Azərbaycan prospekti, 40. Telefon: 93-84-41.

"Nasir" nəşriyyatının mətbəəsində çap edilmişdir.

Ünvan: Bakı, A.Tağızadə 17, Tel: 30-29-41

Tarix boyu xalqların böyük şəxsiyyətlərə, siyasi liderlərə ehtiyacı olmuşdur, çünki xalqı, milləti irəliyə aparan, dövlətçiliyin qarantı məhz belə insanlar ola bilərlər. Azərbaycanın ən yeni tarixində özünün böyük xidmətlərinə, siyasi uzaqgörənliyinə görə tanınmış zəmanəmizin görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevdir.

2003-cü il may ayının 10-da xalqımızın müdrək rəhbəri Heydər Əliyevin 80 yaşı tamam olur. Respublikamızın prezidentinin yubileyi millətimiz, Azərbaycanın əhalisi, dünya azərbaycanlıları tərəfindən böyük qürur və fərəh hissi ilə qeyd olunur.

1923-cü ildə mayın 10-da Naxçıvanda dünyaya gələn Heydər Əliyev ailənin dördüncü övladı idi. Onun uşaqlıq və gənclik illəri Naxçıvanda keçmiş, xarakteri məhz bu torpaqda formalaşmışdır. Naxçıvan Pedaqoji Texnikumunu bitirdikdən sonra 1939-1941-ci illərdə M.Əzizbəyov adına Azərbaycan Sənaye İnstitutunun me'marlıq fakültəsində təhsil almış, eyni zamanda universitetin tarix fakültəsini bitirmişdir. O, me'marlıq fakültəsində oxuyarkən müharibə başlanmış və hərbi xidmətə getmişdir. Göstərdiyi xidmətlər və qazandığı müvəffəqiyyətlərə görə gənc Heydər o zamankı sovet gizli xidməti olan XDİK-in Azərbaycan təşkilatına işə qəbul edilmişdir.

H.Əliyev hələ DTK-da işlədiyi vaxtlarda minlərlə azərbaycanlının repressiya olunmasının qarşısını almışdır. Mə'lumdur ki, II dünya müharibəsindən sonra İ.Stalin Sovet İttifaqında bir "təmizlik" əməliyyatına başlamış və "Dövlətin təhlükəsizliyini təmin etmək" adı altında kütləvi əməliyyatlar keçirirdi. Məhz belə bir ağır dövrdə H.Əliyevə ölümə məhkum edilmiş şəxslərin adları yazılmış xüsusi siyahılar verilmişdi. Heydər Əliyev adları siyahıda verilən şəxslərin əksər hissəsinin öləcək olduğunu düşündüyü və öldüyü barədə mə'lumat

hazırlamış, onları ölümün pəncəsindən xilas etmişdir. Ölümdən yaxasını qurtaranlar içərisində sonralar tanınmış alim, bəstəkar, şair olan və digər sənət sahəsində çalışan insanlar da vardı.

Böyük təşkilatçılıq qabiliyyətinə, xalq arasında, partiya və dövlətdə xüsusi nüfuz sahibi olduğuna görə H.Əliyev 1969-cu il, iyulun 14-də Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi vəzifəsinə tə'yin olundu. Bu vəzifədə H.Əliyev 14 il çalışdı və Azərbaycan Respublikası üçün çox böyük işlər gördü.

Ümumiyyətlə, 1969-1982-ci illər H.Əliyevin həyatında xüsusi bir mərhələ təşkil edir. Bu illərdə Azərbaycan SSRİ-də sayılıb-seçilən, öndə gedən respublika kimi tanındı.

1970-ci illərdən etibarən respublikamızda xalq təsərrüfatının bütün sahələrində irəliləyiş, ölkəmizin daxili həyatında canlanma aydın şəkildə nəzərə çarpdı.

H.Əliyevin rəhbərliyi altında 70-ci illərdə Azərbaycanda iki böyük neftayırma zavodu tikildi. Neft istehsalı artmaqla bərabər, istehsal edilən neftin məvfiyyəti də yaxşılaşdı. Burada yaranmış neft kompleksini, xam neftin çıxarılmasından tutmuş onun istehlakçıya çatdırılmasınadək texnoloji prosesin bütün mərhələlərini özündə birləşdirirdi. Hazırda "Azneftməş" konserninin iri zavodlar qrupunda təmsil olunmuş neft maşınqayırma sənayesi həmin kompleksin ayrılmaz hissəsidir. SSRİ-nin neft-mə'dən avadanlığının 70 faizindən çoxu "Azneftməş" konserninin müəssisələrində buraxılırdı. Onların bə'zi növləri, məsələn, "Ştanq" dərinlik nasoslari, "mancanaq" dəzgahlari, fontan armaturu Bakıdan başqa heç bir yerdə istehsal olunmurdu.

1970-ci illərdə respublikamızın bir sıra şəhərlərində, o cümlədən Bakıda, Gəncədə, Əli Bayramlıda, Naxçıvanda, Mingəçevirdə, Lənkəranda, Xankəndində ardıcıl olaraq elektronika, elektrotexnika, ci-

hazqayırma, dəzqahqayırma zavod və müəssisələri işə salındı.

H.Əliyevin birinci katib işlədiyi 14 il ərzində respublikada 250-dən çox zavod, fabrik, istehsalat səxləri istifadəyə verilmişdir. Bakı Məişət Kondisionərləri Zavodu, Bakı Məişət Soyuducuları Zavodu, "Ulduz" Elektrik Cihazları Zavodu, "Ozon" zavodu, Bakı Şampan şərabları zavodu, Bakı Dərin Dəniz Özülləri Zavodu, "Elektroterm" zavodu, Sumqayıt Kompresorlar Zavodu, Sumqayıt İplik Əyirici Fabriki, Yevlax Yunun İlkin E'malı Fabriki, Neftkimya Avtomat Zavodu və bir sıra digər obyektlərin tikintisi məhz H.Əliyevin adı ilə, onun rəhbərlik fəaliyyətilə bağlıdır.

1970-ci il aprelin 17-də "Ulduz", 1972-ci il noyabrın 6-da Bakı Metropoliteninin 5 illiyi günündə "Əzizbəyov", "Aurora" (indiki "Qara Qarayev"), "Neftçilər" stansiyaları işə salındı. 1976-cı ilin sonlarında "Nizami" stansiyası açıldı. Sonrakı illərdə "Depo", "Elmlər Akademiyası", "İnşaatçılar", "20 yanvar", "Me'mar Əcəmi" stansiyaları işə düşdü. "Xalqlar Dostluğu", "Əhmədli" stansiyalarında tikinti işləri sür'ətləndirildi. H.Əliyevin xidmətləri sayəsində Bakıda 8-ci kilometr, Musabəyov, Bakıxanov, Əhmədli, Günəşli və s. kimi iri qəsəbələr salındı. Azərbaycanda 10 ildə 22 milyon kvadratmetr yaşayış sahəsi tikilib istifadəyə verildi. Bu da 50 ildə tikilən mənzillərdən 60 faiz çox idi.

Bütün bunlar H.Əliyevin böyük zəhmətinin, xalq qarşısında xeyirxah əməllərinin əvəzolunmaz nümunəsi idi.

1970-1982-ci illərdə Azərbaycanın sənaye və kənd təsərrüfatının inkişaf sür'əti artıq ittifaq göstəricilərini qabaqlamışdı. Respublikamızda sənaye istehsalı 2,7 dəfə artmış, 13 ildə 101, 5 milyard manatlıq (əvvəlki 50 ildə olduğu qədər) məhsul istehsal edilmişdi. Xalq istehlakı malları istehsalı 3 dəfə, sənayedə əmək məhsuldarlığı 2, 5 dəfə, fondverimi 25 faiz çoxalmışdı. Azərbaycanda 12 milyard kubmetr qaz, 14 milyon ton neft istehsal olunurdu.

1969-cu ilədək respublikada şəhərlərarası, şəhər və kənd telefon rabitəsi olduqca ləng inkişaf edirdi. Bunun əsas səbəblərindən biri rabitə avadanlıqlarının quraşdırılması üçün yararlı binaların olmaması idi. 1970-ci ildən başlayaraq H.Əliyevin rəhbərliylə xüsusi dövlət qərarları ilə ATS binalarının inşası 5 illik tikinti planına daxil edildi və qısa müddətdə bu istiqamətdə çox böyük işlər görüldü. Bakı şəhərində Mərkəzi Poçtdaşıma və ATS binaları tikilib, istifadəyə verildi.

Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında 1970-ci illərdə Bakı Sumqayıt, 1979-1986-cı illərdə Bakı-Astara, 1978-1982-ci illərdə İsmayılı-Muğanlı avtomobil yolları tikilib başa çatdırıldı. H.Əliyev Azərbaycanda yeni dəmir yollarının tikintisinə xüsusi diqqətlə yanaşırdı. 1975-ci ildə Ələt-Əli Bayramlı elektriklişdirilmiş dəmir yolu xətti işə düşdü. 1976-cı ildən tikintisinə başlanan Ağdam-Xankəndi Dəmir yolu xətti 1981-ci ildə başa çatdırıldı. 1970-1982-ci illərdə respublikamızda dəmir və hava nəqliyyatının inkişafına da xüsusi diqqət yetirilmiş və bu sahələrdə böyük nailiyyətlər əldə olunmuşdur. 1969-cu ildə Binə hava limanında təyyarə parkı yeniləşdirildi, 1972-ci ildə Naxçıvan aeroportu, 1973-cü ildə Balakən, Yevlax və Ağdam aeroportları istifadəyə verildi. Şəki aeroportunda yeniləşdirmə işləri aparıldıqdan sonra 1973-cü ildən başlayaraq "YAK-40" təyyarələri qəbul edilməsinə başlandı.

60-cı illərin sonu 70-ci illərin əvvəlində torpaqların meliorativ cəhətdən yaxşılaşdırılmasına, kolxoz və sovxozların maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsinə başlandı. Artıq prinsiplial məsələlərin, kənd təsərrüfatı problemlərinin həllində elmi araşdırmaların nəticələrinə əsaslanırdı.

H.Əliyev kənd təsərrüfatında irəliləyişi təmin etmək üçün bu sahədə çalışan kadrların seçilməsi və yerləşdirilməsinə xüsusi diqqətlə yanaşdı, onların məs'uliyətini artırmaq üçün yeni xətt götürdü. H.Əliyevin təşəbbüsü və rəhbərliyi altında

da üzümçülük, meyvəçilik, çayçılıq və heyvandarlıq sahələrini inkişaf etdirmək üçün kompleks inkişaf proqramları işlənib hazırlandı, ayrı-ayrı regionlar üzrə əkinçilik və heyvandarlığın ixtisaslaşdırılmış sahələrinin yaradılmasının əsası qoyuldu.

1970-ci illərdə Azərbaycanda pambıqçılığın daha da inkişaf etdirilməsinin möhkəm bünövrəsi qoyuldu. Yeni pambıq sortları (Az.NİXİ-104", "Az. NİXİ-170", "Az. Muğan-395", "Ağdaş-3" və s.) yaradıldı.

H.Əliyevin xidmətlərindən danışırkən belə bir cəhəti də qeyd etməliyik ki, məhz onun başçılığı sayəsində ittifaqın müvafiq nazirliklərinin və baş idarələrinin diqqəti Azərbaycanın kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsinə yönəldilmiş, mərkəzdən külli miqdarda əsaslı vəsait alınmış, respublikaya texnika, yanacaq, ehtiyat hissələri, tikinti materialları, mineral gübrə, kimyəvi preparatlar gətirilmişdi.

Kənd əhalisinin güzəranının yaxşılaşdırılması pambıqçılığın müvəffəqiyyətlə inkişafından çox asılı idi. Texnoloji iqtisadi və təşkilati tədbirlər nəticəsində hər hektardan məhsuldarlıq 1966-1970-ci illərdəki göstəricilərə görə orta hesabla 16 sentnerdən 1981-1982-ci illərdə 31, 6 sentnerə çatdırıldı. Hər hektarın məhsuldarlığı 1,5-2 dəfə artırıldı. Xam pambıq istehsalı 1966-1970-ci illərdəki 327,7 min tondan 1981-1982-ci illərdə 924,8 min tona çatdırıldı.

Bu dövrdə təsərrüfatın digər sahələrində də çox böyük irəliləyişlər oldu.

H. Əliyevin həyatının bir mərhələsi (1982-1990) Moskva ilə, Kremlə bağlıdır.

O, 1982-ci ildə SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini təyin edilir. Sov. İKP MK-nın Siyasi Bürosunun üzvü, SSRİ Nazirlər Soveti Sədrinin birinci müavini kimi daha məs'ul vəzifələr daşdığı dövrdə H.Əliyev daim Azərbaycanla bağlı olmuş, millətinin böyük oğlu kimi vətənimiz, doğma diyarımız üçün xeyirxah əməllərini əsirgəməmişdir.

1987-ci ildə Moskvadakı vəzifəsindən istefa versə də, heç bir təzyiqa baxmayaraq o zamankı Sovet rəhbərliyinin, Mixail

Qorbaçovun yeritdiyi siyasəti, yenidənqurmanın törətdiyi faciənin səbəb və nəticələrini tutarlı tənqid etmişdir.

Bu dövrdə ermənilər və onların havadarları H.Əliyevin SSRİ rəhbərliyindən uzaqlaşmasından istifadə etməyə, maksimum dərəcədə faydalanmağa çalışır və Azərbaycana qarşı ərazi iddiaları ilə çıxış edirlər. Məhz belə bir ağır dövrdə – Qərbi Azərbaycan ərazisindən, Dağlıq Qarabağdan azərbaycanlıların qovulduqları vaxtda H.Əliyev Moskvada dövlət rəhbərliyini günahkar saymış, onların əməllərini pisləmişdir. 1990-cı ilin 20 yanvar faciəsi ilə əlaqədar H.Əliyev xüsusi bəyanat vermiş, dövlət rəhbərliyini xalqa xəyanətdə günahlandırmışdır.

1991-1993-cü illərdə H.Əliyev Naxçıvan bölgəsinin ağır vaxtlarında Muxtar Respublikanın Ali Sovetinin sədri olmuşdur.

1993-cü ildən bu günədək H.Əliyev Azərbaycan Respublikasının prezidentidir. Bu illərdə də o, Azərbaycan xalqının mənafeyinə uyğun fəal daxili və xarici siyasət yeritmiş, respublikamızın dünya miqyasında şöhrətlənməsinə çalışmışdır. O, öz çıxışlarında daim bəyan edir ki, Azərbaycanı müstəqilliyi əbədidir, dönməzdir, sarsılmazdır. Respublika Prezidenti kimi daim müstəqilliyimizin möhkəmlənməsinə, Azərbaycanda hüquqi demokratik dövlət quruculuğunun daha da inkişafına çalışır. Xarici ölkə rəhbərləri, beynəlxalq təşkilatların (BMT, ATƏT və s.) başçıları ilə ardıcıl danışıqlar aparır və ermənilər tərəfindən zəbt olunmuş torpaqlarımızın sülh yolu ilə qaytarılmasından ötrü səylərini əsirgəmir.

Cəbhədə atəşkəsə nail olduqdan sonra ölkəmizin müxtəlif bölgələrinə səpələnmiş ağır şəraitdə yaşayan qaçqınlar problemini möhtərəm prezidenti bir an rahat buraxmır. O, daim yurdsuz-yuvasız yurddaşlarımızın qayğısına qalır, onların həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması üçün böyük işlər görür.

H.Əliyevin xidmətlərindən danışırkən onun təhsil sahəsində yeritdiyi siyasətə

xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. Ona görə ki, "Təhsil millətin gələcəyidir..." – deyən prezident bütün fəaliyyəti dövründə Azərbaycanda təhsil sisteminin inkişaf etdirilməsinə xüsusi qayğı göstərmiş, xalqın milli oyanışı və inkişafında təhsilin əhəmiyyətli rolunu qeyd etmişdir.

H.Əliyevin milli tərbiyə və təhsilə dair nəzəri görüşləri, eyni zamanda milli təhsil quruculuğunda, təhsilin müxtəlif sahələrinin ahəngdar inkişafı yolunda gördüyü işlər ayrı-ayrılıqda geniş və dərin tədqiqat mövzudur.

Məhz H.Əliyevin xidmətləri sayəsində bu gün respublikamızda çox böyük elmi potensial var. Ötən illərdən bəhs edərəkən H.Əliyev haqlı olaraq öz fikirlərini belə ifadə edir: "Bu təhsil sisteminin nə qədər dəyərli olduğunu ondan görmək olar ki, Azərbaycanda yüksək savada, biliyə, ixtisasa, elmə malik insanlar var və onlar cəmiyyətin çox hissəsini təşkil edir. Əgər bunlar olmasaydı, Azərbaycanın iqtisadiyyatı belə güclü inkişaf edə bilməzdi. Bunlar olmasaydı, Azərbaycan elmi inkişaf edə bilməzdi. Bunlar olmasaydı biz indi Azərbaycanı müstəqil dövlət kimi idarə edə bilməzdik. Onları qiymətləndirmək lazımdır və on illərlə əldə etdiyimiz nailiyyəti heç vaxt unutmamalıyıq".

H.Əliyev Azərbaycan Respublikasına rəhbər təyin olunandan sonra Azərbaycan təhsili yüksəliş dövrünə qədəm qoydu. O, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının təmin olunmasında təhsilin əhəmiyyətini dəfələrlə yüksək qiymətləndirmiş, bütün potensial imkanlardan istifadə etmişdir. Azərbaycan təhsilinin son 34 illik tarixi inkişafına nəzər salarkən qazanılmış bütün nailiyyətlərin bilavasitə H.Əliyevin adı ilə bağlı olduğu aydın görünür.

Mə'lumdur ki, Azərbaycan təhsilinin özəyini ümumi orta təhsil təşkil edir. H.Əliyev respublika rəhbərliyinə gələnə qədər Azərbaycanda ümumi icbari orta təhsilə keçid məsələsi həll edilməmişdi. Bu, hər şeydən əvvəl, o dövrdə ümumi orta təhsil pilləsində maddi texniki bazanın, kadr təminatının çox zəif olması ilə bağlı

idi. Ona görə də H.Əliyevin rəhbərliyi altında 1972-ci ildə "Gənclərin ümumi orta təhsilə keçmələrini başa çatdırmaq və ümumtəhsil məktəbini daha da inkişaf etdirmək haqqında", 1973-cü ildə isə "Kənd ümumtəhsil məktəbinin iş şəraitini daha da yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında" qərarlar qəbul olundu. Məhz bu qərarların yerinə yetirilməsi nəticəsində ümumi orta təhsilin inkişafında əsaslı keyfiyyət dəyişiklikləri baş verdi.

H.Əliyev elmə, təhsilə, müəllim əməyinə həmişə yüksək qiymət vermiş, onların cəmiyyətdəki rolunu dəyərləndirmişdir. Möhtərəm prezidentimiz Azərbaycan müəllimlərinin XI qurultayında (25 sentyabr 1998-ci il) "Xalqımızın təhsilinin daha da təkmilləşdirilməsi və yüksəklərə qaldırılması müqəddəs vəzifəmizdir" mövzusunda nitq söyləyərkən Azərbaycan təhsilinin dünəni, bu günü və perspektivləri barədə fikirlərini bildirmiş, eyni zamanda müəllimlik peşəsinin əhəmiyyətindən bəhs edərək belə demişdir: "Həyatını müəllimliyə həsr edən insanlar həqiqətən fədakar, xalqına, millətində sədaqətli və eyni zamanda qəhrəmanlıq göstərən insanlardır... Əgər bunlar belə olmasaydı, Azərbaycanın bugünkü elmi, iqtisadiyyatı, mədəniyyəti, yüksəlişi ola bilərdimi? Biz bunların hamısını məktəblərdən, universitetlərdən, müəllimlərdən, sizdən almışıq".

H.Əliyev cəmiyyətin saflaşdırılmasında milli tərbiyəyə çox böyük əhəmiyyət verir, çünki müstəqil dövlət qurucuları məhz məktəbdə yetişir, təhsil prosesində formalaşır. Yeniyetmə və gənclərin milli mədəniyyətimizə bələd olmaları, tariximizi soy-kökümüzü bilmələri olduqca vacibdir.

Milli ruhda tərbiyə olunan insan dövlətçiliyin, müstəqilliyin, azadlığın mahiyyətini düzgün anlayacaq və onda mübarizlik, doğma torpağa bağlılıq hissi dönməz xarakter daşıyacaqdır. Milli tərbiyəyə yüksək qiymət verən H.Əliyev mə'nəviyyatla bağlı belə bir mühüm müddəa irəli sürür: "Mə'nəviyyat olmayan yerdə heç bir şey ola bilməz".

Mə'lumdur ki, mə'nəvi tərbiyənin aşılanmasında ictimai- humanitar fənlərin imkanları daha çoxdur. Məhz bunu nəzərə alan H.Əliyev Azərbaycan tarixinin, Azərbaycan dili və ədəbiyyatının, Azərbaycan coğrafiyasının daha dərinədən öyrədilməsini vacib hesab etmiş, bu məsələ ilə əlaqədar faydalı tövsiyələrini vermişdir. O, təlimin tərbiyələndirici funksiyasına xüsusi diqqət yetirməyi vacib sayır, gənc nəslin vətənpərvər, azərbaycançılıq ideyalarına sədaqət ruhunda formalaşdırılmasını zəruri hesab edir.

Bu gün respublikamızda uğurlu təhsil islahatı aparılır. 1999-cu il iyunun 15-də möhtərəm prezidentimiz H.Əliyevin sərəncamı ilə təsdiq olunmuş "Azərbaycan

əsas məqsədi məktəbəqədər, orta, ali təhsil və təhsildən sonrakı peşə və ona uyğun əlavə təhsil pillələrində toplanmış potensialı saxlamaq və inkişaf etdirmək, təhsil sistemini tənzimləyən müvafiq normativ-hüquqi bazanı yaratmaq, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında, Təhsil Qanununda təsbit olunmuş cəmiyyətin tələblərinə, onun siyasi, iqtisadi və sosial həyatının demokratikləşməsinə əsaslanan dövlət siyasətini həyata keçirməkdən ibarətdir.

İnanırıq ki, möhtərəm prezidentimiz H.Əliyevin rəhbərliyi altında, təhsil sahəsində İslahat Proqramı həyata keçiriləcək, Azərbaycan təhsilində daha əsaslı keyfiyyət və kəmiyyət dəyişiklikləri baş verəcəkdir.

Respublikasının təhsil sahəsində islahat Proqramı" artıq geniş əks-səda doğurmuş, təhsilin təşkilati-hüquqi, kadr, maliyyə, maddi-texniki təminatının, eyni zamanda yeni idarəetmə modelinin yaradılması, əsasən, həll edilmişdir.

2004-cü ildən etibarən III mərhələ başlanır. Bu mərhələdə İslahat Proqramında nəzərdə tutulan bütün tədbirlər həyata keçirilməlidir.

Təhsil sahəsində İslahat Proqramının

Azərbaycan Respublikasının əhalisinin, dünya azərbaycanlılarının, türk dünyasının ağısaqqalı, müdrik siyasi xadim, dövlət xadimi, təhsil işçilərinin yaxın dostu, məktəblilərin əziz babası, möhtərəm Heydər Əliyevi 80 yaşının tamam olması münasibətilə təbrik edir, ona möhkəm cansağlığı və xalqımızın xoşbəxt gələcəyi uğrunda mübarizədə müvəffəqiyyətlər arzulayırıq.

DÖRDÜNCÜ TƏHSİL SAHƏSİ “İNSAN”

Təhsil standartları

İstiqamətin əsas məzmunu

Varlığın bu sahəsinin dərk olunmasının özünəməxsus vəzifələri insanın yer üzündə ictimai-tarixi fəaliyyətin və mədəniyyətin subyekti, başqa sözlə, canlı orqanizmin ən yüksək pilləsi olması, bioloji mahiyyəti, onun “ikinci təbiət” olması və sosial münasibətlərin dialektik qarşılıqlı əlaqədə öyrənilməsidir.

İbtidai məktəbdə bu sahə xüsusi tədqiqat predmeti olmamışdır. İnsan bioloji və sosial varlıq kimi digər məsələlərin içində əridilmişdir. Bununla birlikdə varlığın bu sahəsinin öyrənilməsi tərbiyə və tə’limdə şəxsiyyət-fəaliyyət yanaşmasının mahiyyətini müəyyənləşdirir və böyüməkdə olan nəslin idrak, estetik, əmək və mə’nəvi, mədəniyyətinin formalaşmasının mühüm şərti olur.

Kiçikyaşlı məktəblilərdə fərdin xassələri, keyfiyyəti, imkanları, qabiliyyəti və inkişafı haqqında təsəvvürlər formalaşır, öz səhhətinə, hisslərinə, öz fəaliyyətini düzgün təşkil etmə bacarığına, davranışına və onlarla idarə olunmağa düzgün münasibət tərbiyə edilir. Məktəbin ibtidai həlqəsində şagirdlərdə yalnız fənlər üzrə bilik, bacarıq və vərdislər, şəxsiyyətin müəyyən keyfiyyətləri deyil, onların subyekt kimi iştirak etdikləri bütün fəaliyyət növləri (oyun, tə’lim, əmək, ünsiyyət, bədii fəaliyyət) formalaşdırılmalıdır.

Uşaq məktəbə gəlməklə tamamilə yeni şəraitə düşür, onun başlıca fəaliyyəti olan oyun tə’limlə əvəz edilir. Yeni rejim, oxumaq bacarığının (tədris tapşığının qəbul olunması, onun yerinə yetirilməsi üçün məqsədyönlü vasitə və metodların seçilməsi, özünə nəzarət və s.) formalaşması sonrakı tə’limin müvəffəqiyyətini, uşağın ümumi inkişafını müəyyən edir.

İbtidai məktəbdə tə’limin ən mühüm vəzifələri nitq inkişafı hesab olunur. Kommunikativ bacarıqlar sistemində üstünlük təşkil edən nitq fəaliyyəti eşitmə, danışma və oxunu özündə birləşdirir. Nitq

fəaliyyətinin bütün növlərinin normal inkişafı idrak prosesini təkmilləşdirməyə, şəxsiyyətin əqli səviyyəsini, ümumi mədəniyyətini yüksəltməyə imkan verir.

Şagirdin əməyin müxtəlif sahələrində (özünə xidmət, təsərrüfat tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi, bitkilərə və heyvanlara qulluq, əqli əmək və s.) onun fəaliyyətinin zəruri istiqaməti hesab olunur. Ona görə də hər bir şagirdə əmək bacarıqları və vərdisləri, əmək fəaliyyətinin zəruriliyinə müsbət münasibət, ictimai əməkdə təmən-nasız iştirak etmək hissləri yaranmalıdır.

“İnsan” sahəsi davranış mədəniyyətini, etik anlayışlarda, insanın başqaları ilə qarşılıqlı münasibətdə bələdləşməsini, həmçinin ictimai yerlərdə tanışlarla və yadlarla davranışına verilən tələbləri əhatə edir.

Məzmunun məcburi minimumu Tə’lim bacarıqları

Öyrətmək:

- tədris məsələlərini həll edərkən qaydanı və əməliyyatı müstəqil müəyyənləşdirmək;

- öz fəaliyyətinin nəticələrini etalonla müqayisə etmək, özünün və başqalarının işində səhvləri tapmaq, onların başvermə səbəblərini izah etmək;

- özünün və başqasının işinin keyfiyyətini qiymətləndirmək;

- özünə nəzarət məqsədilə dərslikdən və mə’lumat kitablarından istifadə etmək.

Kommunikativ bacarıqlar

Öyrətmək:

- ədəbi tələffüz normalarına situasiyaya, iştirak edənlərin statusuna uyğun olaraq tanış və kənar adamlarla danışıq etiketindən istifadə etməklə dialoq aparmaq və çox adamla müsahibə keçirmək;

- nitqi zibilləyən sözlərdən və vulqarizmlərdən qaçmaq;

- fikirləri məntiqi qurmaq, sübut etmək;

- emosional tə’sir vasitələrinə yiyələnmək: nitq situasiyasından asılı olaraq dilin

və nitqdənənar ünsiyyətin ifadəli vasitələrini seçmək;

- yaradıcı xarakterli işlər (müxtəlif növ ifadələr, təsvir və mühakimə xarakterli inşə) yerinə yetirmək, kiçik nağıllar, bayatılar, tapmacalar, yanılmaclar və s. yazmaq.

Oxuculuq bacarığı

Bilik vermək:

- müxtəlif növ mətnlərin bədii, tədris, elmi xüsusiyyətləri haqqında;

- kitab (bədii, tədris, sorğu) və onun elementləri (üz qabığı, cildi, titul vərəqi, forzas, mündəricat, göstəriş, ön söz, annotasiya, illüstrasiya, haşiyə haqqında);

- dövrü mətbuat (uşaq qəzet və jurnallarını) haqqında.

Öyrətmək:

- tanış olmayan mətni dəqiqədə ucadan 90-95 söz, səssiz 100-110 söz sür'ətilə şüurlü, düzgün və ifadəli oxumaq;

- tədris mətni ilə işləmək (abzası müəyyən etmək, plan tərtib etmək, mətnin məzmununu müfəssəl, yığcam və seçmə qaydası ilə nəql etmək);

- tanış olmayan kitabın məzmununu onunu elementlərinə (titul vərəqinə, mündəricatına, illüstrasiyasına) görə müəyyən etmək;

- kitabı mövzuya görə seçmək, tematik kataloqlardan və sorğu ədəbiyyatından istifadə etmək;

- hər hansı mətni oxuyarkən ifadəliliyin vasitələrindən (intonasiya, məntiqi vurğu, fasilə və s.) istifadə etmək.

Əmək bacarığı

Bilik vermək:

- əl (sənətkar) və maşın (sənaye) əməyi, həvəskar və peşəkar, fiziki və zehni nümunə üzrə yaradıcı əməyin xüsusiyyətləri;

- əl alətləri, elektrikle işləyən və mexanikləşdirilmiş alətlər haqqında;

- müxtəlif növ əməyin (bədii, təsərrüfat, təbiətdə əmək və s.) məzmunu və təşkili haqqında;

- əməyin və təmənnasız əməyin qiymətləndirilməsi haqqında.

Öyrətmək:

- özünə xidmət və təsərrüfat əməyi ilə bağlı yaşına uyğun müxtəlif işləri (paltar

və ayaqqabısını təmizləmək, paltarın kiçik təmirini yerinə yetirmək, kiçik sahəli mənzili, yaşayış sahəsini təmizləmək, kitabı, mebeli təmir etmək, elektrik lampasını dəyişdirmək və s. işləri icra etməyi);

- bədii əmək priyomlarını tətbiq etmək (kağızla, kartonla, parça ilə iş);

- aplikasiya, mozaika, hörmə, sapla tikmə ilə hazırlanmış xırda mə'mulata naxış tökməyin müxtəlif qaydalarından istifadə etməyi;

- suvenirlərin, hədiyyələrin, təbii materialardan xırda şeylərin hazırlanmasını;

- bitkilərə və heyvanlara xidmət (yem hazırlanması, qəfəsin təmizlənməsi, suvarılması, bitkilərin yuyulması və s.) işlərinin yerinə yetirilməsi;

- bitkilərin əkilməsini, köçürülməsini və onlara xidmət edilməsini, suvarılmasını, kübrə verilməsini, torpağın yumşaldılmasını, alağın çəkilməsini və s. əmək kollektivlərində öz yerini tapmağı, təmənnasız əməkdə iştirak etməyə təşəbbüs göstərməyi, əmək tapşırıqlarının bölüşdürülməsində ədalətli olmağı;

- məişət alətlərindən, elektrik cihazlarından, kibritdən, qaz sobası və digər sobalardan istifadə edərkən texniki təhlükəsizliyi gözləməyi;

- ölçü işlərində xətkəş və ruletkanın köməyindən, tərəzi və çəki daşlarından istifadə edərkən nəticələrinin qeydə alınmasını (kiloqram, qram, metr, santimetr);

- sadə çertyojları "oxumağı", konturları və əyilmələri müəyyən etməyi, işin yerinə yetirilmə ardıcılığını gözləməyi; nişanlamağı, ülgüdən istifadə etməyi.

Əx. qi davranış mədəniyyəti

Bilik vermək:

- ədalətlik, yaxşılıq, qarşılıqlı kömək, dostluq, düzgünlük, məs'uliyətlik kimi anlayışlar haqqında;

- insanın təbiətlə, cəmiyyətlə qarşılıqlı əlaqəsi, özünə münasibət qaydaları haqqında;

- valideyn-şagird, müəllim-şagird, şagird-şagird münasibətlərinin gözlənməsi haqqında;

- ictimai yerlərdə, mədəniyyət müəssisələrində mədəni davranış haqqında.

Öyrətmək:

- başqalarının və özünün davranışını qiymətləndirməyi, onun nəticələrini əvvəlcədən dərk etməyi;

- özünü mədəni davranış qaydalarına uyğun aparmağı;

- yaxın və tanış, hətta tanış olmayan adamlara, xüsusilə zəiflərə, əlillərə, xəstələrə qayğı bəsləmək, mərhəmətli, qayğıkeş, ürəyi yumşaq, həssas, diqqətli olmağı;

- fəaliyyətində öz mənafeyini arxa plana keçirib başqalarının qayğısına qalmağı;

- başqalarının emosional vəziyyətini hiss etməyi, onlarla ünsiyyətə girməyi.

Şagirdlərin hazırlıq səviyyəsinə verilən tələblər

Təlim bacarıqları

Bilikləri tətbiq etməyi bacarmaq:

- müəllimin köməyi ilə tədris tapşırıqlarının həlli zamanı qaydanı və əməliyyatı müəyyən etməyi;

- özünün fəaliyyətinin nəticələrini verilmiş nümunələrlə müqayisə etməyi;

- özünü nəzarət üçün dərslərdən istifadə etməyi;

- yoldaşın işini yoxlamaq, səhvlərini tapmaq və işinin keyfiyyətini şifahi qiymətləndirməyi.

Kommunikativ bacarıqlar

Fərqləndirmək:

- dialoqu və monoloqu;

- nəql, təsvir, mühakimə;

- nəqletmənin növləri (müfəssəl, qısa, seçmə);

Bilikləri tətbiq etməyi bacarmaq:

- dialoqda iştirak etməyi (müsahibi dinləmək, sualı formalaşdırmaq, sual vermək, dialoqda iştirak edənin sualına cavab verməyi);

- dialoqun baş verdiyi şəraitdən, dialoqda iştirak edənlərin statusundan asılı olaraq (tanış, yad, yaşlı, yaşlı və s.) nitq etiketi qaydasından istifadə etməyi;

- münasib intonasiyanı gözləməyi;

- nitqdən kənar ünsiyyət vasitələrindən (mimika, jest) istifadə etməyi;

- yaradıcı xarakterli işləri yerinə yetirməyi (müşahidənin nəticələri üzrə şifahi nağıl etməyi, şəkil üzrə, əşya haqqında,

ifadə, nəqli xarakterli inşa yazmağı) kollektiv şəkildə nağıl tərtib etməyi, tapmaca, yanılmac yaratmaqda iştirak etməyi.

✓ Oxuculuq bacarığı

Fərqləndirmək:

- tədris məntələrini (məqalə, qayda, məsələ, mə'lumat, qeyd etmə).

Bilikləri tətbiq etməyi bacarmaq:

- tanış olmayan mətni dəqiqədə 75-85 söz sür'ətilə ucadan, 90-100 söz sür'ətilə səssiz oxumağı;

- verilmiş hər hansı mətni ifadəlilik vasitələrindən (fasilə, intonasiya, məntiqi vurğu və s.) istifadə etməklə oxumağı;

- kitaba bələd olmağı (titul vərəqi, mündəricat, illüstrasiya, ön söz, son söz, şərti işarələr və s.);

- mətnlə işləməyi (mövzunu, əsas fikri müəyyən etməyi) hissələrə ayırmağı, başlıq verməyi, kollektiv tərtib edilmiş plan üzrə nağıl etməyi);

- verilmiş mövzu üzrə müstəqil kitab seçməyi.

Əmək bacarıqları

Qısa xarakterizə etmək:

- fiziki, zehni əmək, nümunə üzrə və yaradıcı əmək;

- ev alətləri, qurğu, təsərrüfat və bədii tərtibat üçün materialın uyğunlaşdırılması;

- yerli materiallarla işin xüsusiyyəti.

Bilikləri tətbiq etməyi bacarmaq:

- müxtəlif məişət alətlərindən istifadə qaydasına və yanğın əleyhinə təhlükəsizlik qaydasına əməl etməyi;

- adi məişət məsələlərinin həllində tərzidən, uzunluq və çəki ölçülərindən istifadə etməyi, nəticələri (sm, m, kq, q) qeyd etməyi;

- məişət məsələləri həll edərkən ölçü vahidlərinin (1 m=100 sm, 1 kq = 1000 q) bir-birindən asılılığından istifadə etməyi;

- öz geyimlərini təmizləməyi, geyimdə xırda tə'mir işlərini yerinə yetirməyi;

- öz iş yerini təşkil etməyi, orada qayda yaratmaq və adi sadə əmək işlərini planlaşdırmağı;

- həyətəni sahədə əkilmiş bitkilərə, otaq bitkilərinə və ev heyvanlarına qulluq etməyi;

- verilmiş şərtə əsasən kartondan, kağızdan, parçadan, konstruktordan əşyalar quraşdırmağı, verilmiş tapşırıqları yerinə yetirməyi, özünün texniki bacarığını işdə tətbiq etməyi, aplikasiya, hörmət, tikış üzrə hazırlanmış kiçik mə'mulatlardan tərtibatında müxtəlif priyomlardan istifadə etməyi;

- kollektiv əməkdə (növbətçilikdə, iməcilikdə) öz yerini müəyyən etməyi, öz işinin keyfiyyətlərinin nəticəsini və ona münasibətini müəyyən etməyi.

Əxlaqi davranış mədəniyyəti

Fərqləndirmək:

- bir-birinə tam əks olan əxlaqi anlayışları (yaxşılıq-pislik, xeyirxahlıq-yamanlıq, rəhlilik-qəddarlıq, əməksevərlik-tənbəllik, doğruluq-yalançılıq, ədalətlik-ədalətsizlik, nəzakətlik-kobudluq).

Misal gətirmək (real həyatdan və bədii əsərlərdən):

- kiçiklərə, yaşlılara qayğılı münasibət; yaşlılarla xoş rəftar;

- ətraf mühitə düzgün münasibət.

Bilikləri tətbiq etməyi bacarmaq:

- yollarda, nəqliyyatda, təhsil müəssisələrində, mədəniyyət, məişət istirahət və əmək yerlərində davranış qaydalarına riayət etməyi;

- özünün hisslərini (səmimilik, qəmginlilik, insafılıq, xeyirxahlıq) idarə etməyi adi davranış qaydaları normasına əməl etməyi;

- özünü və başqalarının davranışını qiymətləndirməyi, yaxşı cəhətləri bəyənməyi, eqoistliyi, laqeydliyi pisləməyi;

- həmyaşıdlarına, yaşlılara kömək etməyə, ürək-dirək verməyə, dərdlərinə şərik çıxmağa təşəbbüs göstərməyi;

- başqa adamların qayğısına qalmaq, onlara təmənnəsiz sevinc gətirməyi, digərlərinin fikirləri ilə hesablaşmağa sə'y göstərməyi;

- həmyaşıdları ilə münaqişələri ədalətlə həll etməyi, təmasda olduğu adamlarla razılığa gəlməyi;

- nitqdə salam, təbrik edirəm, təşəkkür edirəm, minnətdaram kimi sözləri işlətməyi.

Standartın tələblərinin yerinə yetirilməsinin qiymətləndirilməsi

1. Mətni oxu, onun mövzusunun "v" işarəsi ilə göstər.

Mart ayı yaxınlaşır. Bayır soyuq, sinif isə istidir. Uşaqlar pəncərədə bağça düzəldilər. Su ilə dolu bankalarda ağacların budaqlarını qoydular. Bir neçə gündən sonra söyüd budaqları yarpaqladı. Qovaq isə çiçək açdı, onun uzun sığaları sallandı.

Heyvanlar haqqında.

Bitkilər haqqında.

Yaz haqqında.

Uşaqlar haqqında.

Təbiət haqqında.

2. Aşağıdakı iki mətni oxuyub müqayisə edin. Mə'lumat xarakterli mətnin qarşısına "v" işarəsi qoyun.

"Sabir Fuaddan soruşdu:

- Göy gölü görmüsən?

Fuad cavab verdi:

- Yox.

Sabir dedi:

- Atam məni Göy gölə aparacaq. Gələndən də bizimlə get.

Fuad sevindi. Onlar Göy gölə getdilər. Göy göl xoşlarına gəldi."

"Səkkiz min il bundan əvvəl Gəncə yaxınlığında zəlzələ olub. Dəhşətli zəlzələdən Kəpəz dağı dağılıb, Ağsu çayının qarşısını kəsmişdir. Nəticədə yaşıl meşəli dağların qoynunda Göy göl əmələ gəlmişdir. Göy göl dağlar gözəlidir".

3. Mətnləri oxu və düzgün cavabı oxlarla göstər.

a) Məsdərlər isim kimi hallanır.

b) Gələcəkdir babam mənim yanıma, Baxacaq allı-güllü bostanıma.

Dərəcə, dadlı meyvələr yeyəcək, şe'r

Mənə min kərə, çox sağ ol, deyəcək. atalar sözü.

v) Bağa çanağından çıxdı, çanağı bəyənmədi. qayda.

4. Bu kitablardan hansılar sorğu kitabıdır:

"Balalara hədiyyə".

"Orfoqrafiya lüğəti".

"Qorxulu nağıllar".

5. Kitabxanadan kitab seçməkdə sənə nə kömək edə bilər? Qarşısında "v" işarə-

si qoy.

- kitabın adı;
- mündəricatı;
- cildi;
- rəngi;
- titul vərəqi;
- şəkilləri;
- həcmi;
- müəllifi.

6. Axır vaxtlar oxuduğun kitabların və onların müəlliflərinin adlarını yaz.

7. 5-ci tapşırığı düzgün yerinə yetirib-yetirmədiyini yoxla. Əgər səhvə yol vermişsən, düzəlt.

8. Oxu və düzgün cavabı "v" işarəsi ilə qeyd et.

Əgər şaxtılı havada su ilə dolu səhəngi bayırda qoysanız su donacaq və səhəng yəqin ki, partlayacaq. Bu ona görə baş verir ki, su donanda genişlənir.

Bu təsvirdir.

Bu mühakimədir.

9. "v" işarəsi ilə bu parçanın nə olduğunu de.

Nərgiz dedi:

- Samir, məsələni həll edə bilmirəm, mənə kömək edərsən?

Samir dəftərini ona verib dedi:

- Mən həll etmişəm, al köçür.

Elnur isə dedi:

- Yox, Nərgiz, köçürmə. Əyləş, mən səni başa salım, özün həll et.

Bu monoloqdur.

Bu dialoqdur.

10. Dostun sənə xətrinə dəysə, sən nə edərsən?

Düzgün cavabın qarşısına "v" işarəsi qoy.

- yaşlılara şikayət edərim;

- heç şey etmərim;

- onu başa salaram ki, düzgün hərəkət etmir;

- mən də onun xətrinə dəyərim.

11. Hər bir sözün qarşısında əksmə'nəli sözlər yaz.

yalançı -

tənbəl -

qəddar -

pinti -

12. Öz dostunun (parta yoldaşının) portretini bir neçə cümlə ilə yaz.

13. Yad adamı hansı sözlərlə salamlayacağını "v" işarəsi ilə göstər.

Necə yaşayırsan?

Əhval necədir?

Salam!

Hər vaxtın xeyir.

Xoş gəlmisən.

14. Dostuna (qohumuna) ad günü, bayram və s. hadisə ilə əlaqədar təbrik açıqçası yaz.

15. Mətni oxu. Kimin təqsirkar olduğunu göstər.

İlqar qaça-qaça məktəbin həyət qapısından çıxırdı. O, Günayla toqquşdu. Hər ikisi yıxıldı. Balaca Günay ağlamağa başladı. İlqar cəld ayağa qalxdı. O, Günayın qolundan tutub qaldırdı. Üstünü təmizlədi və ondan üzr istədi:

- Bağışla, Günay, ağlama, təqsir mənədir.

Günay gözünün yaşını silib, gülümsündü:

- Yox, İlqar, təqsir mənədir, sən bağışla, axı mən qabağıma baxmırdım.

16. Uşaqlar həyətdə odun yarırlar. Bunun necə əmək olduğunu "v" işarəsi ilə qeyd et.

- zehni;

- fiziki.

17. Evinizdə istifadə etdiyiniz alətlərin adlarını yaz.

18. Oxu. Hansı iş yeri hesab olunur? Düzgün cavabı "v" işarəsi ilə qeyd et.

- stol, stul və stolüstü lampa var;

- binanın içərisindədir;

- lövhə yazılıb vurulur;

- tez və rahat işləməyə imkan verən zəruri material və alətlər var.

19. Evdəki iş güşən haqqında hekayə qurub yaz.

20. Hansı ev işlərini görürsən? Yaz.

21. Paltonun düyməsi qopmuşsa nə edirsən?

- dərziyə müraciət edirəm;

- nənəmdən, anamdan, bacımdan tikməyi xahiş edirəm;

- özüm tikirəm.

22. Yemək üçün ərzaq mallarını hardan aldığınızı yaz.

23. Ailə üzvləri arasında iş bölgüsü haqqında yaz.

24. Məktəbin, kollektivin xeyri üçün hansı işləri görürsən?

“ANA SÖZÜ” DƏRS VƏSAİTİ ÜZRƏ SİNİFDƏNXARİC OXU DƏRSLƏRİNİN TƏŞKİLİNƏ DAİR

Bilal Həsənlı,

pedaqoji elmlər namizədi, dosent

Əsgər Quliyev,

filologiya elmləri namizədi, dosent

Müasir mərhələdə ölkəmizdə uğurla həyata keçirilən təhsil islahatının əsas istiqamətlərindən biri gənc nəslin elmlərin əsaslarını dərinlən mənimsəməsinə, onların müstəqil Azərbaycan Respublikasının vətənpərvər, müasir dünyagörüşlü, milli və ümumbəşəri dəyərlərə yiyələnmiş və tənədaşı kimi tərbiyə edilmələrinə imkan verən yeni dərslıklərin, dərş vəsaitlərinin yaradılmasıdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” 18 iyun 2001-ci il tarixli fərmanında latın qrafiki ilə elmi və bədii əsərlərin, lüğət və dərslıklərin, sinifdēnxaric oxu üzrə tədris vəsaitlərinin, didaktik materialların çap edilməsi zərurəti xüsusi qeyd olunmuş, bu sahədə konkret tədbirlərin həyata keçirilməsi vəzifəsi qarşıya qoyulmuşdur.

Təqdirəlayiq haldır ki, Təhsil Nazirliyi hazırda bu problemin həlli ilə bağlı məqsədyönlü iş aparır, məktəbin, müəllimin, şagirdlərin yenitipli, müasir tələblərə cavab verən dərslık və dərş vəsaitlərinə ehtiyacını ödəmək üçün ciddi, ardıcıl tədbirlər görür. Bu baxımdan I-IV siniflər üçün “Ana sözü” dərş vəsaitinin hazırlanıb, nəşr olunması əlamətdar hadisə kimi qeyd edilməlidir. Adı çəkilən vəsait Təhsil Nazirliyinin elmi- metodik şurasının məktəbəqədər tərbiyə və ibtidai təhsil bölməsində müzakirə edilmiş, I-VI siniflərdə sinifdēnxaric oxu üzrə dərş vəsaiti kimi təsdiq olunmuşdur. Nazirlik 2002-ci il 20 avqust tarixli sərəncamı ilə bütün şəhər, rayon şöbələrində ibtidai siniflərdə sinifdēnxaric oxu dərslərində “Ana sözü” dərş vəsaitindən istifadə olunması barədə göstəriş vermişdir.

“Çaşıoğlu” nəşriyyatı tərəfindən nəfis şəkildə, müasir tələblər səviyyəsində çap olunmuş həmin kitabları bu sətirlərin müəllifləri hazırlamışdır. Kitablər pedaqoji elmlər doktoru, professor Yəhya Kərimovun redaktəsi ilə nəşr edilmişdir.

Uzun illər idi ki, respublikamızda ibtidai sinif şagirdləri sinifdēnxaric oxu üçün öz yaş səviyyələrinə, maraq dairəsinə uyğun kitablər, bədii əsərlər tapmaqda çətinlik çəkirdilər. Son illərdə ölkəmizdə latın qrafikli əlifba ilə çap olunmuş uşaq kitablarının azlığı, sinifdēnxaric oxu dərsləri üçün nəzərdə tutulmuş vəsaitlərin olmaması istər müəllimlər, istərsə də şagirdlər üçün dərş prosesində xüsusi problemlər yaradırdı. İbtidai təhsilin bütün pillələri üçün “Ana sözü” dərş vəsaitlərinin nəşri ilə həmin məsələ öz uğurlu həllini tapmışdır.

Mə'lumdur ki, məktəblilərin ədəbi təhsili, tərbiyəsi və inkişafında “Oxu” dərslıyi üzrə dərslərlə yanaşı, sinifdēnxaric oxu dərsləri də mühüm rol oynayır. Bu cəhət nəzərə alınaraq ibtidai siniflər üçün “Ana dili” proqramlarına sinifdēnxaric oxu məşğələlərinin keçilməsi üçün xüsusi vaxt ayrılmışdır.

Uzun illər ərzində I-VI siniflərdə oxu dərslərinin müşahidəsi, müəllimlərlə söhbətlər göstərmişdir ki, ibtidai sinif müəllimləri “Oxu” dərslıklərində verilmiş proqram materialları üzrə dərsləri səmərəli təşkil etdikləri halda, sinifdēnxaric oxunun yekunlaşdırılmasına həsr olunmuş dərslərin təşkilində, həmçinin fənn üzrə sinifdēnxaric tədbirlərin keçirilməsində ciddi çətinliklərlə qarşılaşırlar. İndiyədək müəllimlər bunun başlıca səbəbini ilk növbədə sinifdēnxaric oxu dərsləri üçün dərş

vəsaitlərinin olmaması ilə izah etmişlər.

Aydın məsələdir ki, müəllimin əlində təlim materialını, hər hansı bir bədii nümunəni öyrətmək üçün dərslik, dərs vəsaiti yoxdursa, şagirdlər dərsdə müzakirə ediləcək əsəri əldə edə bilmirlərsə, yüksək təlim göstəricilərindən söz açmaq çətinidir. Əvvəllər bəzən "Oxu" dərsliklərinin müəllifləri həmin problemi nəzərə alaraq dərsliyə xeyli əlavə material daxil etməklə bu boşluğu qismən doldurmağa çalışmışlar. Müasir "Oxu" dərslikləri bu prinsip üzrə tərtib edilmədiyindən müəllimlərin imkanları məhdudlaşmışdır.

Bu gün ayrı-ayrı sənətkarlar kitabça şəklində, qəzet və jurnallarda uşaqlar üçün əsərlərini çap etdirlərsə də bu, əlbəttə, ölkə məktəblərində problemin həlli üçün çıxış yolu ola bilməz.

Bir sıra Avropa ölkələrinin məktəb təcrübəsində ən səmərəli yol kimi hər sinifdə sinifdən xaric oxu dərsliyi üçün xüsusi vəsaitlərdən istifadəyə üstünlüyün verilməsi özünü doğrultmuşdur. Qonşu Rusiya Federasiyasının uzun illərdir ki, I-IV siniflər üçün "Rodniçok" dərs vəsaitindən uğurla istifadə olunduğu ölkəmizin pedaqoji ictimaiyyətinə yaxşı məlumdur.

Bütün bunlar müəllifləri Azərbaycan məktəblərinin ibtidai sinifləri üçün yenitipli dərs vəsaitləri hazırlamağa sövq etmişdir. Belə bir cəhət də xüsusi qeyd edilməlidir ki, Azərbaycanda hələ keçən əsrin əvvəllərində müşhur pedaqoq, xalqımızın görkəmli ziyalısı, ədəbiyyatşünas alim Firidun bəy Köçərli uşaqların sinifdən xaric oxusu üçün bədii ədəbiyyat nümunələrinə, kitablara böyük ehtiyacın olduğunu nəzərə alıb "Balalara hədiyyə" adlı kitab hazırlayıb, nəşr etdirmişdir. 1912-ci ildə işıq üzünə gələn bu dəyərli vəsaitin ənənəsi XXI əsrin əvvəllərində "Ana sözü" dərs vəsaitləri ilə davam və inkişaf etdirilmişdir.

Böyük elm, maarif fədaisi Firidun bəy Köçərlinin xatirəsinə ehtiram əlaməti olaraq bütün "Ana sözü" dərs vəsaitlərinin üz qabığında onun uşaqlar arasında şəkli verilmişdir.

"Ana sözü" dərs vəsaitləri tərtib edilərkən mövzu, problem, janr baxımından siniflərarası varislik və ardıcılıq gözlənilmişdir. Dərs vəsaitlərinə daxil edilmiş materiallar bir neçə bölmədə qruplaşdırılmışdır:

1. "Azərbaycan yurdum mənim!"
2. "Torpaq uğrunda ölənlər varsa, Vətəndir!"
3. "Məktəb illəri".
4. "Təbiəti sevək və qoruyaq".
5. "Hikmət xəzinəsindən".
6. "Şifahi xalq ədəbiyyatından incilər".
7. "Nağıllar aləmində".

Göründüyü kimi, vəsaitlərdəki mövzular proqram materialları ilə səsləşir, onları tamamlayır və genişləndirir. "Ana sözü" vəsaitlərinə şifahi xalq ədəbiyyatımızın, uşaq folklorunun nağıl, təmsil, atalar sözləri, əfsanə, bayatı, lətifə, yanıltmac, tapmaca, uşaq oyunları, xalq tamaşaları, sanamalar və s. inciləri salınmışdır. Şübhə yoxdur ki, vəsaitlərdə "Kitabi-Dədə Qorqud", "Koroğlu" dastanlarından seçilib, uşaqların yaş və qavrama səviyyəsinə uyğun işlənmiş nümunələr də oxucular tərəfindən maraqla qarşılanacaqdır. Dərs vəsaitlərində Xaqani Şirvani, Nizami Gəncəvi, Məhəmməd Füzuli, Abbasqulu ağa Bakıxanov, Seyid Əzim Şirvani, Mirzə Ələkbər Sabir, Abbas Səhhət və başqa klassik Azərbaycan sənətkarları ilə yanaşı, iyirminci yüzillik ədəbiyyatımızın Səməd Vurğun, Rəsul Rza, Məmmədhüseyn Şəhriyar, Abdulla Şaiq, Bəxtiyar Vahabzadə kimi görkəmli nümayəndələrinin, həmçinin müasir ədəbiyyatımızın Teymur Elçin, Zəhid Xəlil, İlyas Tapdıq, Fikrət Sadıq, Rafiq Yusifoğlu və digər tanınmış nümayəndələrinin də uşaq əsərlərindən geniş istifadə edilmişdir.

"Ana sözü" dərs vəsaitlərində gənc nəsildə müqəddəs dinimizə, islam mədəniyyətinə bağlılıq hissinin formalaşdırılması da diqqət mərkəzində saxlanılmışdır. Məhəmməd Peyğəmbərin müdrik kəlamları, gənclərimizə nəsihətləri verilmişdir. IV sinif üçün dərs vəsaitinə isə Peyğəmbərimizin həyatından bəhs edən hekayə

də daxil edilmişdir.

Bu dərş vəsaitlərinin məzmununda Azərbaycançılıq-vətənçilik ideyası aparıcı yer tutur. Bu məqsədlə gənc nəsilə Vətənə, ana dilinə dərin hörmət hissi, soykökünə bağlılıq, xalqa, xalq işinə sədaqət tərbiyəsinə geniş imkanlar yaradan bədii nümunələrə üstünlük verilmişdir. Dərş vəsaitlərinə Azərbaycan dilinin incəliklərini, gözəlliklərini, musiqililiyini əks etdirən sənət nümunələri daxil edilmişdir.

Dərş vəsaitlərində xalqımızın igid övladlarının qəhrəmanlığından, şəhidlərimizin igidliyindən bəhs edən şe'rlər, hekayələr də çox ibrətamizdir. Həmin əsərlər gənc oxucularda vətənə, xalqa sədaqət, doğma yurda bağlılıq hissi aşılayır, torpaqlarımızın düşməndən tamamilə azad edəcəyinə, qaçqınlarımızın öz doğma ocaqlarına qayıdacaqlarına, qələbə, gününün uzaqda olmadığına inam yaradır.

Dərş vəsaitlərində diqqəti cəlb edən müsbət cəhətlərdən biri də onlarda xarici ölkələrin uşaq ədəbiyyatı nümunələrinə də yer verilməsidir. Sədi Şirazi, Qrimm qardaşları, Aleksandr Puşkin, İvan Krilov, Yevgeni Bukov və digər sənətkarların, şübhə yoxdur ki, uşaqlar maraqla mütaliə edəcəklər.

"Ana sözü" dərş vəsaitləri üzrə sinifdən xaric oxu dərşlərində qarşıya qoyulan başlıca məqsəd şagirdlərin müstəqil mütaliyəyə cəlb edilməsi yolu ilə onların ideya-mə'nəvi, estetik inkişafı, bədii zövq tərbiyəsi, mütaliə bacaraqlarının (mütaliə üçün müstəqil əsər seçmək, oxumaq, təhlil etmək) və mütaliə marağının formalaşdırılmasıdır.

Eyni zamanda müəllimlərimizin və şagirdlərin diqqətinə belə bir məsələni çatdırmaq istəyirik ki, bu vəsaitlər mövcud "Oxu" dərşliklərini əvəz etmir. "Ana sözü" dərş vəsaitlərindən ibtidai siniflərdə bilavasitə sinifdən xaric oxu dərşlərində istifadə olunmalıdır.

"Ana sözü" dərş vəsaitləri üzrə iş proqram materialının öyrədilməsi ilə üzvi vəhdətdə, qarşılıqlı əlaqədə aparılmalıdır. Be-

lə ki, "Oxu" dərşliyi üzrə öyrədilən təlim materiallarından sonra keçilən sinifdən xaric oxu dərşində proqram materialı ilə müəllif, mövzu-problem, janr baxımından səsleşən əsərlərin müzakirəsi məqsədəuyğundur, lakin bu, "Ana sözü" dərş vəsaiti üzrə dərşlərin "Oxu" dərşliklərinin əlavəsinə çevrilməsi demək deyildir. Burada söhbət sinif oxusu ilə sinifdən xaric oxunun bir-birindən təcrid olunmasının, şagirdlərin eyni mövzu, problem üzrə bilikləri əlaqəsiz, sistemsiz, pərakəndə mənimsəmələrinin qarşısının alınmasından gedir.

Beləliklə, məktəblilərin sinif oxusu ("Oxu" dərşliyi üzrə) ilə sinifdən xaric oxusu ("Ana sözü" dərş vəsaiti üzrə) bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə təşkili zəruridir. Həmin əlaqəni müxtəlif yollarla həyata keçirmək mümkündür:

1. Sinif oxusu zamanı öyrənilən, müzakirə edilən mövzu, mə'nəvi problemlə səsleşən əsərlərin "Ana sözü" dərş vəsaitindən seçilib, sinifdən xaric oxu dərşlərində müzakirə edilməsi.

2. Eyni janrda yazılmış əsərlərin sinif oxusu ilə sinifdən xaric oxusunun əlaqəli təşkili və müzakirəsi.

3. Eyni müəllifin əsərlərinin həm sinif oxusu, həm də sinifdən xaric oxu üzrə dərşlərdə müzakirə edilməsi.

"Ana sözü" dərş vəsaitlərindən oxu dərşlərində də istifadə etmək mümkündür. Bu məqsədlə ibtidai sinif müəllimlərinə "Ana sözü" dərş vəsaitləri üzrə qazanılmış biliklərdən oxu dərşlərində müvafiq mövzuları mə'nəvi problemlərin öyrədilməsi zamanı istifadə olunmasını tövsiyə edirik. "Oxu" dərşlərində yeni mövzunun tədrisi ilə bağlı müəllimin giriş müsahibəsində "Ana sözü" dərş vəsaitləri üzrə qazanılmış biliklərin də xatırladılması eyni janr, problem üzrə əsərlərin müqayisəsi, vəsaitdən müstəqil oxunmuş əsərlər üzrə poeziya, nəsr bəşdəqiqəlikləri və s. bu baxımdan məqsədəuyğundur.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, yeni dərş vəsaitləri üzrə dərşlərdə Vətən; ana dili məktəb, qəhrəmanlıq, xain qonşuların

ucbatından xalqımızın başına gələn müsibətlər, şəhidlik, təbiət, ilin fəsilləri, uşağın mə'nəvi aləmi, dünyanı dərk etməsi, uşaq folkloru, nağıllar və s. mövzularda, janrlarda əsərlərin oxunması, müzakirəsi nəzərdə tutulmuşdur. Bu mövzular oxu dərslərində öyrənilən müvafiq əsərlərlə aşağıdakı kimi əlaqələndirilməlidir. Əgər oxu dərslərində şəhidlik mövzusunda mətn oxunubsa, sonrakı sinifdən xaric oxu dərslərində "Ana sözü" dərslərindən həmin mövzu ilə əsləşən bədii nümunə seçilməli, müzakirə edilməlidir. Eləcə də Novruz bayramı ərəfəsində "Ana sözü"ndəki baharla bağlı əsərlərdən istifadə edib sinifdən xaric oxu dərslərində həmin mövzuda əsərlərin dərinlənən öyrənilməsi üçün əlverişli zəmin yaratmaq mümkündür.

Bu yollarla məktəblilərin sinif oxusu ilə sinifdən xaric oxusu bir-birindən təcrid olunmuş şəkildə deyil, üzvi vəhdətdə, qarşılıqlı əlaqədə həyata keçirilir. Sinif və sinifdən xaric oxu zamanı mənimsənilmiş bilik və bacarıqlar yeni situasiyaya, yeni öyrənilən əsər üzərinə köçürülür, dərinləşdirilir və möhkəmləndirilir.

"Ana sözü" dərslərində vəsaiti üzrə məşğələlərin təşkili ibtidai sinif müəllimindən sinifdən xaric oxu dərslərinə hazırlıq məsələlərini daim diqqət mərkəzində saxlamağı tələb edir. Vəsait məktəb təcrübəsinə yeni daxil olduğu üçün valideynlərin əksəriyyəti həmin vəsaitin varlığından xəbərsizdir və onun əhəmiyyətini aydın dərk edə bilmirlər. Müəllim vəsait barədə ilk növbədə valideynləri mə'lumatlandırmalı, valideyn iclasında, fərdi söhbətlərində geniş izahat işi aparmalıdır. Təhsil Nazirliyinin dərslər vəsaiti ilə bağlı sərəncamının mahiyyəti valideynlərə də mütləq çatdırılmalı, onlara müvafiq tövsiyələr verilməlidir.

Müəllim dərslər ilinin əvvəlində sinif otağında sinifdən xaric oxu güşəsi yaratmalı, vəsaitdəki bədii əsərlərdən istifadə edərək il ərzində müstəqil oxu üçün tövsiyə olunan, sinifdən xaric oxu dərslərində müzakirə edilməsi nəzərdə tutulan əsərlərin siyahısını tərtib etməli, məşğələlərin

vaxtını göstərməlidir. Bu, məktəblilərin əvvəlcədən sinifdən xaric oxu dərslərinə hazırlaşmaları baxımından çox əhəmiyyətlidir.

"Ana sözü" dərslərində vəsaiti üzrə sinifdən xaric oxu dərslərində şagirdlərin fəallığının, müstəqilliyinin artırılması, tədrisdə müəllimin deyil, məktəblilərin rə'ylərinin, fikirlərinin dinlənilməsi, müzakirə edilməsi ön plana çəkilməlidir. Dərslərdə şagirdlərin qruplar üzrə işinin təşkili, testlərdən, oyun elementlərindən, müsabiqələrdən, səhnələşdirmələrdən geniş istifadə olunmalıdır. Məktəblilərin bədii əsərlər barədə kiçik-həcmli şifahi və yazılı rə'ylərinin dinlənilməsi, əsər üzrə çəkdikləri şəkillərin, illüstrasiyaların müzakirəsi də çox faydalıdır. Eyni zamanda kitabın bədii tərtibatı, rəssamın çəkdiyi şəkillər də müzakirə olunmalıdır.

"Ana sözü" dərslərində vəsaiti üzrə dərslər şagirdlərin dərslərdən xaric fəaliyyətinə geniş imkanlar yaratmalı, onların müstəqil mütaliəsini stimullaşdırmalıdır. Vəsaitdəki əsərlər üzrə dərslərdə müəllimin verdiyi ev tapşırıqları da ənənəvi tapşırıqlardan seçilməlidir. Bu baxımdan "Dərslərdə öyrəndiklərini evdə valideynlərinə danış, onların da fikirlərini öyrən". "Bu əsərin məzmununu dostuna (qardaşıma, bacına) danış, onlarla əsəri müzakirə et", "Əsəri diqqətlə oxu, xoşladığın epizoda illüstrasiyalar çək" və s. tapşırıqların verilməsi məqsədə uyğundur.

İbtidai siniflərdə dərslər deyən müəllimlər "Ana sözü" dərslərindən sinifdən xaric işlərdə də geniş istifadə edə bilərlər.

Dərslər vəsaitlərindəki materiallar müəllimlərə tarixi günlərdə, bayramlarda (Bir sentyabr, Yeni il, İyirmi yanvar, Novruz bayramı, Əlifba bayramı, son zəng və s.) ədəbi-bədii kompozisiya, səhnələşdirmə, müsabiqələr və s. sinifdən xaric işlərin təşkilinə imkan yaradır. Dərslər vəsaitlərindən ümumtəhsil məktəblilərinin rus bölmələrində Azərbaycan dili dərslərində də istifadə etmək mümkündür.

RIYAZİYYAT KURSUNDA ALQORİTMLƏR VƏ ONLARIN TƏDRİSİ METODİKASI

*Çapay Tamoyev,
pedaqoji elmlər namizədi*

Riyaziyyatın başlanğıc kursunun əsas məqsədi onun praktik istiqamətidir. Əgər yuxarı siniflərdə riyaziyyat üzrə proqramın bəzi məsələləri nəzəri xarakter daşıyarsa, ibtidai siniflərdə hər bir yeni anlayış, xüsusiyyət və qanun təcrübi fəaliyyət nəticəsində mənimsənilir. Yuxarı siniflərdə şagirdlərin düzbucaqlı anlayışını mənimsəmələri o deməkdir ki, onlar düzbucaqlının əlamət və xarakterik xüsusiyyətlərini bilirlər, əlamətlərini məntiqi cəhətdən izah etməyi və bəzi xarakterik xüsusiyyətlərini sübut etməyi bacarır, təcrübi məsələlərin həllinə gəldikdə isə onun əlamət və xarakterik xüsusiyyətlərindən istifadə edə bilmirlər. İbtidai siniflərdə şagirdlərə ölçmə yolu ilə aydınlaşdırılır ki, düzbucaqlının qarşı tərəfləri bərabərdir. Beləliklə, şagirdləri düzbucaqlı qurmaq, ölçmək, onun perimetrini və sahəsini hesablamaq kimi bacarıqlara yiyələndirmək olar.

İbtidai siniflərdə şagirdlərdə formalaşan bir çox təcrübi bacarıqlar orta məktəbin riyaziyyat kursu üçün çox böyük əhəmiyyətə malikdir ki, bunu heç bir varislik haqqında demək olmaz. III və IV sinif şagirdlərinin ədəd haqqında təsəvvürləri əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Aşağı siniflərdə formalaşmış şifahi və yazılı hesablama əməliyyatlarının yerinə yetirilməsi vərdislərindən bir az dəyişmiş şəkildə orta məktəbin yuxarı siniflərində də istifadə olunur.

Beləliklə, şagirdlərdə möhkəm təcrübi vərdiş və bacarıqların formalaşdırılması ibtidai sinif müəlliminin əsas vəzifələrindən biridir. Bu zaman müəllim qarşılıqlı əlaqədə olan iki metodik problem müntə-

zəm həll etməlidir: 1. Müəyyən təcrübi əməllərin yerinə yetirilməsi prosesinin məzmununu hissələrə ayırmaq və dəqiqləşdirmək. 2. Şagirdlərin əməlləri mənimsəmə metodikasını və mənimsəmə prosesinə səmərəli nəzarət vasitələrini hazırlamaq.

Bu problemlərdən birincisini ətraflı şəkildə nəzərdən keçirək.

Tutaq ki, hər hansı bir proses ardıcıl sadə əməliyyatlar zəncirinin sonuncusudur. Sadə əməliyyat dedikdə, yerinə yetirilmə prosesi artıq mə'lum olan əməliyyat başa düşülür. Bu prosesi həyata keçirmək üçün hər hansı bir sadə əməliyyatı müəyyən ardıcılıqla yerinə yetirməyə dair göstərişlərə **alqoritm** deyilir. Başqa sözlə, müəyyən tipə məxsus olan tədris və idrak tapşırıqlarının icrasına yönəldilmiş ardıcıl göstərişlər alqoritm adlanır.

Əgər hər hansı bir əməliyyatın yerinə yetirilmə alqoritm mə'lumdursa, onu həyata keçirmək bacarığının formalaşdırılması, ümumiyyətlə, bu alqoritm öyrənən mə'lumata daxil edilə bilər. Alqoritmərin hazırlanması böyük metodik əhəmiyyətə malikdir.

Tə'lim predmeti kimi alqoritm tərtibi zamanı yuxarıda göstərilən əsas tələblərdən başqa, bir sıra didaktik şərtlər də nəzərə alınmalıdır. Eyni sinifdə əməllər üçün sadə əməliyyatların sayı və məzmunu ilə bir-birindən fərqlənən müxtəlif alqoritm tərtib oluna bilər. Ona görə də öyrədilən alqoritm optimal variantda, yəni kifayət qədər sadə əməliyyatların minimal sayı ilə təqdim olunmalıdır.

İbtidai siniflərdə tədris materialına uyğun olaraq bir neçə alqoritm nümunəsi-

ni nəzərdən keçirək. Sınıq xəttin uzunluğunun müəyyən edilməsi alqoritminin qurulmasına baxaq.

A₁: 1. Sınıq xəttin hər bir hissəsini ölçmək.

2. Alınmış cavabların cəmini tapmaq.

A₂: 1. Sınıq xəttin hissələrinin uzunluğunun cəminə bərabər parça qurmaq və s.

Başqa bir misala baxaq: İkirəqəmli ədədin birrəqəmli ədədə bölünməsi alqoritmini nəzərdən keçirək. Artıq bu tipli əməliyyatların öyrənilməsi üçün şagirdlər bölmə cədvəlini bilirlər, sıfırla qurtaran ikirəqəmli ədədi birrəqəmli ədədə və cəmin ədədə bölünməsinə bacarırlar. Əgər bölməni nəzərə alsaq şagirdlər üçün yalnız bu cür əməllər sadə sayılır.

A₃: 1. Bölünəni iki toplananın cəmi şəklində göstərmək: bunlardan biri tam onluqların maksimal sayına bərabərdir və bölənə bölünür.

2. Cəmi bölənə uyğun ayırmaq;

A₄: 1. Bölünəni iki toplananın cəmi şəklində göstərmək: bunlardan biri bölənə bölünür və sıfırla qurtarır.

2. Əgər ikinci toplananın bölənə bölünməsi cədvəldədirsə, onda 3-cü əməliyyat cədvəldən kənarıdır. Deməli, 1-ci əməliyyatı yerinə yetirmək lazımdır.

3. Cəmi bölənə uyğun ayırmaq;

A₄: Alqoritm qurulması prinsipinə görə A₁ – A₃ alqoritmlərindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. 87:3 misalında onun xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirək.

Tutaq ki, birinci addım nəticəsində bölünən 60+27-nin cəmi şəklində verilib. İkinci addımda aydın olur ki, ikinci toplananın bölünməsi cədvəldədir. Ona görə də əməliyyatda 3-ə keçmək lazımdır:

$$(60+27):3=60:3+27:3=20+9=29$$

Əməliyyat 1-in nəticəsində bölünən 30+57-nin cəmi şəklində də verilə bilər. Onda ikinci əməliyyat 1-ə gətirib çıxara-

caq. Belə ki, 57:3 cədvəldən kənar bölmədir. Əməliyyat 1 bölünəninin – 57-nin üzərində aparılır. Onun nəticəsi birrəqəmlidir. Qeyd edək ki, 27:3 cədvəlli bölmədir. Bu halda əməliyyat 3 tələb olunur:

$$(30+30+27):3=10+10+9=29$$

A₃ və A₄ alqoritmlərində sadə əməliyyatlar metodik baxımdan eyni əhəmiyyətə malikdir. A₃ alqoritm isə sayca az əməliyyatdan ibarət olduğuna görə daha sadədir. Daha sonra A₄ alqoritminin də mə'lum metodik keyfiyyətə malik olmasının göstərilməsinə ehtiyac duyulur.

Alqoritm seçmənin məqsədə uyğunluğu heç də həmişə ona daxil olan sadə əməliyyatların sayı və məzmunu ilə müəyyən edilmir. Burada məsələnin xüsusiyyətləri əsas rol oynayır, məhz onların köməyi ilə problem həll olunur. A₁ alqoritm A₂ alqoritmindən asandır. Belə ki, onların hər ikisində əməliyyatların sayı eyni olsa da, A₂ alqoritmindəki əməliyyat A₁ alqoritmindəki müvafiq əməliyyata nisbətən daha çox zəhmət tələb edir. Əgər çox sayda müxtəlif uzunluqlu hissələrdən ibarət sınıq xəttin uzunluğunu ölçmək lazımdırsa (təcrübədə bu cür məsələlərə çaylarda məsafənin ölçülməsi, xəritədə əyri-üyrü yolların ölçülməsi zamanı rast gəlinir) onda A₂ alqoritmindən istifadə etmək daha səmərəlidir. Bunun üçün həmin sınıq xəttin üstünə sap, ip və ya möhkəm məftil qoyulur, taram çəkildikdən sonra ölçülür.

Heç də riyaziyyat kursundakı bütün məsələlər üçün alqoritm tərtib etmək olmaz. Hesablama məsələlərinin şərtlərinə görə, ifadənin və ya tənliyin qurulması, ifadələrə, yaxud tənliklərə əsaslanan mətnli məsələlərin şərtlərinin qısa izahı və s. üçün alqoritm qurmaq olmaz.

Digər tərəfdən bir çox sxemlər, qrafiklər, diaqramlar, təlimatlar, göstərişlər zahirən alqoritmlərə oxşasalar da onlar alqo-

ritm deyil. Bu, xüsusilə, məsələlər üzərində iş üçün şagirdlərə təqdim olunmuş yaddaş dəftərçəsinə aiddir.

1. Məsələni diqqətlə oxu və fikirləş; məsələdəki hər bir ədəd nəyi ifadə edir? Məsələdə deyilənləri fikrində canlandırmağa çalış.

2. Əgər məsələ mürəkkəbdirsə, onun şərtlərini qısaca yaz və ona uyğun sxem, yaxud şəkil çək.

3. Məsələni ikinci dəfə təkrar oxu və məzmununu öz-özünə danış.

4. Fikirləş, məsələdə qoyulan suala cavab vermək üçün nəyi bilmək lazımdır?

Həqiqətən, 1-4 hallarından heç biri sadə əməliyyat deyil.

İbtidai siniflərdə alqoritmləşdirilməsi mümkün olan daha vacib proseslər çoxluğunun adlarını çəkək:

1) "çoxdur", "azdır" və "bərabərdir" münasibətlərinin möhkəmləndirilməsi;

2) tənliklərin həlli;

3) şifahi və yazılı hesablamalar;

4) həndəsi fiqurların qurulması;

5) miqdarına, kəsr hissəsinə və paya görə ədədin müəyyən olunması və s.

Şagirdlərə alqoritmlərin öyrədilməsinin ümumi qanunauyğunluqlarından ibarət olan ikinci metodik problemi nəzərdən keçirək. Yuxarıda qeyd edildi ki, prinsipə, alqoritmləşdirmək mümkün olan müəyyən təcrübi fəaliyyətin öyrədilməsi müəyyən mərhələlərə bölünür: müəllim alqoritm hazırlayır, şagirdləri onun məzmunu ilə tanış edir, şagirdlər dəfələrlə həmin alqoritmədən istifadə etməklə onu mənimsəyirlər.

Orta məktəb üçün riyaziyyat proqramlarının təhlili göstərir ki, ibtidai məktəbin funksiyaları alqoritmləşdirmək məsələlərində yuxarı siniflərlə müqayisədə çox müxtəlifdir. Belə ki, şagirdlər şifahi və yazılı hesablamaları çox sürətlə hesablamayı bilməlidirlər. Eyni şey "çox", "az"

və "bərabər" münasibətlərinin möhkəmləndirilməsi alqoritmlərinə də aid edilir. Bərabərliklərin həlli, həndəsi fiqurların qurulması, hissələr və kəslər üzərində əməliyyatların aparılması metodlarının öyrənilməsi isə orta məktəbdə daha yüksək səviyyədə davam etdiriləcək. İbtidai sinif şagirdləri bərabərlikləri həll edərkən hesablamada əməllərinin komponentləri və nəticələri arasındakı əlaqəni mənimsəyirlər, həndəsi fiqurları qurarkən onların növlərini, təsvirlərini və bəzi xüsusiyyətlərini öyrənirlər, ədədin hissəsini və kəsr hissəsini taparkən, hissə və kəsr anlayışının mənasını başa düşürlər. Beləliklə, ibtidai siniflərdə bu təcrübi bacarıqların formalaşması heç bir məqsəd daşımır. Ona görə də müəllim tərəfindən şagirdlərə müvafiq alqoritmlərin öyrədilməsi kifayət qədər ehtiyatlı şəkildə həyata keçirilməlidir: onların istifadəsini avtomatlaşdırma həddinə qədər gətirib çıxarmaq olmaz.

Şagirdlərin alqoritmlərlə tanışlığı zamanı iki metodik yanaşma mümkündür.

1. Xüsusi misallarla şagirdlərə göstərilir ki, əvvəl öyrənilən sadə əməliyyatların müəyyən ardıcılıq və sistemdə yerinə yetirilməsi tamamilə yeni bir məsələni həll etməyə imkan verir. Şagirdlər müəllimin rəhbərliyi altında həmin alqoritməni qururlar. Bu, təcrübədə, fərdi kartoçkalarda, ya da xüsusi cədvəllərdə qeyd edilən sxemlər şəklində ümumiləşdirilir. Şagirdlər ilk vaxtlar bu sxemədən istifadə edərək bir sadə əməliyyatın adını deyir, onun məzmununu ucadan danışirlar. Bir müddətdən sonra isə ancaq tək-tək şagirdlər sadə əməliyyatların yerinə yetirilməsini ucadan şərh edir, qalanları isə bunu öz-özlüyündə təkrarlayırlar. Şagirdlər alqoritmədən istifadə etmə vərdislərinin inkişafı səviyyəsindən asılı olaraq müvafiq əməliyyatları sxemə baxmadan da yerinə yetirirlər.

2. Alqoritmənin formalaşması tədricən və

məqsədyönlü aparılır. Şagirdlərin fəal iştirakı ilə şüurlu şəkildə sadə əməliyyatlar seçilir, onların yerinə yetirilməsi ardıcılığı müəyyən edilir. Bunun üçün obyekt və hazırlanmış alqoritmlərin əvvəllər mə'lum olan növlərindən və xüsusiyyətlərindən istifadə olunur, "oxşar" obyektlərin quruluşu, artıq mə'lum alqoritmlərin bütünlüklə, yaxud hissə-hissə istifadəsi yolları öyrənilir. Bu cür yanaşma zamanı alqoritm qurulmasında şagirdin iştirak etmə payı kifayət qədər çox ola bilər, qurulma prosesinin özü isə xaraktercə tədqiqat işinə yaxındır. Bu cür yanaşmanın reallaşmasına dair bir neçə misal:

Tutaq ki, düzbucaqlının qurulması alqoritmni hazırlamaq lazımdır.

1. Düzbucaqlının tərəfi – AD parçası çəkilir. Düzbucaqlının əlamətləri yada salınır: bütün bucaqları düz olan fiqur dördbucaqlıdır. Deməli, düzbucaqlının bir nöqtədən olan iki tərəfi düzbucaq əmələ gətirir.

2. AD tərəfinin A uc nöqtəsində düz bucaq qurulur.

3. Bu bucağın ikinci tərəfində AB-parçası çəkilir. Düzbucaqlının iki tərəfi artıq hazırdır. B nöqtəsindən başlayan üçüncü tərəf də hazırdır. B nöqtəsindən başlayan üçüncü tərəf AB tərəfi ilə bucaq əmələ gətirir.

4. AB tərəfinin B uc nöqtəsində düz bucaq qurulur. Növbəti problem yaranır: üçüncü düz bucağın təpəsi haradadır, onu necə seçməliyik? İki variant mümkündür: ya AD tərəfi, təpəsi D nöqtəsində olan düz bucaq qurmaq, ya da B bucağı tərəfdə AD parçasına əks tərəfdə yerləşən AD parçasına bərabər BS-parçası çəkmək. Əgər ikinci variant seçilsə, düzbucaqlı hələ qurulmayacaq. Buna görə də birinci variant seçilir.

5. AD tərəfinin D uc nöqtəsində düz bucaq qurulur və bu düzbucaqlının ikinci

tərəfi B bucağının tərəfi ilə kəsişməlidir.

Fiqurun qurulmasının düzgünlüyü yoxlanılır: qurulmuş dördbucaqlının dördüncü bucağı düzdürmü? Bir halda ki bu bucaq düzdür, onda qurulmuş fiqur düzbucaqlıdır, 1-5 əməliyyatlarının ardıcılığı isə düzbucaqlı qurulması üçün bir üsuldur.

Düzbucaqlının qurulması alqoritmünün nəzərdən keçirilməsi təsadüfi deyil. Təcrübə göstərir ki, ibtidai məktəbdə şagirdlər yalnız damalı kağızda effektiv olan, tamamilə başqa alqoritmədən istifadə edirlər. İbtidai məktəbin əksər "mə'zunları" onlara yaxşı tanış olan düzbucaqlını damasız kağızda qurmaq təklif olunduqda tamamilə köməksiz olurlar.

İkirəqəmli ədədin birrəqəmli ədədə bölünməsi alqoritmünün şagirdlərə öyrədilməsi metodikasını ikinci misal kimi nəzərdən keçirək. Bu mövzunu öyrənməzdən əvvəl şagirdlər ikirəqəmli ədədin birrəqəmli ədədə vurulması alqoritmni mənimləyirlər.

1. İkirəqəmli vurulan bir sıra toplananların cəminə çevrilir.

2. Vuran həmin cəmə vurulur.

Təbii ki, ikirəqəmli ədədin birrəqəmli ədədə bölünməsi zamanı şagirdlər belə güman edirlər ki, müvafiq alqoritm tamamilə analoci olacaqdır. Belə təsəvvür üçün müəyyən əsaslar vardır: cəmin ədədə vurulması və bölünməsi alqoritmləri "vurmaq" anlayışını "bölmək" anlayışı ilə əvəz etməklə bir-birindən yaranır, lakin belə bir təsəvvür düzgün deyil və şagirdlər özləri müstəqil şəkildə buna əmin ola bilərlər:

$$48:3=(40+8):3=(40:3)?!(8:3)?!$$

Bu təcrübəyə istinad edərək növbəti variantı vermək olar: bölünəni hər biri bölənə bölünən toplananlara ayırmaq lazımdır, lakin bu variant əlverişli deyil, misallardan aydın görünür ki, bu üsul çox zəhmət tələb edir.

Tutaq ki, bölünən 63, bölən 3-dür və bölünən 21+42-cəmi şəklində verilib. Onda

$$(21+42):3=21:3+42:3=7+(18+24):3=7+(18:3)+(24:3)=7+6+8=21$$

Əgər bölünəni toplananlardan biri sıfırla qurtaran və bölənə bölünənin cəmi şəklində (əvvəl baxılan A4 alqoritmının birinci əməliyyatı) göstərsək, onda bu variantı təkmilləşdirmək olar, lakin aydın görüldüyü kimi, bölünənin bu cür verilməsi heç də həmişə səmərəli və əlverişli olmur:

$$63:3=(30+33):3=30:3+33:3=10+(30+3):3=10+30:3+3:3=10+10+1=21$$

Bölünənin bu üsulla verilməsinin şagirdlər üçün hansı hallarda yaxşı, hansı hallarda pis nəticələr verməsini müəyyənləşdirən misallar sisteminə baxaq:

$$81:3=(30+51):3=30:3+51:3=10+(30+21):3=10+30:3+21:3=10+10+7=27$$

yaxud;

$$(60+21):3=60:3+21:3=20+7=27$$

$$9 \quad 6 \quad : \quad 3 \quad - \quad (\quad 3 \quad 0 \quad - \quad 66):3=30:3+66:3=10+(30+36):3=10+30:3+36:3=10+10+(30+6):3=$$

$$=10+10+30:3+6:3=10+10+10+2=32$$

yaxud;

$$(60+36):3=60:3+36:3=20+(30+6):3=20+30:3+6:3=20+10+2=32$$

yaxud;

$$(90+6):3=90:3+6:3=30+2=32.$$

Şagirdlər öz təcrübələri sayəsində bu nəticəyə gəlirlər ki, bölünənin bu şəkildə verilməsinin ən yaxşı variantı əksər hallarda toplananlarından biri sıfırla qurtaran bölünənlə böləninin cəmi şəklində verilməsidir. Alqoritmın ikinci addımı isə mə'lumdur. Beləliklə, alqoritmədən alqoritmə keçərək şagirdlər ən mükəmməl A3-ü əldə edirlər.

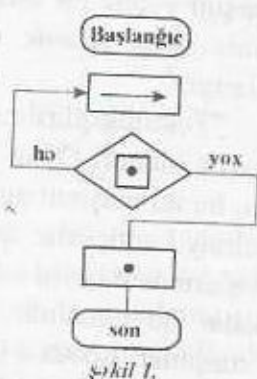
Şagirdlərin alqoritmlər şəklində bə'zi praktik bacarıqları mənimsəməsi təlimin gedişində effektiv nəzarətin təşkil edilmə-

sinə imkan yaradır. Alqoritmləşdirilmiş əməliyyatların yerinə yetirilməsi zamanı şagirdlər tərəfindən müntəzəm buraxılan səhvlər onların biliyi haqqında nəticə çıxartmağa imkan verir; ya şagird alqoritmə daxil olan hər hansı bir elementar əməliyyatı düzgün aparmır, ya da bəsit əməliyyatların yerinə yetirilməsi ardıcılığını pozur.

Bundan başqa, yanlış cavab müəyyən situasiyalarda şagirdin məhz hansı bəsit əməliyyatı düzgün aparmadığını göstərir.

Əməliyyatların blok-sxem şəklində göstərilməsinin üç növü mövcuddur. Aşağıda; xətti, budaqlanan və dövrü alqoritmlərə aid bir neçə nümunənin şərhini verərək.

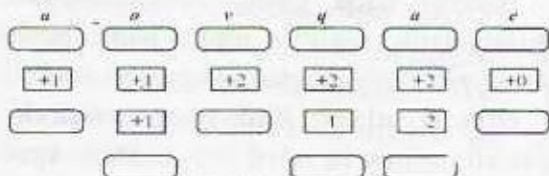
Xatırladaq ki, alqoritm müəyyən məqsədə çatmaq üçün icraçının ciddi şəkildə yerinə yetirməli olduğu əməliyyatların sonlu ardıcılığıdır. Alqoritmlərin icrası zamanı yerinə yetirilməli olan əməliyyatlar əmr cümləsi şəklində yazılmalıdır. Əyani olmaq üçün alqoritmləri sxem şəklində göstərmək və ayrı-ayrı blokların yerinə yetirilmə ardıcılığını göstərmək üçün onları nömrələmək və ya oxlarla birləşdirmək lazımdır.

Uşaqları I sınıfdan alqoritm anlayışı ilə tanış edərkən oyunlardan istifadə etmək mümkündür. Bunun üçün "maşınlar" düzəltmək olar (şəkil 1). Bu "maşın" kartoçkalar qoyulan və ya asılan müxtəlif (oval, düzbucaqlı, sonralar isə həm də romb) şəkilli çərçivələrdən ibarətdir. Həmin çərçivələrə üzərində yazılar olan karton kartoçkalar qoyulur və ya asılır. Şəkil 2 b-də yalnız bir əməliyyat - "vahid əlavə etməli"

əməliyyatını yerinə yetirən "hesablama maşını" təsvir edilmişdir. Oyunun iştirakçılarından biri "maşının" giriş çərçivəsinə bir kartoçka qoyur. Əgər həmin kartoçkanın üzərində, məsələn, 3 yazılmışdırsa, ikinci-"hesablama maşını" rolunu yerinə yetirən oyunçu çıxış çərçivəsinə üzərində 4 yazılmış kartoçkanı qoymalıdır. Bu oyunçu səhv edərsə, ondan həmin kartoçka

Şəkil 2.

alınır. Oyunun davam etdirilməsi üçün kartoçkaları çatmayan oyunçu udur.

Şəkil 2 q-də "vahid əlavə etməli" əməliyyatını iki dəfə ardıcıl yerinə yetirən "hesablama maşını" təsvir olunmuşdur. Bu maşınla oyunu bir neçə dəfə yerinə yetirdikdən sonra belə sual qoymaq olar: "Bu maşını yalnız bir əməl yerinə yetirən maşınla əvəz edərək onu təkmilləşdirmək olarmı?".

"Təkmilləşdirilmiş maşın" şəkil 2 b-də təsvir olunur. Oyun prosesində aydın olur ki, bu iki maşının girişinə eyni ədədlər yazılmış kartoçkalar qoyulduqda, onların çıxışlarında da eyni ədədlər yazılmış kartoçkalar qoyulmalıdır. Başqa sözlə, həmin "maşınlar" ədədlər üzərində eyni çevirmələr aparır, yəni $[n+1]+1=n+2$ eyniliyi istənilən n ədədi üçün "isbat olunur".

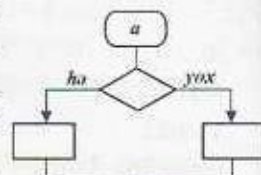
Eyni qayda ilə, şəkil 2 v, q-də təsvir olunan "maşınlarla" oyun prosesi aydınlaşdırır ki, "2 ədədini əlavə etməli" və "bir vahid çıxmalı" kimi iki əməliyyatın yerinə yetirilməsinin nəticəsi "bir vahid əlavə etməli" əməliyyatının nəticəsi ilə eyni olur. Deməli, şəkil 2 a-da və şəkil 2 q-də təsvir olunan "maşınlar" da ədədləri eyni cür çevirir". Başqa sözlə, ixtiyari n natural ədədi üçün $[n+2]-1=n+1$ olur.

Şəkil 2 d-də verilmiş "maşınla" oyun məqsədəuyğundur. Bu "maşının" işini müxtəlif ədədlər üçün (təbiidir ki, həm də 2 və 2 əvəzinə 3, 3 və ya 1, 1 və s. götürməklə) yoxladıqdan sonra uşaqlar görürlər ki, "maşın" girişdə verilən ədədi dəyişmir. Beləliklə, ixtiyari n üçün $[n+2]-2=2$ və ümumiyyətlə, $[n+a]-a=n$ olması aşkar görünür.

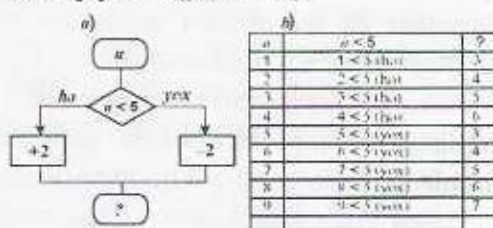
Şəkil 2 d-də təsvir olunan "maşını" ixtiyari n üçün $n+0=n$ eyniliyini modelləşdirən "maşınla" (şəkil 2 e-də) əvəz etmək olar.

Biz yuxarıda xətti alqoritmlərə əsaslanan "hesablama maşınının" ən sadə təbiiqlərini göstərdik. İbtidai riyaziyyat kursunun bir çox mövzularının müxtəlif konsentrasiyalarında da bunu tətbiq etmək mümkündür və faydası çox olar.

Budaqlanan alqoritm əsasında işləyən "maşın" üçün böyük kağız (karton) və rəqində blokları (müxtəlif şəkilli çərçivələr) olan "maşın" təsvir edilir (şəkil 3). Oyun prosesində qoyulan məsələyə uyğun olaraq həmin çərçivələrə (bloklara) şərtlər (romb şəkilli çərçivələr) və müxtəlif əməliyyatlar (düzbucaqlı şəkilli çərçivələr) yazılmış kartoçkalar qoyulur (şəkil 4 a).

Şəkil 3.

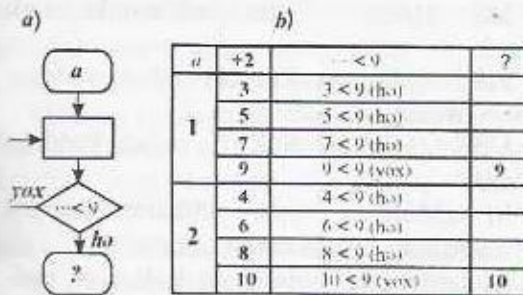
Şəkil 4.

Şəkil 4 b-də təsvir olunan "maşınla" iş zamanı giriş çərçivəsinə müəyyən bir ədəd yazılmış kartoçka qoyulur və "maşın" əvvəlcə $ax5$ şərtinin ödənilib-ödənilməməsini yoxlayır. Bu şərt ödənildikdə a

ədəmindən 4 çıxılır, əks halda həmin ədədinə 4 əlavə edilir. Alınan nəticəyə uyğun kartoçka çıxış çərçivəsinə qoyulur. Verilmiş a ədədinin iki qiymətinə uyğun gələn "maşının" işini xarakterizə edən cədvəl aşağıdakı kimi olar (şəkil 4 b).

Dövri alqoritm təsvir edən "maşın" şəkil 4 a-da təsvir edilmişdir. Bu "maşınla" iş zamanı giriş çərçivəsinə qoyulan a ədədi 5 ədədi ilə müqayisə olunur. $a < 5$ şərti ödənilərsə, həmin ədədə 1 əlavə olunur

şəkil 5

və şərt yenidən yoxlanılır; şərt yenidən ödənilərsə, ona yenidən 1 əlavə olunur və yenidən şərtin yoxlanmasına keçilir. Bu proses alınan nəticənin şərti ödənilmədiyi halda qədər davam etdirilir.

a ədədinin iki qiyməti üçün maşının işi cədvəl 2-də göstərilir.

Dövri alqoritm təsvir edən maşını şəkil 5 a-da təsvir olunan kimi də vermək olar. Bu maşının işini 6, 8 və 9 ədədləri üçün şəkil 5 b şəklində vermək olar.

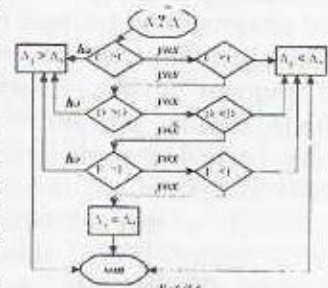
İbtidai məktəb müəllimi alqoritmlər, onların xassələri və əsas alqoritmik konstruksiyalarla tanış olmalıdır.

Tutaq ki, iki, üç və dörd rəqəmli ədədləri şagirdlər müqayisə etmək istəyirlər. İki-üç rəqəmli ədədin yüzlik mərtəbə vahidi böyük olan ədəd böyükdür ($421 > 385$, $605 > 596$ və s.) Əgər müqayisə edilən iki ədədin yüzlik rəqəmləri bərabərsə, onda onluq mərtəbə vahidi müqayisə olunur, onluq mərtəbə vahidinin rəqəmi böyük olan ədəd böyükdür ($585 > 575$; $615 > 508$ və s.). Əgər onluq mərtəbə vahidinin rə-

qəmi də bərabərsə, onda tənliklər müqayisə olunur və s. ($576 > 572$, $205 > 201$).

İki və üç rəqəmli ədəd yalnız o vaxt bərabərdir ki, onların eyniadlı mərtəbə vahidi (yüzlük, onluq, təklik) bərabərdir.

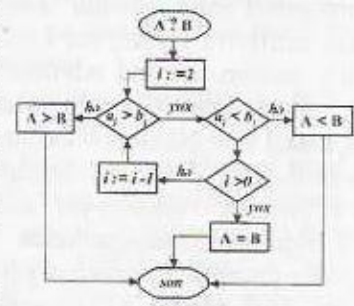
Alqoritmlərə əsaslanan "hesablama maşınının" ən sadə tətbiqlərinə baxdıq, indi isə müqayisə üsuluna aid alqoritmlərin nümunəsinə baxaq. Göstərilən alqoritm (müəllim üçün) blok-sxem şəklində göstərək (şəkil 6).

Şəkil 6.

Verilmiş iki üç rəqəmli ədədi müqayisə etmək lazımdır. $A_1 = a_1 b_1 c$ və $A_2 = a_2 b_2 c_2$ burada a_1, a_2

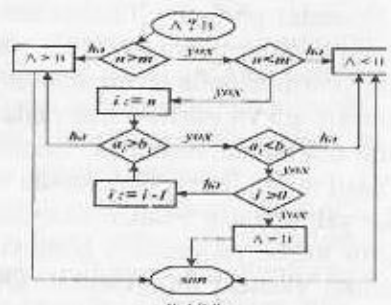
yüzlük, b_1, b_2 onluq və s_1, s_2 təklik mərtəbə vahidlərini ifadə edir (şəkil 7).

Şəkil 7.

Alqoritm blok-sxeminin didaktik təsviri aydın olsa da, şagirdləri yavaş-yavaş bunlara alışdırmaq lazımdır. Bunun üçün aşağıdakı kimi işarələmə aparraq; $A = \overline{a_n a_{n-1} \dots a_1 a_0}$ və $B = \overline{b_m b_{m-1} \dots b_1 b_0}$ və alqoritm iki ($A = a_n a_{n-1} \dots a_1 a_0, B = b_m b_{m-1} \dots b_1 b_0$)

çox rəqəmli ədədin müqayisəsini asanlıqla ümumiləşdiririk (şəkil 8).

Şəkil 8.

HESAB ƏMƏLLƏRİNİN TƏDRİSİ PROSESİNDƏ KOMPÜTERDƏN İSTİFADƏ

*Tofiq Məmmədov,
Azərbaycan Müəllimlər İnstitutu
Naxçıvan filialının kabinet müdiri*

Təhsil sistemində aparılan islahatlar orta ümumtəhsil məktəblərində fərdi kompüterlərin tətbiqinə geniş imkan yaratmışdır. İslahat proqramının tələbinə əsasən "Təhsil sisteminin informatlaşması və kompüterləşməsi proqramı" layihəsi hazırlanmışdır. Bu layihədə, əsasən, şagirdlərdə nəzəri və praktik bilik, bacarıq və vərdişlərin formalaşmasında fərdi kompüterlərin imkanlarının psixoloji, pedaqoci və metodik baxımdan tədqiqi nəzərdə tutulur. İnkişaf etmiş ölkələrin təhsil sistemi ilə tanışlıq göstərir ki, fərdi kompüterlərdən təlim vasitəsi kimi istifadə olunmasına ibtidai siniflərdən başlamaq mümkündür. Bu sahədə riyaziyyat fənninin imkanları daha genişdir. Mə'lumdur ki, ibtidai siniflərin riyaziyyat kursunun proqramının, əsasən, natural ədədlər üzərində hesab əməlləri, cəbr və həndəsi elementlərin tədrisi təşkil edir. Natural ədədlər üzərində hesab əməllərinə aid olan bütün hesablamaları "Windows" əməliyyat sistemi mühitinin "Colculator" proqramında şagirdlər bir o qədər çətinlik çəkmədən yerinə yetirə bilirlər. Bu şərtlə ki, əvvəlcə şagirdlərin "Colculator" proqramının necə açılmasını, onun hansı düymələrə malik olmasını və bu düymələrin hər birinin vəzifəsi haqqında kifayət qədər bilik, bacarıq və vərdişlər formalaşmış olsun. "Colculator" proqramını açmaq üçün Start-Proqrams-Assessorics - "Colculator" əmrlərini ardıcıl icra etmək kifayətdir. Bu əmrləri yerinə yetirdikdən sonra "Colculator" proqramı pəncərəsi displeydə (ekranda) görünür. Bundan sonra şagirdlərə təbii ədədlər üzərində hesab əməllərini yerinə yetirmək üçün lazım olan düymələrin hər birinin adı və vəzifəsi haqqında aşağıdakı kimi mə'lumat verilməsi məqsədəuyğundur. Yaşıl rəngli (bəzi displeylərdə mavi) düymələr yalnız 0-dan 9-dək olan rəqəmləri işıqlandırır ki, bu rəqəmlərin köməyi ilə istənilən ədədi yazmaq mümkündür. Qırmızı rənglə işıqlanan düymələr isə əməl işarələrini -yəni "+" (toplama), "-" (çıxma), "*" (ulduz

(vurma), "/" (bölmə) və "=" (bərabərdir) əməlin nəticəsini göstərmək üçündür. Bu göstərilənlərlə yanaşı hesablama prosesində istifadə olunan "Colculator"un bir neçə düyməsinin vəzifəsini şagirdlərə izah etmək lazımdır. Bu avadanlıqlar aşağıdakılardır:

MS - (Memory Slear)-yaddaşdakı ədədi silmək;

MR - (Memory Reqale)- ədədi yaddaşdan çağırmaq;

MS - (Memory Store) - ədədi yaddaşa yazmaq

M - (Memory Plyus)- indikatordakı ədədi yaddaşdakı ədədə əlavə etmək;

M - düyməsi işıqlananda d, deməli, yaddaşda ədəd vardır;

C - (Clear)- indikatordakı ədədi tam silmək;

CE - (Clear Entry)-indikatora sonuncu daxil olan ədədi silmək.

"2", "4", "+", "1", "8", "CE", sıxdıqda "18" ədədi silinir, "2", "4", yəni "24" ədədini saxlamış olur.

Back-düyməsi indikatordakı ədədin sonuncu rəqəmini silmək üçündür.

Göstərilən düymələr bütövlükdə maus (sıçan) vasitəsilə idarə olunur. Düymələrin adları ingilis dilində ifadə edilmişdir. Şagirdlər bu düymələrdən istifadə etdikdə onların hesablama vərdişləri inkişaf etməklə yanaşı, həm də ingilis dilində texniki terminlər haqqında olan mə'lumatları zənginləşmiş olur.

"Colculator"un düymələri və iş prinsipi haqqında şagirdlərdə kifayət qədər bilik, bacarıq və vərdiş yarandıqdan sonra, təbii ədədlər üzərində hesab əməllərinə aid çalışmaların həll edilməsi məqsədəuyğun hesab edilir. Təcrübə göstərir ki, hesab əməllərinə aid çalışmalar aşağıdakı ardıcılıqla tədris olunduqda mövzular şagirdlər tərəfindən daha yaxşı mənimsənilir.

İbtidai sinfin riyaziyyat proqramına uyğun olaraq natural ədədlər üzərində hesab əməllərinin həllinə aid nümunələri fərdi kompüterin imkanlarından istifadə edərək

adi "Colculator" da izah edək:

1. Yalnız toplama əməli iştirak edən hesablamalar:

- ikirəqəmli ədədlərin toplanması
 $28+47+64+75+86$
- üçrəqəmli ədədlərin toplanması
 $224+375+683+744+868$
- çoxrəqəmli ədədlərin toplanması
 $3264+4576+5789+6785+9218$

Yalnız toplama əməlinə görə hesablanması tələb olunan çalışmaların həlli prosesi fərdi kompüterdə eyni üsulla aparılır. Buna görə də misalların birinin həlli nümunəsini göstərməklə digərlərinin həlli haqqında şəgirdlərdə təsəvvür yaratmış olarıq.

b) - bəndinin həlli prosesini izah edək.

Mausun (siçanın) köməyi ilə "224" ədədini indikatora yazırıq, sonra hesablama ardıcılığı belə davam edir: "+", "375", "+", "683", "+", "744", "+", "868", "=", nəticə "2894" ədədi indikatora oxunur.

1. Yalnız çıxma əməli tələb olunan hesablamalar:

- ikirəqəmli ədədlərin çıxılması
98-63-21-12
- üçrəqəmli ədədlərin çıxılması
879-324-235-146
- çoxrəqəmli ədədlərin çıxılması
96-4215-2346-1385

Çıxma əməlinə aid olan hesablamalar toplama əməlinə olduğu kimi aparılır. Fərq burasındadır ki, 1-ci halda ədədlərin arasında toplama düyməsindən istifadə olunur, burada isə çıxma düyməsindən istifadə etmək lazımdır.

3. Toplama və çıxma əməllərinin iştirak etdiyi hesablamalar:

$8675-3263+2576-1578+4265$

Bu xarakterdən olan misalların həlli 1-ci və 2-ci halların birləşməsi hesab olunduğuna görə, mausun köməyi ilə ədədlər indikatora yazılır və ardıcıl olaraq çıxma və toplama düymələrini sıxmaqla son nəticəni almaq olur.

4. Yalnız vurma əməli iştirak edən çalışmalar

- 5379, b) 187 14, c) 9829, ç) 385 248, e) 2375 673

Bu tip misalların həllində şagirdlər bir o qədər çətinlik çəkmirlər. Həll prosesi vurma (*), vurma işarəsi, vuran və (=) düymələri çıxmaqla son nəticə hasil indikatora

oxunur.

5. Yalnız bölmə əməlinə görə aparılan hesablamalar:

- 864: 4, b) 1248:12, c) 5964:14 və s.

Yalnız bölmə əməli iştirak edən hesablamalarda həll prosesi belə davam edir: bölünən (/) bölmə işarəsi, bölən və (=) qismət mausun köməyi ilə alınır.

6. Mö'tərizə və qarışıq əməllər iştirak edən hesablamalar:

- $1240+28(1025:25)-385$
- $6574-(786+320) 5+288$
- $(3268+216):4-246$
- $(5848-2048) 7+(6342-1342):50$

Bu xarakterli misalların həllinə başlamazdan qabaq şagirdlərin nəzər diqqətinə çatdırmaq lazımdır ki, kompüter mö'tərizə və əməllər sırasına aid olan qaydaları bilmir. Ona görə də şagirdlərə xatırlatmaq lazımdır ki, əməllər sırasında 1-ci olaraq mö'tərizə daxilindəki əməlləri yerinə yetirmək lazımdır. Burada vurma və ya bölmə əməli 1-ci pillədə, toplama və ya çıxma əməli isə 2-ci pillədə icra olunmalıdır.

b) - bəndinin həllinin nümunəsini izah edək:

"78"-i mausun köməyi ilə indikatora qeyd etmək, sonra isə (*) vurma işarəsi, "6" ədədi, "+" işarəsi, "320" ədədi, "(=)" işarəsi, () vurma işarəsi, "5" ədədi, "(=)" işarəsi, "+" işarəsi, "288" ədədi, "(=)" işarəsi nəticədə "4228" ədədi indikatora görünəcəkdir. Bu ədədi "MS" düyməsinin köməyi ilə yaddaşa köçürürük. "C" - düyməsi ilə indikatora ədədi silirik. Indikatora "6574" ədədini yaddaşdan çağırırıq və "(=)" işarəsi ilə son nəticə "2346" ədədi alınacaqdır. Hər bir şagirdə natural ədətlər üzərində hesab əməllərinə aid fərdi tapşırıqlar verməklə onlarda hesab əməllərinin icrasına aid kifayət qədər bilik, bacarıq və vərdislər formalaşdırmaq olar. Təcrübə göstərir ki, izah etdiyimiz metodika əsasında hesab əməllərinin tədrisi şagirdlərin hesablamaya qabiliyyətlərini inkişaf etdirməklə yanaşı, həm də onların fərdi kompüterləri idarə etmək bacarıqları zənginləşmiş olur.

Təklif olunan metodik sistem ibtidai siniflərdə riyaziyyat fənni tədrisində "Windows" əməliyyat sistemi mühitində müəllimlər tərəfindən yaradıcı surətdə istifadə oluna bilər.

ŞAĞIRDLƏRDƏ VƏTƏNDAŞLIQ MÖVQEYİNİ NECƏ FORMALAŞDIRMALI?

Rüstəm Əşrəfov,

Sumqayıt şəhər 38 nömrəli orta məktəbin müəllimi,

TPİ-nin dissertantı

Müasir dövrdə məktəblilərin vətənpərvərlik tərbiyəsi olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Vətənimizin ərazi bütövlüyünün bərpaı uğrunda gedən mübarizədə vətəni qorumağa qadir, mərd, sadıq gənclərə çox böyük ehtiyac var. Ona görə də məktəbimizdə şagirdlərin vətənpərvərlik tərbiyəsinə, onlarda vətəndaşlıq mövqeyinin gücləndirilməsinə xüsusi diqqət yetirilir. Uşaqlarda vətənpərvərlik tərbiyəsi ailədə formalaşmağa başlasa da, məktəbdə əsaslı surətdə həyata keçirilir. İndiki vaxtda təhsil sahəsində aparılan köklü islahatlar cəmiyyətin gələcəyi olan uşaqların tərbiyəsinə (xüsusilə vətənpərvərlik tərbiyəsinə) onların gələcəyinə olan məs'ulyyət hissindən doğur. Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyev gənclərin I forumundakı nitqində demişdi: "Hər bir gənc Azərbaycanın müstəqil gələcəyini təmin etmək üçün Vətəni sevməlidir, millətimizi sevməlidir, dilimizi sevməlidir, dinimizi sevməlidir, milli ənənələrimizi sevməlidir". Bu gün gənclərin tərbiyəsinin bünövrəsi məhz məktəbdə qoyulur. Məktəb böyüyən nəslin vətəndaşlıq mövqeyinin formalaşmasına əsaslı və həllidici təsir göstərir. Buna görə də məktəbli gənclərdə vətənpərvərlik və vətəndaşlıq mövqeyinin daha da gücləndirilməsi sahəsində məqsədəuyğun və sistemli iş aparılması təxirəsalınmaz bir vəzifə kimi qarşıda durur. Bu vəzifələri isə yalnız öz vətəninə sevmək, onun tərəqqisinə çalışmaq və azadlığı uğrunda canını qurban verməyə hazır olan gənclər yerinə yetirə bilərlər. Məktəbimizin şagird kollektivi vətən qarşısında öz vətəndaşlıq borclarını layiqincə başa düşür, onun qorunmasında və

milli dövlətçilik quruculuğunda fəal iştirak etməyə böyük sə'y göstərirlər. Şair M.Araz necə də gözəl demişdir:

Vətən daşı olmayandan,

Olmaz ölkə vətəndaşı...

Bu iki misradakı dərin mə'nəni, bədiiyi, gözəlliyi, fəlsəfi fikri duymamaq olarmı? Vətənə məhəbbət, onun tarixi keçmişi, adət və ənənələri ilə fəxr etmək, vətənin və millətin mənafeyini, öz mənafeyi kimi dərk etmək və onun müdafiəsinə hazır olmaq kimi hisslərin formalaşdırılması cəmiyyətin inkişafında mühüm rol oynayan amillərdən biridir. S.Vurğun vətənpərvərliyi insan hissləri içərisində ən müqəddəsi hesab etmişdir.

Vətənə məhəbbət və sədaqət hissi, vətəndaşlıq mövqeyinin tərkib hissəsi kimi həmişə diqqət mərkəzində durmuşdur. Respublikamızın Ermənistanla müharibə vəziyyətində olduğu günlərdə isə vətənpərvərlik mövzusu daha aktualdır.

Şagirdlər arasında vətənpərvərliyin formalaşdırılması zəruriliyi, təhsilin humanistləşdirilməsində də öz aydın ifadəsini tapmışdır. Təsadüfi deyil ki, təhsilin humanistləşdirilməsi prinsipinin müddəalarından birində ilkin yaşlarından uşaqlarda torpağa, vətənə, ana dilinə məhəbbət, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünə, torpağının toxunulmazlığına qarşı edilən hər hansı bir formada təcavüzə qarşı barışmazlıq hissinin aşılması nəzərdə tutulur.

Vətəndaşlıq mövqeyi və tərbiyəsi – mə'nəvi tərbiyənin tərkib hissələri arasında çox vacib yer tutur. İnsanın aqlının, təfəkkürünün inkişafı nə qədər vacibdirsə, şəxsiyyətin mə'nəvi aləminin müsbət əxlaqi keyfiyyətlərlə zənginləşməsi də bir o

qədər mühümdür. Sözün əsl mə'nasında vətəndaşlar yetişdirmək, cəmiyyətin özülünü möhkəmləndirmək deməkdir.

Vətənə sevgi və onun müdafiəsinə hazır olmaq, humanizm, xeyirxahlıq, borc və məs'uliyət, böyüyə hörmət, sadəlik və təvazökarlıq, düzlük və doğruluq və s. formalaşdırılması tarixən vətəndaşlıq mövqeyinin məzmununu müəyyənləşdirib.

Vətəndaşlıq mövqeyi tərbiyəsinin mahiyyəti, şagirdləri hərtərəfli bilik, bacarıq və vərdislər sistemi ilə silahlandırmaq, onlarda müvafiq davranış qaydaları və həyatda düzgün münasibət formalaşdırmaq, Vətənə, xalqa xidmət üçün yüksək mə'nəvi keyfiyyətlər aşılamaqdan ibarətdir. Əsl vətəndaş odur ki, üstündə gözdiyi torpağın Vətən olduğunu dərk etsin, o torpağın müqəddəsliyi uğrunda şərəflə ölməyə hazır olsun. Kollektiv qarşısında, Vətən və xalq qarşısında borc hissi, öz yurdunu, torpağını qorumaq uğrunda fədakarlıq, fəaliyyətində milli kökə, milli ən'ənələrə, bağlılıq hər bir insanda vətəndaşlıq mövqeyini tərbiyə etməlidir.

İnsanlığın birinci və əsas keyfiyyəti onun vətəndaşlığıdır. Təhsil alan hər şagird dərk etməlidir ki, onlar Vətənin layiqli övladı – vətəndaşı olmalıdırlar. Hər kəs özlüyündə, həyatda tutacağı mövqedən, sənətindən, peşəsindən asılı olmayaraq, Vətənə olan borcunu vətəndaş kimi ləyaqətlə yerinə yetirməlidir.

İnsanlarda vətəndaşlıq mövqeyi o zaman yüksək olur ki, insan bütün ömrünü Vətən üçün ən yüksək ideyalarla bağlayır, üstündə gözdiyi torpağı, övladı olduğu xalqın qürurunu, mənafeyini öz şəxsi mənafeyindən uca tutur, haqqı, ədaləti, insanlığı müdafiə edir. Şagirdlərə vətəndaşlıq mövqeyini şüurlu şəkildə qavratmaq vacibdir, çünki şüurlu qavrama ictimai həyatda hadisələrə düzgün yanaşmaqda, düzgün nəticə çıxarmaqda kömək edir.

1995-ci il noyabın 12-də qəbul edilmiş

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 72-80-ci maddələrində vətəndaşların vəzifələri öz əksini tapır. Burada Azərbaycan qanunlarına hörmət, vətənə sədaqət, vətəni müdafiə, ətraf mühiti qorumaq, tarix və mədəniyyət abidələrini yaşatmaq və s. vətəndaşlıq mövqeyinin keyfiyyətləri kimi xarakterizə olunur.

Hər bir vətəndaş Azərbaycan Respublikasının dövlət rəmzlərinə – bayrağına, gerbinə, himinə hörmət etməlidir. Hər bir azərbaycanlı doğma vətənin tarixini, keçmişini bilməli, adət-ən'ənələrini yaşatmalıdır.

Azərbaycan Respublikasının Təhsil Qanununda deyilir: "Ümumi təhsilin məqsədi, şagirdin fiziki və intellektual imkanlarını, meyl və marağını nəzərə alaraq, onları elmlərin əsaslarını öyrətmək və şəxsiyyətini formalaşdırmaq, cəmiyyətdə səmərəli fəaliyyətə hazırlamaq, müstəqil və yaradıcı düşünən, milli və bəşəri dəyərlərə yiyələnən, ümumi mədəniyyətə malik vətənpərvər vətəndaş yetişdirmək, onları şüurlu peşəseçməyə istiqamətləndirmək və peşə-ixtisas təhsili proqramlarını mənimləməyə hazırlamaqdır".

Vətəndaşlıq mövqeyi tərbiyəsi məktəbdən başlayır, ibtidai siniflərdə iş müəyyən sistemlə aparılır. Aşağı siniflərin ana dili proqramlarında əksini tapmış vəzifələrdən biri məhz, şagirdlərdə milli-mə'nəvi dəyərlərin inkişafına təsir etməkdir. Dünyanın müxtəlif xalqlarına və regionlarına mənsub olan görkəmli şəxsiyyətlərin müdrik fikirləri sırasında bir fikir tipoloji səciyyə daşıyır. Bu, vətənə məhəbbətlə, vətənpərvərlik hissləri ilə bağlı fikirlərdir. Ulu Bəhmənyar demişdir: "Elə cinayət var ki, bağışlanmır, o, vətənə xəyanətdir".

Vətəndaşlıq mövqeyinin əsasını təşkil edən vətənpərvərlik tərbiyəsi, şagirdlərə erkən yaşlarından aşılmalıdır, çünki erkən yaşlarından səpilən toxumlar müəy-

yən yaşdan sonra göyərüb, mə'nəvi qüvvə-yə çevrilir.

Uzun müddət pedaqoji fəaliyyətimdə ana dili proqramının sinif müəllimləri qarşısında qoyduğu təlim və tərbiyə vəzifələrinin yerinə yetirilməsi istiqamətində səmərəli iş görməyə çalışıram. Bu zaman həm həmkarlarımla təcrübəsindən bəhrələnir, həm də özüm elmi axtarışlar aparıram. Təbii ki, tərbiyə yönümlü işin səmərəsi onun müntəzəm, ardıcıl səciyyə daşması ilə bağlıdır.

Vətəndaşlıq mövqeyinin əsasını təşkil edən vətənpərvərlik tərbiyəsini həm proqram materiallarının öyrədilməsində, həm də sinifdən xaric tədbirlər zamanı həyata keçirirəm. "Oxu" dərsliklərindəki vətənpərvərlik motivli materialları müəyyənləşdirib, qruplaşdırır, onların tədrisi ilə bağlı gündəlikdə müvafiq qeydlər aparıram. Dərsliklərdəki materiallardan aşağıdakılar tərbiyəvi iş üçün geniş imkanlar açır və həmin proqram materiallarını belə qruplaşdırıram:

1. Azərbaycan xalqının şanlı tarixi keçmişini əks etdirən mətnlər ("Dədə Qorqud", "Babək", "Şah İsmayıl Xətai", "Koroğlu", "Qaçaq Nəbi", "Cavad xan", "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti", "Cəsərtli xan" və s.).

2. Vətənin gözəlliyini, onun zəngin təbii sərvətlərə malik olmasını əks etdirən mətnlər ("Azərbaycan deyəndə", "Bizim ana vətənimiz", "Naxçıvan", "Bakı", "Gəncə", "Daşkəsən", "Borçalı", "Naftalan əfsanəsi", "Mingəçevir", "Gözəl Qarabağ", "Ana yurdum" və s.)

3. Azərbaycan xalqının görkəmli, vətənpərvər oğullarının həyatı və fəaliyyəti ilə bağlı olan mətnlər ("Azərbaycan Prezidenti", "Ağsaqqal", "Nəriman Nərimanov", "General Həzi Aslanov", "Kosmonavtika generalı" və s.).

4. Vətənimizin müstəqilliyi, ərəzi

bütövlüyümüz uğrunda gedən mübarizəni, torpaqlarımız uğrunda gedən ölüm-dirim savaşını əks etdirən mətnlər ("Azərbaycan Milli Qəhrəmanı", "Alay oğlu", "Ana intiqamı", "Mənim andım", "Döyüşən qadın", "Şəhid azərbaycanlı qızı Salatın", "Şuşa Gültəkinini" və s.).

Dərslərdə və sinifdən xaric tədbirlərdə məktəblilər yurdumuzun o taylı-bu taylı Azərbaycandan ibarət olması, tarixən iki yerə bölünməsi, zəngin təbii sərvətlərlə dolu olması barədə mə'lumat, informasiya mənimsəyirlər. Belə hazırlıq əsasında şagirdlərə çatdırılır ki, həmin zənginlik erməniləri həmişə şimikləndirmişdir. Onlar Azərbaycan torpaqları hesabına "Böyük Ermənistan" yaratmaq istəmişlər. IV sinfin "Oxu" dərsliyində Qarabağ müharibəsini əks etdirən xeyli material vardır. Bu materiallar dərslikdə "Anda sədaqət" başlığı altında verilmişdir. "Azərbaycan Milli Qəhrəmanı" mövzusunun tədrisi zamanı şagirdlər öyrənirlər: bizim xalqımız çox insanpərvər, xeyirxah xalqdır. O, həmişə köməksizə, yurdsuza əl uzadır. Vaxtilə ermənilər İrandan qovulanda xalqımız öz qədim torpağı olan Qarabağda onlara sığınacaq verdi, lakin çörəyimizlə dolanan, nankor qonşular rus millətçilərinin dəstəyi ilə torpaqlarımızın 20 faizindən çoxunu işğal edib, bir milyon yurddaşımızı doğma yurdlarından didərgin salıblar. İgid oğullarımız sinələrini düşmən mərmilərinə sipər edərək şəhid olublar.

Düşmənlə ölüm-dirim savaşında qəhrəmanlıq göstərənlər sırasında Sumqayıtın da igid oğulları çoxdur.

Məkrli ermənilərin amansız hücumları başlanan gündən Sumqayıtın qeyrətli oğulları da silaha sarıldılar.

Mən şagirdlərin milli vətənpərvərlik tərbiyəsində şəhidlərin və milli qəhrəmanların şəxsi nümunələrindən geniş istifadə edirəm. Şagirdlərə başa salıram ki, canlarını Vətən, xalq, torpaq uğrunda fəda

edənləri unutmazğa haqqımız yoxdur Şəhidlərimiz-fəxrımız, baş ucalığımızdır. “Şəhid qanı ilə suvarılmayan torpaqda azadlıq ağacı bar verməz” - deyiblər.

İgid oğullarımızın çoxu Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı adına layiq görüləblər: Bunlardan Ç.Mustafayev, Əliyar Əliyevi, Təbriz Xəlilbəyli, Məzahir Rüstəmovu, Yusif Mirzəyevi, Aqıl Quliyevi, Əlif Hacıyevi, Mikayıl Cəbrayilovu, Mikayıl Müslümovu və s. göstərmək olar. Azərbaycan Milli Qəhrəmanları arasında sumqayıtlı üç nəfər şəhid də var.

Cəlil Əziz oğlu Səfərov, Mətləb Nəbi oğlu Quliyev, Mehdi Yusif oğlu Abbasov

Sumqayıtdan 580 nəfərdən çox itkin düşən və şəhid olan var. Sumqayıt üzrə 2680 nəfərdən çox Qarabağ müharibəsi veteranı var. Sumqayıtın Şəhidlər xiyabanında 380 nəfər şəhid uyuyur.

Sinifdən xaric tədbirlər şagirdlərin milli vətənpərvərlik tərbiyəsində geniş imkanlara malikdir. Mən müxtəlif tədbirlərdən geniş istifadə edirəm: “Milli Qəhrəmanlarla, Qarabağ müharibəsi iştirakçıları ilə görüş”, “Şəhidlər kompleksinə ziyarət”, “Xocalı soyqırımına həsr olunmuş matəm mərasimlərinin keçirilməsi”, “Vətənpərvərlik mövzusunda şe’r və rəsm müsabiqələrinin keçirilməsi”, “Milli Qəhrəmanlara, şəhidlərə həsr olunmuş foto-albomların hazırlanması” və s.

Məktəbimizdə “Sumqayıtın Milli Qəhrəmanları”, “Şəhid mə’zunlarımız”, “20 Yanvar şəhidləri” adlı güşələr hazırlamışıq.

İbtidai sinif şagirdlərinin “Dövlət Müstəqilliyi günü”, “Konstitusiyaya günü”, “20 Yanvar günü” kimi tədbirlərdə, habelə çağırışçı gəncləri hərbi xidmətə yola salma mərasimində iştirakı uşaqların hərbi vətənpərvərlik tərbiyəsi üçün əhəmiyyətlidir. Əsgərlərlə görüşlərdə uşaqlar vətənpərvərlik mövzusunda şe’rlər söyləyir,

nəğmələr oxuyur, rəqs edirlər. Belə görüşlər onlarda Azərbaycan əsgəri olmaq və vətənin keçiyində dayanmaq hissi aşılayır.

Görüş zamanı zabit və döyüşçülər uşaqlara göstərdikləri şücaətdən, azgın düşmənlə necə vuruşduqlarından bəhs edirlər ki, bu da çox maraqlı və tə’sirli olur.

Bədii əsərlərin oxunması, oyunların təşkili, hərbiçilərlə görüşlər və s. tədbirlər vətəndaşlıq mövqeyini gücləndirir, dözümlülük, iradəlilik, qorxmazlıq kimi əxlaqi keyfiyyətlər tərbiyə edir. Nümunələr əsasında ibtidai sinif şagirdlərinin bədii materiallar fondu, konkret faktlarla zənginləşir, onların tərbiyəsi getdikcə müsbət istiqamətdə formalaşır, milli orduya rəğbət və məhəbbət hissi artır.

Milli vətəndaşlıq mövqeyinin mühüm tərkib hissələrindən biri olan vətənpərvərlik tərbiyəsindən danışıarkən ölkəmizin prezidenti Heydər Əliyev demişdir: “İnsan gərək həyatının hər dövründə, fəaliyyətinin bütün sahələrində öz vətəninin, ölkəsinin qayğısı ilə yaşasın”.

Vətən, Vətəndaş, Vətənpərvərlik sözləri insanlarda daha dərin və əziz hisslər oyadır. Vətənə məhəbbət - xalqına məhəbbətdir. Vətən uğrunda hər cür fədakarlığa hazır olmaq lazımdır. Vətənpərvərlik isə əsrlərlə insanların qan yaddaşına həkk olunmuş hisslərdəndir. Vətəni sevmədən, qorudan, ata-babalarımızın keçdikləri yolları nəzər salmadan, onların qəhrəmanlıq nümunələrini öyrənmədən vətənpərvər kimi yetişmək olmaz.

Vətənə məhəbbət insanın qəlbində yaşayan, onu vətənin çiçəklənməsinə təhrik edən ən güclü mə’nəvi-əxlaqi hissdır. Bu hissi uşaq illərindən başlayaraq bütün fəaliyyətimizlə tərbiyə etməliyik.

QAYĞIYA EHTİYACI OLAN UŞAQLARLA İŞİN TƏŞKİLİ

*Xalidə Məmmədova,
Təhsil Problemləri İnstitutunun elmi işçisi*

Bəşər tarixində həmişə mühüm sayılan qaçqınlar məsələsi son illərdə daha da kəskinləşmişdir. Dünyanın bir çox regionlarında qaçqınlar problemi böyük bəlalara, xalqların insanların, ölkələrin faciəsinə gətirib çıxarmışdır. Ona görə də indi bu faciə ümumdünya problemləri içərisində ən ciddi problemlərdən biridir.

Azərbaycan xalqı son illərdə öz bir daha bu problemlərlə üzləşmişdir.

Qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar hər bir cəmiyyətdə mövcuddur. Söhbət bu və ya digər ölkədə belə uşaqların az və ya çox olmasından gedə bilər. Sonuncu onillikdə Azərbaycanda xalqımızın sosial həyatında baş verən dəyişikliklər nəticəsində qayğıya ehtiyacı olan uşaqların sayı xeyli artmışdır. Bu problem artıq dövlət səviyyəsində öz həllini gözləyir. Qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar probleminin meydana çıxmasının səbəbləri bunlardır?

- bu gün respublikamızda bir milyona yaxın qaçqın ailəsinin olması;
- valideynlərini bu və ya digər səbəbdən itirmiş uşaqların çoxalması;
- bu və ya digər səbəb üzündən ailələrdən qovulmuş və qaçmış uşaqların çoxalması;
- valideynlərin yeni doğulmuş uşaqdan imtina etmələri;

- maddi cəhətdən təmin olunmayan uşaqların başlı-başına buraxılması və s.

Bu gün ölkəmizdə qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar diqqətsiz qalmır, onlar ciddi nəzarət altındadır. Onlara xüsusi qayğı göstərilir. Bu gün qayğıya ehtiyacı olan uşaqlarla işləyən dövlət təlim-təربiyə müəssisələri üçün dövlətimizi tərəfindən ayrılmış büdcə vəsaitindən başqa xeyriyyəçiliklə

məşğul olan cəmiyyətlər də onlara kömək göstərir. Qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar uşaq evlərinə, internatlara, "Ümid Yeri" cəmiyyətinə, SOS uşaq kəndinə, "Qalxan" uşaq düşərgəsinə və s. cəlb olunur.

Respublikamızda qayğıya ehtiyacı olan uşaqlarla əlaqədar bir çox işlər görülür. Prezident H.Əliyev bu problemə xüsusi diqqət yetirir. Uşaqların bayramı günündə prezident uşaq evlərinə gedir, bayram şənliyində iştirak edir. Prezidentin göstərişi ilə uşaq evlərinin, internatların inkişafı üçün büdcədən fond ayrılır, bu sahəyə investisiya qoyulur, özəl təşkilatların köməyi təşkil olunur.

Azərbaycan Respublikasının Təhsil Qanununda bu məsələ ilə əlaqədar çox mühüm məsələlər təsbiq olunmuşdur: "Yerli dövlət orqanları valideyn himayəsindən məhrum olunmuş və yetim qalmış, həddi-buluğa çatmamış uşaqların himayəyə götürülməsi təlim etmək, yaşayış yerlərində uşaqların təربiyəsi, qabiliyyətlərinin inkişafı və maraqlarının təmin olunması üçün zəruri şərait yaratmaq" və s.

Son 10-12 ildə baş verən sosial iqtisadi və siyasi dəyişikliklər cəmiyyətimizin həyatında indiyədək olmayan hadisələr törətdi. "Küçə uşaqları" bu təbii hadisələrdən biridir. Bu qəbil uşaqlara ilk növbədə küçədə işləyən, küçədə yaşayan, sığınacaq axtaran, ailədən qovulmuş zorakılığa və istismara məruz qalmış və s. uşaqlar daxildir. Bu mənfi hadisənin aradan qaldırılması, eləcə də onun ümumi özünə-məxsus səbəblərini üzə çıxarmaq, küçə uşaqlarının psixoloji portretini daha çox rast gəlinən psixoloq tipləri müəyyənləşdirmək mühüm bir vəzifəyə çevrilmişdir.

Bu problemin həlli üçün ilk növbədə içtimaiyyətin, tərbiyəçilərin, müəllimlərin, müəssisə rəhbərlərinin, hökumət və qeyri-hökumət təşkilatlarının fəaliyyətinin fəallaşdırılması vacibdir.

UNİSEF-in müəyyən etdiyinə görə, küçə uşaqları 4 əsas qrupa bölünürlər:

- küçədə yaşayan uşaqlar. Onların ən ümdə problemləri sağ qalmaq və sığınacaq tapmaqdır;

- öz ailələrindən ayrı düşmüş və yataqxana, tərək edilmişlər üçün evlər kimi müvəqqəti sığınacaqlarda yaşayan və gündə bir yerdə daldalanaraq dost-tanışları ilə yaşayan uşaqlar;

- ailə ilə əlaqə saxlayan, lakin yoxsulluq, evdə darısqallıq, sui-istifadə halları üzündən günün əksər hissəsini, bəzən də gecəni küçələrdə keçirən uşaqlar;

- yoxsulluğa görə yetimxanalara qoyulmuş, lakin evsiz-eşiksiz həyata qayıtmağa risk edən uşaqlar.

Səbəblərdən və vəziyyətdən asılı olmayaraq, təhsil almamış və ailə tərəfindən e'tibarlı kömək görməyən uşaqları iqtisadiyyatın qeyri-rəsmi sektorunun məhdud çərçivəsi daxilində öz gün-güzaranını yaxşılaşdırmağa doğru dəyişmək son dərəcə çətindir.

Bəzi yerlərdə ipə-sapa yatmayan say-sız-hesabsız uşaqlara qarşı son dərəcə amansız münasibət bəslənir. Onları Kolumbiyada "küçə avaraları və ya mərdimazar cırdanlar", Braziliyada "cinayətkarlar", Peruda "köçəri quşlar", Vyetnamda "zibillik uşaqları", Rundoda "mənfur uşaqlar", Komerunda "ağcaqanadlar" adlandırırlar.

Bu uşaqların həyatı ayrı-ayrı adamları düşündürür, lakin əksər hallarda onlar istismar olunur, sui-istifadə obyektinə çevrilirlər. Sosial qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təlim-tərbiyəsində əsaslı dönüş yarat-

maq, onlarla fərdi iş aparmağı diqqət mərkəzində saxlamaq müasir dövrün tələblərinə cavab verə bilən, şəxsiyyətin formalaşdırılması bilavasitə milli təhsilimizin qarşısında duran vəzifələrə daxildir. Uşaq müəssisələrində elə iqlim yaratmaq lazımdır ki, buradakı mühit maksimal dərəcədə ailə şəraitinə uyğun olsun. Yetim uşağın hərtərəfli biliyə malik olması, inkişafı, seçdiyi ixtisası mükəmməl öyrənməsi, onların xoşbəxt gələcəyini təmin etməlidir. Uşaq Hüquqları Konvensiyasının 54 maddəsi küçə uşaqlarına aiddir. Konvensiyada ailə mühitindən məhrum olan uşaqların xüsusi müdafiəsini (maddə 20), habelə valideynlər tərəfindən sui-istifadə və e'tinasız münasibət hallarında müdafiəsi (maddə 28) və lazımı həyat səviyyəsinə malik olmaq hüququ (maddə 27) təsbit olunmuşdur.

Konvensiyada təhsil hüququ və uşağın təhsil almasından ötrü lazımı tədbirlər görülməsi üçün dövlət məs'uliyəti də təsbit edilmişdir.

1990-cı ilin martında comtiendə (Tailand) keçirilmiş "Hamı üçün təhsil" Ümumdünya konfransı diqqət mərkəzində olmuşdur. Konvensiyada uşağın təhsil hüququ və uşağın təhsil almasından ötrü lazımı tədbirlərin görülməsi üçün dövlət məs'uliyəti təsbit edilmişdir.

Savadsızlıq milyonlarla ailəni onların rifahı və uşağın sağ qalması üçün lazım olan informasiyadan məhrum edir. Savadsızlıq əmsalı kişilər arasında 21, qadınlar arasında 35 faizə çatır.

Konvensiyanın 28 maddəsində təhsil üçün fundamental hüquq şərh olunmuşdur:

- ibtidai təhsili hamı üçün icbari və pulsuz etmək.

- orta təhsilin müxtəlif formalarının təşviq etmək;

- təhsilə və peşə hazırlığa dair infor-

masiyanı bütün uşaqların ala bilməsini təmin etmək;

- uşaqların məktəbə müntəzəm getmələrinə kömək göstərmək və məktəbi atmış şagirdlərin sayını azaltmaq üçün tədbir görmək.

29 maddədə təhsilin məqsədləri zərurilik baxımından təsvir edilmişdir:

- uşaq şəxsiyyətinin, istedadını, əqli və fiziki qabiliyyətinin tam həcmdə inkişaf etdirmək;

- uşağı azad cəmiyyətdə hüquqlu və-təndəş kimi həyata hazırlamaq;

- uşağı atanın yaxud ananın mədəni rəftarına, dini dəyərlərə hörmət ruhunda tərbiyə etmək.

Yuxarıda göstərilən maddələr qayğıya ehtiyacı olan müəssisələrdə həyata keçirilir.

Qayğıya ehtiyacı olan uşaqların müəyyən təlim-tərbiyə ocaqlarına cəlb olunması hələ məsələnin həlli demək deyil. Bu məsələnin həllində, demək olar ki, elmi əsas yoxdur. Mövcud vəziyyət göstərir ki, bu sahədə ciddi elmi-pedaqoji tədqiqatlar aparılmalıdır. Belə tədqiqatlarda göstərilən istiqamətdə hər bir tədris müəssisəsinin fəaliyyətindəki özünəməxsus xüsusiyyətləri ortaya çıxarmaq lazımdır. Bu müəssisələr üçün ayrı-ayrılıqda təlim-tərbiyə işlərinin təşkili üzrə proqramlar tərtib olunmalı, dərslər vəsaitlərinin, metodik göstərişlərin, əyani növlərinin hazırlanmasına dair elmi müşahidələr öz əksini tapmalı müasir səviyyədə pedaqoji texnologiya hazırlanmalıdır.

SİZİN KİTAB RƏFİNİZ

1. Y.Ş.Kərimov. "Ana dilinin tədrisi metodikası", Bakı, "Nasir" nəşriyyatı, 2003.
2. Ə.Ə. Qədirov. "Kiçik məktəblilərin nəzəri tərbiyəsinin formalaşması problemi". Bakı, "Maarif", 2002.
3. M.Ə. Həmzəyev. "Yaş və pedaqoji psixologiya". Bakı, "Çaşıoğlu" nəşriyyatı, 2002.
4. S.Ə. Qasimov. "Defektologiya terminlərinin izahlı lüğəti". Bakı, "Çaşıoğlu" nəşriyyatı, 2002.
5. S.Ə. Qasimov. "Xüsusi məktəblərdə ana dilinin tədrisi metodikası". Bakı, "Çaşıoğlu" nəşriyyatı, 2002.
6. L. Bağirova. "Uşaqların məktəb təliminə psixoloji hazırlığının diaqnostikası", Bakı, 2002.
7. Georgi Keçari. "Ocaq başında rəqs" (Udi folkloru nümunələri). Bakı, "Agah" nəşriyyatı, 2002.

SENSOR TƏRBIYƏ

(2 YAŞDAN 3 YAŞADƏK)

Nərminə Alnağıyeva,

Təhsil Nazirliyi məktəbəqədər tərbiyə şöbəsinin baş mütəxəssisi

1-ci mövzu: Forma və böyüklüyünə görə fərqlənən örtüyün münasib dəliklərdə yerləşdirilməsi.

Didaktik vəzifə: Uşaqları obyektin xüsusiyyətinə - forma və böyüklüyünə görə müqayisə etməyi öyrətmək

Material: dəlikləri və örtüyü olan 8-10 taxta lövhə (hər uşağa 1 komplekt), böyük və kiçik dairə, kvadrat, düzbucaqlı, üçbucaq, oval.

Rəhbərlik: tapşırığı yerinə yetirmək üçün uşaqlar cüt- cüt birləşirlər.

Tərbiyəçi birində 4 böyük və 5 kiçik dairəvi dəliklər, o birində isə 4 böyük və 5 kiçik kvadrat dəlikləri olan iki taxtanı birləşdirir.

Taxta lövhələr bir-birinə elə birləşdirilir ki, dəliyin eyni böyüklüyü dioqnal üzrə yerləşsin. Belə ki, əgər kənar sağ tərəfdə kiçik kvadrat olacaqsın, solda böyük kvadratlar, yuxarıda, sol tərəfdə kiçik dairə və yuxarı sağ tərəfdə böyük dairə olacaq.

Lövhələri birlikdə qurduqdan sonra tərbiyəçi 4 müxtəlif örtüyün münasibini götürərək uşaqların diqqətini onlara cəlb edərək deyir: "Sizin böyük eviniz və çoxlu örtüyünüz var. bütün bu pəncərələri bağlamaq olar (dəlikləri göstərir), amma əvvəlcə diqqətlə baxmaq lazımdır. Pəncərələrin bəziləri böyük, bəziləri kiçikdir".

Tərbiyəçi jestlə müxtəlif dəliklərin böyüklüyünü göstərir və başa salır ki, pəncərələr təkcə böyüklüyünə görə deyil, formasına görə də fərqlənir. Dairəvi dəliyi göstərərək izah edir:

- Bax belə, dairəvi.

Kvadrat yuvacıqları nümayiş etdirərək deyir:

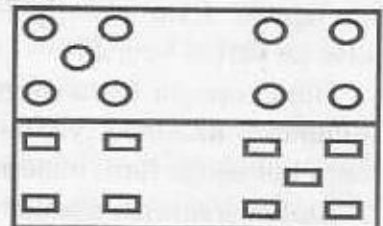
- Bu pəncərələr isə bax, başqa cürdür, kvadratdır.

Daha sonra tərbiyəçi iki uşağı öz stolunun yanına çağırır və təklif edir ki, böyük örtüyü götürüb, kiçik örtüklə münasib dəliklər bağlansın. Bütün uşaqlar tapşırığı yerinə yetirdikdən sonra onlara müstəqil işləmək üçün material paylanır. Uşaqları cüt otuzdurarkən, nisbətən güclü uşaqla zəif yanaşı əyləşdirmək lazımdır, bu zaman güclünün zəifə təzyiqinə yol vermək olmaz. Uşaqlara lövhə verilir, burada böyük və kiçik dairə, kvadrat dəliklər olmalıdır. Taxtanı elə qoymaq lazımdır ki, hər uşağın sağ tərəfində böyük dəliklər yerləşsin. Stolun ümumi sahəsinə görə taxta lövhələr romb əmələ gətirsin. Bütün örtüklər stolun kənarında hər iki uşağa yaxın yerləşdirilməlidir.

Tərbiyəçi uşaqlardan birinə təklif edir ki, əvvəlcə bütün dairəvi dəlikləri, sonra isə cəmiyyətli kvadrat dəlikləri bağlansın.

Uşaqlar tapşırığı yerinə yetirdikdən sonra, tərbiyəçi örtükləri çıxarıb, iki taxtanı 90 dərəcə çevirir və tapşırığı yerinə yetirməyi tapşırır, artıq başqa formalarla. Yaxşı olar ki, müəllim lövhəni həmişə eyni istiqamətdə, yəni saat əqrəbi istiqamətində çevirsin.

O y u n -
m ə ş ğ ə l ə
10-12 dəqiqə
ə r z i n d ə
k e ç i r i l i r .

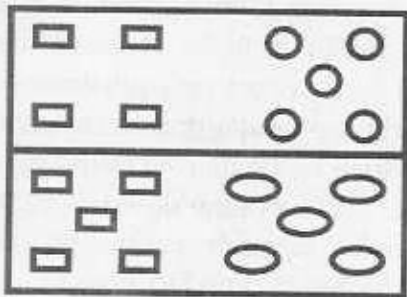
2-ci mövzu: 4 seçilmiş örtüyün 2 tapşırılmış formaya yerləşdirilməsi.

Didaktik məqsəd: 4 mümkün obyekt-dən 2 tapşırılmış formanın seçilməsini uşaqlara öyrətmək. Eynicinsli əşyaları formasına görə qruplaşdırmaq bacarığını möhkəmləndirmək. Tapşırığı birgə yerinə yetirmək qabiliyyətini formalaşdırmaq.

Material: Hər uşağa 1 komplekt düşmək şərtilə 8-10 lövhə komplekt. Komplektə aşağıdakı formalar daxil edilir: dairə-kvadrat, dairə-üçbucaq, dairə-düzbucaq, kvadrat- üçbucaq, kvadrat-oval, üçbucaq- düzbücaq, üçbucaq- oval.

Rəhbərlik: Tərbiyəçi uşaqlara 2 birləşdirilmiş taxta (lövhə) göstərir, onların diqqətini müxtəlif formalı dəliklərə cəlb edir. Sonra müxtəlif örtükləri nümayiş etdirərək onlarla bütün pəncərələri bağlamaq mümkün olduğunu başa salır.

Tərbiyəçi 1 örtüyü götürərək, lazımı yuvacığı taparaq bağlayır. Konkret formalı əşyanı göstərərək tərbiyəçi "bele", "müxtəlif" sözlərindən istifadə edir.

Tərbiyəçi iki uşağı öz stolunun yanına çağırır, hər birinə 1 dairə verib, cismə diqqətlə baxmağı-təklif edir, sonra taxtada eyni formalı dəliyin tapılıb bağlanmasını tapşırır. Eyni iş başqa formalı cisimlərlə də yerinə yetirilir.

Bütün uşaqlar bu tapşırığı tərbiyəçinin stolunun üzərində yerinə yetirdikdən sonra hər uşağa fərdi material paylanır.

Stolun arxasında uşaqlar əvvəlki məş-

ğələlərdə oturduqları kimi otururlar. Tapşırığı yerinə yetirdikcə, tərbiyəçi taxtayı saat əqrəbi istiqamətində 90 dərəcə çevirir. Bu, uşağa müxtəlif formalarla işləməyə imkan verir. Məşğələnin gedişində uşaqlar-tapşırığı iki yolla yerinə yetirə bilər.

1-ci sadə yol - 5 eyni formalı əşyanın münasib dəliklərə yerləşdirilməsi. Sonra uşaq 5 başqa formalı əşyanı seçib, dəliklərə yerləşdirir. Bu halda obyektin dəliklərə uyğun yerləşdirilməsi bir dəfə olur. Sonra bu, müqayisəsiz, avtomatik qruplaşdırma prinsipi ilə seçilir və dəliklərdə yerləşdirilir.

Məşğələ 10-12 dəqiqə ərzində keçirilir.

3-cü mövzu: "Gəlinciklər üçün muncuq düzəltdim".

Didaktik vəzifə: Uşaqlarda əşyaları rənginə görə qruplaşdırmağı möhkəmləndirmək, muncuqları sapa düzməyi öyrətmək.

Material: Taxta və ya gil muncuqlar (pəpəy-maşedən hazırlayıb, rəngləmək və laklamaq olar). Muncuqlar hər rəngdən 6 ədəd hesabı ilə 8 rəngdə olur, 8 gəlincik, sayə rəngli paltarlar (göy qurşağının bütün rəngləri).

Rəhbərlik: Tərbiyəçi gəlincikləri göstərərək deyir ki, gəlinciklər bizə qonaq gəlib. Sonra uşaqlardan xahiş edir ki, növbə ilə gəlincikləri öz yerlərində yerləşdirsinlər. Qara paltarlı gəlinciyin yanında qırmızı, sonra narıncı, sarı, yaşıl, göy, bənövşəyi və ağ paltarlı gəlincik.

Tərbiyəçi deyir:

- Gəlinciklər özləri ilə müxtəlif rəngli muncuq və saplar gətirsinlər. Onlar özləri üçün muncuq düzəltmək istəyir, lakin bacarmırlar.

Tərbiyəçi uşaqlara təklif edir ki, gəlinciklərə kömək etsinlər.

Əvvəlcə tərbiyəçi hər uşağa təklif

olunan dörd rəng muncuqdan yalnız bir rəngdə olanı seçməyi tapşırır. Bütün uşaqlar muncuqları seçdikdən sonra, tərbiyəçi uşaqlara sapları paylayaraq muncuqları düzməyi təklif edir. Bütün muncuqlar sapa düzüləndən sonra tərbiyəçi sapların uclarını düyünləyir. Uşaqlara növbə ilə tapşırır ki, hansı gəlincik üçün muncuq düzülərsə, onu tapsın, sonra muncuğu taxsın.

Bütün gəlinciklərin boynuna muncuq salındıqdan sonra tərbiyəçi ağ paltarlı gəlinciyi göstərərək deyir:

– Kim deyər, bu gəlinciyin paltarı nə rəngdədir?

– Düzdür, ağ rəngdədir.

Belə sualları göy, yaşıl, sarı, bənövşəyi paltarları olan gəlinciklərə də verir, lakin narıncı geyimi olan gəlinciyi tərbiyəçi göstərərək deyir:

– Bu gəlinciyin paltarı da, muncuğu da narıncı rəngdədir. Narıncı və kök bu rəngdə olur.

Oyun-məşğələ 10 -12 dəqiqə ərzində keçirilir.

4 mövzu: Mozaikadan “Toyuq və cücələr” düzəltmək.

Didaktik vəzifə: Rəngin və əşyaların müxtəlif əlaməti olduğunu, onların nişanlanmasında istifadə edilməsini uşaqların diqqətinə çatdırmaq.

Material: Səkkizbucaqlı elementli mozaika qutusu. Hər qutuya bir ağ, 6 element sarı mozaika yerləşdirilir.

Gedişi: Tərbiyəçi məşğələni “Cücələrim” (Q. Hüseyinlinin) mahnısı ilə başlayır:

Cip-cip cücələrim,

Cip-cip-cip cücələrim,

Mənim qəşəng cücələrim,

Tükü ipək cücələrim.

Tərbiyəçi uşaqlara mozaikanın sarı elementini göstərərək başa salır:

– Cücələr bu rəngdə olacaq.

Tərbiyəçi ağ rəngli mozaikanın ele-

mentini dəliyə qoyaraq deyir:

– Toyuq bu rəngdə olacaq.

Sonra toyuğun arxasında sarı mozaikanın bir elementini- cücəni qoyur və uşaqlara müraciət edərək bir nəfərin stoluna yaxınlaşaraq daha bir cücəni tapıb, toyuğun arxasına qoymağı tapşırır. Əgər uşaq tapşırığı yerinə yetirə bilmərsə, tərbiyəçi kömək etməlidir.

Bütün cücələr tapılıb, toyuğun arxasında düzüləndən sonra tapşırığı müstəqil yerinə yetirmək üçün fərdi material paylanır. Məşğələ müddətində bu tapşırığı iki dəfə yerinə yetirmək olar.

Tapşırığı fərdi yerinə yetirərkən uşaqlar səhvə yol verirlərsə, tərbiyəçi belə deyə bilər:

– Səndə bütün cücələr eynidir? Cücələr bu rəngdə olur və s.

Məşğələ 8-10 dəqiqə müddətində keçilir.

5-ci mövzu: “Ev və bayraqcıqlar” Mozaika ilə iş. (Rəngli elementlərin cüt yerləşdirilməsi).

Didaktik vəzifə: Uşaqların diqqətini əşyaların rəng xüsusiyyətlərinə cəlb edərək rəngin əşyaların müxtəlifliyi əlaməti olduğunu göstərmək.

Material: Səkkizbucaqlı mozaika elementləri olan qutular. Hər qutuda 10 ağ, 10 qırmızı mozaika elementi. Tapşırığı mürəkkəbləşdirmək üçün hər qutuya 3 yaşıl, 2 göy, 3 sarı element əlavə edilir.

Gedişi: Tərbiyəçi ağ mozaikanın elementini göstərərək deyir ki, ev bu rəngdə olacaq. Qırmızı mozaikanın elementini göstərərək deyir ki, bu rəngdə isə bayraqcıq olacaq. Sonra uşaqlardan bir nəfəri stolun yanına çağıraraq qutuda əvvəlcə evciyi, sonra isə bayraqcığı tapıb yerləşdirməyi tapşırır.

Tərbiyəçi və ya digər mozaika elementinin düz tapılıb-tapılmadığını müəyyələşdirməyi uşaqlardan xahiş edir. Növ-

bə ilə qalan uşaqları çağıraraq evcik və bayraqçıqları tapmağı təklif edir.

Sonra tərbiyəçi fərdi material paylayır və tapşırığın uşaqlar tərəfindən yerinə yetirilməsinə fikir verir.

Qeyd: Lap kiçik və ya hazırlıqsız uşaqların əllərinin kiçik əzələlərinin hərəkətlərinin koordinasiyasının öyrədilməsinə ehtiyacı olur. Bu halda tərbiyəçi öz əli ilə uşağın əlini götürərək ona kömək edir.

6-cı mövzu: Niyyət üzrə rəsm.

Didaktik vəzifə: Əvvəlki məşğələlərin uşaqların rəngə münasibətinin nə dərəcədə əşyanın xüsusiyyəti kimi formalaşmasına təsirini aydınlaşdırmaq.

Material: Səkkizrəngli boyalar (qırmızı, narıncı, sarı, yaşıl, göy, bənövşəyi, qara, ağ), rəngli kağızlar, fırçalar.

Gedişi: Tərbiyəçi uşaqlara 8 rəngli boyaları göstərir. Hər rəngi göstərdikcə tərbiyəçi soruşur:

– Bu rəngdə nə olur? Bu boya ilə nəyin şəklini çəkmək olar?

Növbə ilə uşaqları öz stolunun yanına çağırır, bu və ya digər boya ilə nə çəkmək istədiklərini xəbər alır. Əgər uşaq cavab verməzsə, fikrini sözlə ifadə edə bilmirsə, ona xoş gələn hər hansı boya təklif edir. Tərbiyəçinin vəzifəsi hər uşağa münasib rəngli kağızı tapmaqda kömək etməkdir. Əgər uşaq xiyar şəkli çəkmək istəyirsə, bunun üçün yaşıl rəngli kağız götürürsə, tərbiyəçi uşağa boz və ya ağ kağız təklif edir.

Uşaqları tək oturtmaq lazımdır ki, bir-birini təkrarlamasınlar. Tapşırığın gedişində tərbiyəçi uşaqlardan nə çəkdiqlərini soruşur.

Oyun-məşğələ 10-12 dəqiqə ərzində bir dəfə keçirilir.

7-ci məşğələ: “İşıqlı gecə” Boyalarla rəsm.

Didaktik vəzifə: Əşyanın əsas xüsu-

siyyəti kimi uşaqların rəngə münasibətinin formalaşmasına, müstəqil olaraq rənglərin (4 təklif olunan) seçilməsinə yönəltmək. Fırçanın xovu ilə iz salmaq texnikasını öyrətmək.

Material: 21X30 sm ölçüdə qara rəngdə albom kağızı, boyalar- qırmızı, sarı, yaşıl, göy quaş, 8 və 12 nömrəli fırçalar.

Gedişi: Tərbiyəçi uşaqların yadına salır ki, axşamlar evlərin pəncərələrində işıqlar yanır. Sonra qara kağızı göstərərək göy rənglə 2 iz salır. Uşaqlara başa salır ki, bu rəngdə işıqlar gecə pis görünür, tərbiyəçi 2 yaşıl rənglə iz salır və soruşur:

– Bu rəngdə işıqlar necə görünür?

O, uşaqlara başa salır ki, bu rəngdə də işıqlar gecə pis görünür. 2 qırmızı rəng vurur və eyni sualı verir. Uşaqlar deyir:

– Bu rəngli işıqlar nisbətən yaxşı görünür.

Nəhəyə, 2 sarı rəngli işıqlar çəkirlər və belə nəticəyə gəlirlər ki, sarı işıqlar daha yaxşı görünür.

Sonra hər uşaq 4 rəngli boya alır və təklif olunur ki, hansı boyalarla işləyəcəksə, göstərsin.

Bütün uşaqlar lazımi rəngləri tapdıqdan sonra tərbiyəçi hər uşağa fırça verir. Əvvəlcə uşağın əli ilə öz kağızına bir neçə iz çəkir, diqqəti fırçanı kağızın üzərində qoyub çəkməyə yönəldir.

Sonra tərbiyəçi uşağa kağız verib, müstəqil işləməyi təklif edir. Uşaqlar işıqları çəkəndən sonra tərbiyəçi işləri və fırçanı yığır. Onlara başa salır ki, boya quruduqdan sonra birlikdə çəkdiyimiz şəkillərə baxacağıq.

Oyun-məşğələ 6-8 dəqiqə davam edir.

8-ci mövzu: “Ağacın yarpağı”. Boyalarla rəsm.

Didaktik vəzifə: 4 təklif olunan rəngdən müstəqil rəng seçməyi öyrətməyi

etməməkdir. Fırçanın xovu ilə iz salmaq üsulunu təkmliləşdirmək.

Material: Ağ kağız, boyalar (qırmızı, sarı, yaşıl, göy), fırçalar.

Gedişi: Tərbiyəçi uşaqlara yaşıl yarpaqlar açmış budağı göstərərək, onların diqqətini stolun üstündəki müxtəlif rəngli boyalara yönəldir və hansı rənglə yarpaqları çəkəcəklərsə, onu göstərməyi təklif edir. Sonra hər uşağın qarşısına 4 rəngdə boya qoyaraq tapşırılmış rəngi təklif edir.

Daha sonra hər uşağa fırça verir, əvvəlcə quru fırçanın xovu ilə tərbiyəçinin kağızında bir neçə iz qoymağı təklif edir.

Quru fırça ilə məşqdən sonra uşaqlar öz kağızlarında yarpaqları boyalarla çəkirlər. Tərbiyəçi şəkilləri yığır, onlar qurduqdan, gəzintidən qayıtdıqdan sonra baxılır.

Məşğələ 8-10 dəqiqə ərzində keçirilir.

9-cu mövzu: "Portağal". Boyalarla rəsm.

Didaktik vəzifə: Uşaqların yaxşı tanıdıqları meyvənin xüsusiyyətini vermək üçün müstəqil rəngin seçilməsinə alışdırmaq. 3 yaxın rəngdən (qırmızı, narıncı, sarı) lazım olan rəngi seçməyi öyrətmək. Dairəni tez hərəkətlə soldan sağa çəkmək, içini dairəvi hərəkətlərlə rəngləmək yaxşıdır.

Material: Göy rəngdə kağız, boyalar (narıncı, qırmızı, sarı), fırça.

Gedişi: Tərbiyəçi uşaqlara portağalı göstərib, onun dairəvi olduğunu başa salır. Soldan sağa portağalın üzərində əlini gəzdirir və bütün uşaqlara da bu hərəkəti təkrar etməyi təklif edir.

Malbertin üzərindəki kağızda cəld hərəkətlə dairə çəkir və dairəvi hərəkətlə rəngləyir.

Portağalı çəkəndən sonra tərbiyəçi ona rənginə və formasına görə nümunə

ilə müqayisə edir. Sonra uşaqlara portağalı çəkəcək boyanı tapmağı təklif edir. Tərbiyəçi quru fırçanı verib uşağın əlindən tutaraq hərəkət etdirir. Yalnız belə öyrətdikdən sonra uşağa boya ilə portağalı çəkməyə icazə vermək olar. Birinci uşaq dairəni rənglədikdən sonra tərbiyəçi qurumaq üçün işi götürür, ikinci uşağın işini müşahidə edir və üçüncü uşağa öyrətməyə başlayır, sonra dördüncü və s.

Bütün rəsm işləri qurduqdan sonra tərbiyəçi uşaqlara deyir:

– Əsil portağalla sizin çəkdiyiniz portağalın rəngi eynidir və siz çoxlu portağal çəkdiniz.

Məşğələ 8-10 dəqiqə ərzində keçirilir.

10-cu məşğələ: "Zənciçiyəyi və böcəklər çəmənləkdə" Boyalarla rəsm.

Didaktik vəzifə: Uşaqlara tanış olan əşyaların xüsusiyyətini vermək üçün müstəqil rəngləri seçmək qabiliyyətinin inkişafı üzrə işi davam etdirmək. 4 təklif olunan boyadan tələb edilən 2 rəngin seçilməsini öyrətmək. Fırçanın xovu ilə iz salmaq bacarığını möhkəmləndirmək.

Material: Yaşıl kağız, boyalar (qırmızı, sarı, qara), fırçalar (hər uşağa 2 ədəd).

Gedişi: Hər uşağın qarşısına 4 rəngdə boya qoyub, təklif olunur ki, onlara baxıb, çəmənləkdə olan zənciçiyəyinin rəngini yadına salıb göstərsinlər, sonra böcəyin rəngində olan boyanı tapsınlar.

Tərbiyəçi hər uşağa bir böyük kağızda 2-3 zənciçiyəyi çəkməyi təklif edir, özü isə qara rəngdə böcəkləri çəkir.

İzah edib, göstərdikdən sonra tərbiyəçi müstəqil işləmək üçün kağız paylayır, bir daha uşaqdan hansı boya ilə işləyəcəyini soruşur və fırça verir. Uşaqlar kifayət qədər zənciçiyəyi çəkəndən sonra ona böcəyi çəkmək üçün təmiz fırça verir. Uşaqlar böcəyi hansı rənglə çəkəcəklərini öyrəndikdən sonra tərbiyəçi

böcəyi zənciçiçəyin arasında çəkməyi başa salır.

Oyun – məşğələ 8-10 dəqiqə ərzində keçirilir.

11-ci mövzu: “Şam ağacı və göbələk”. Mozaika ilə iş.

Didaktik vəzifə: Uşaqların diqqətini rəngin müxtəlif əşyaların təsvirində istifadə oluna biləcəyinə yönəltmək. Obyektlərin rənginə görə ardıcılığını gözləmək.

Material: Səkkizbucaqlı mozaika elementləri. Hər qutuda 10 yaşıl, 10 qırmızı, 5 ağ, 5 sarı, 5 göy mozaika elementi seçilməlidir.

Gedişi: Tərbiyəçi uşaqlara mozaikanı göstərərək, başa salır ki, şam ağacı bu rəngdə (yaşıl) olur və yaşıl rəngli mozaika elementi qoyur. Qəhvəyi mozaika elementini göstərərək, başa salır ki, bu rəngdə, yəni qəhvəyi göbələk olur. Özü şam ağacı və göbələk qoyaraq deyir:

– Bəzəkli şam ağacları sıra ilə düzüldülər. Hər şam ağacının arxasında qəhvəyi göbələk var.

Sonra uşaqlar eyni ardıcılıqla tərbiyəçinin mozaikasında şam ağacı və göbəlləkləri düzürlər. Daha sonra müstəqil işləmək üçün hər uşağa mozaika ilə qutular paylanır.

Məşğələ 10-12 dəqiqə ərzində keçirilə bilər.

Qeyd: Uşaqlar səhv etdikdə “Səndə hər şey düzdür? Diqqətlə bax” demək kifayətdir. Bəzi uşaqlar 2-3 cüt elementi düzəndikdən sonra səhv edə bilər. Tərbiyəçi soruşur:

– Səndə hə şey düzgür? Niyə iki göbələk birlikdədir?

Başqa uşaqlara tərbiyəçi diktə etməklə kömək göstərir. “Şam ağacı, göbələk, şam ağacı, göbələk”.

12-ci mövzu: “Qazlar balaları ilə”. Mozaika ilə iş.

Didaktik məqsəd: Uşaqların diqqətini əşyanın rənglərinin xarakterik xüsusiyyətinə cəlb etmək. Obyektləri rənginə görə növbələşdirməyi, təklif olunan 5 rəngdən tapşırılmış 3 rəngin seçilməsini öyrətmək.

Material: Səkkizbucaqlı mozaika elementli qutu, hər qutuda 10 sarı, 10 ağ, 5 qırmızı, 5 göy, 5 yaşıl mozaika.

Gedişi: Uşaqlara göy mozaika elementini göstərərək tərbiyəçi deyir:

– Bu rəngdə çay olur.

Sonra göy rəngdə olan bütün elementləri ayıraraq sol tərəfdə yuxarıdan aşağı düşürülər.

Ağ rəngli mozaika elementli qaz və sarı rəngli mozaika elementli qaz balası bir-birinin ardınca yerləşdirilir və uşaqlara deyirlər:

– Qaz getdi və balalarını da apardı.

Bundan sonra uşaqlara təklif edilir ki, bir ağ və sarı mozaika (qaz və balaları) tapıb bir-birinin ardınca yerləşdirdinsinlər.

Elementləri yerləşdirdikdən sonra tərbiyəçi şe'r oxuyur:

Ağ qazlar gölməçəyə gedir,

Ağ qazlar balalarını aparır,

Ağ qazlar çəmənliyə çıxdılar.

Onlar qışqırdılar: “Qa-qa-qa”

Daha sonra hər uşaq 1 komplekt mozaika alıb tapşırığı müstəqil yerinə yetirir.

Məşğələ 10-12 dəqiqə ərzində keçirilir.

13-cü mövzu: Gəlinciyə oyuncaqlarını tapmaqda kömək et.

Didaktik vəzifə: Uşaqlarda eynicinsli əşyaları qruplaşdırmaq bacarığını möhkəmləndirmək və müxtəlif cinsliləri isə rənginə görə birləşdirmək.

Material: 8 böyük olmayan gəlincik (8 rəngdə sayə paltarlı), 8 rəngdə göbələk və çubuqlar (göbələk və çubuqları mozaika, piramida, halqalarla əvəz etmək olar).

Gedişi: tərbiyəçi növbə ilə rənglərin ardıcılığı ildə uşaqlara müxtəlif rəngli (qırmızı, narıncı, sarı, yaşıl, göy, bənövşəyi) paltar geyinmiş gəlincikləri göstərir.

Hər bir gəlinciyə baxdıqca tərbiyəçi uşaqların diqqətini paltarların gözəlliyinə cəlb edir. Gəlinciklər tərbiyəçinin stolunun üstünə düzülür. Ağ və qara geyimli gəlinciklər kənarında yerləşdirilir. Tərbiyəçi gəlinciklərin paltarlarının gözəl olduğunu söyləyir. O deyir:

– Onlar hamısı birlikdə elə gözəldirlər ki, elə bil günəş şüalarını saçır və göy qurşağı işıqlanır.

Sonra tərbiyəçi deyir:

– Hər gəlinciyin öz oyuncağı var. Göbələklər, çubuqlar, bunlar hamısı qarışıb, gərək biz gəlinciklərə kömək edək ki, öz oyuncaqlarını tapsınlar.

Tərbiyəçi hər uşağın qarşısına bir gəlincik qoyur və uşağa təklif edir ki, hər gəlinciyə onun paltarı rəngdə göbələk seçsin.

Stolun arxasında oturan uşaqlar göbələkləri ümumi materialdan seçirlər. Bütün uşaqlar göbələkləri tapıb gəlinciklərin qarşısına qoyduqdan sonra, onlara çubuqları seçməyi tapşırır. Məşğələnin sonunda tərbiyəçi uşaqlara bütün gəlincikləri gətirib, hərəsini öz yerində oturtmağı təklif edir. Bu zaman rəngin adını çəkmir, bu və ya başqa uşağın gəlinciyini gətirməsini xahiş edir. Bu göy qurşağı spektrinin ardıcılığı üzrə olur.

Daha sonra tərbiyəçi gəlinciklər üçün əvvəlcə göbələk, sonra çubuqları gətirməyi tapşırır.

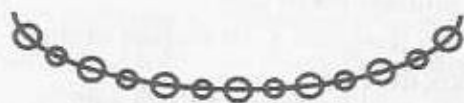
Oyun-məşğələ 10-12 dəqiqə ərzində iki dəfə təkrar olunur.

14-cü mövzu: Böyük və kiçik muncuqların düzülməsi.

Didaktik məqsəd: Böyüklüyünə görə cisimləri növbələşdirməyi uşaqlara öy-

rətmək.

Material: Hər uşaq üçün iki ölçüdə eyni rəng və formada 8 taxta və ya gil muncuq. Böyük muncuqların diametri 2 sm, kiçiyinki 1 sm. İp və ya yoğun sap.

Gedişi: Tərbiyəçi uşaqlara gəlinciyi göstərərək deyir:

– Bizə qonaq gəlib, gərək zənbilində nə gətirib.

Gəlincik uşaqlarla salamlaşır. Onlar da gəlinciyə salam verirlər.

Tərbiyəçi gəlinciyi stolunun üstündə oturdur, zənbildən qutunu çıxarıb içindəki böyük və kiçik muncuqları və sapı göstərir.

Gəlincik xahiş edir onun üçün muncuq düzək.

Tərbiyəçi əvvəlcə böyük muncuğu götürür, sonra kiçik muncuğu ipdən keçirir. Uşaqlardan birini yanına çağıraraq qutudan əvvəl böyük, sonra kiçik muncuğu götürüb, bütün uşaqlara göstərir, stola qoymağı təklif edir və əvvəl böyük, sonra kiçik muncuqları düzməyi tapşırır. Tərbiyəçi hər uşağa muncuq düzməyi öyrədir. Bütün uşaqlar 2 ölçüdə muncuğu ümumi ipə keçirir. Sonra tərbiyəçi uşaqları tərifləyir və gəlinciklərin boynuna muncuqları keçirir. Gəlincik uşaqlara “çox sağ ol” deyirlər. Sonra tərbiyəçi deyir ki, gəlincik çoxlu muncuq gətirib və müstəqil iş üçün muncuq paylayır, işin gedişində birinə sapın muncuqdan keçməsində, o birinə böyük, kiçik muncuqları növbələşdirməkdə kömək edir.

Uşaqlar tapşırığı yerinə yetirdikdə tərbiyəçi muncuqları yığıb öz stolunun üstünə düzür. Uşaqlara müraciətlə deyir:

– Görün gəlinciklər üçün nə qədər çox muncuq düzdük.

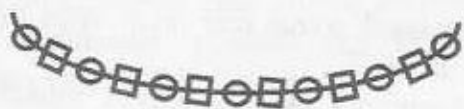
Sapın uclarına düyün vurub bağladıqdan sonra tərbiyəçi muncuqları uşaqlara paylayır və qrupdakı gəlinciklərin boyuna salmağı təklif edir.

Bu məşğələ 8-10 dəqiqə ərzində dəfə keçirilir.

15-ci mövzu: Müxtəlif formalı muncuqların düzülməsi.

Didaktik məqsəd: Uşaqları əşyanı formasına görə növbələşdirməyi öyrətmək.

Material: Hər bir uşaq üçün eyni rəng və böyüklükdə, dairəvi və kub formalı, taxta və ya gildən hazırlanmış 8 muncuq. Diametri 2 sm olan dairəvi muncuqlar, tərəfi 2 sm. olan kub muncuqlar, yoğun qalın sap və ya ip.

Gedişi: Qonaq gələn gəlincik zənbilində didaktik material gətirir. Qapı döyülür, qonaqla salamlayıb, tərbiyəçi uşaqların diqqətini zənbildəki şeylərə cəlb edir. Gəlincik xahiş edir ki, o biri gəlinciklər üçün də muncuq düzək.

Tərbiyəçi uşaqlara muncuqları göstərərək deyir ki, onlar müxtəlifdir: dairə və kub formalı. Əvvəl dairə, sonra kub şəklində düzmək üçün muncuqlar hazırlayır. Sonra uşaqlardan bir nəfəri yanına çağıraraq qutudan 2 muncuq (dairə və kub formalı) seçib düzməyi tapşırır.

Tədricən tərbiyəçi öz materialı ilə hər bir uşağa yaxınlaşaraq, təklif edir ki, 1 cüt müxtəlif formalı muncuq seçib, müəyyən olunmuş ardıcılıqla düzsünlər.

Sonra uşaqlara təklif olunur ki, hər muncuqda toxunaraq desinlər: kub, dairə, kub.

Məşğələnin sonunda tərbiyəçi uşaqlardan muncuqları yığıb, gəlinciyə göstərərək deyir:

– Bax, gör uşaqlar nə qədər çox muncuq düzüblər.

Düzülmüş muncuqları gəlincik, pişik it və başqa oyuncuqların boynuna taxırlar.

Oyun-məşğələ 8-10 dəqiqə ərzində keçirilir.

16-cı mövzu: Müxtəlif rəngli muncuqların düzülməsi.

Didaktik məqsəd: Rənginə görə növbələşdirməyi öyrətmək.

Material: Eyni forma və böyüklükdə iki rəngli (diametri 2 sm ağ, qırmızı) 8 muncuq. Muncuq taxtadan və ya gildən ola bilər. Nazik ip və ya yoğun sap, muncuq üçün qutu.

Gedişi: Oyun-məşğələ həmişəki kimi ən'ənəvi qonağın gəlməsi ilə başlayır. Gəlincik, ayı, it özləri ilə didaktik material gətirir. Tərbiyəçi uşaqların diqqətini muncuqların müxtəlif rəngdə olmasına cəlb edir.

İki ağ və qırmızı muncuq seçərək izah edir:

– Bu muncuq ağdır, belə muncuq da var-qırmızı, zoğal kimi. Əvvəl ağ rəngdə, sonra isə qırmızı rəngdə olanı sapa düzürük.

Uşaqlar əvvəlki məşğələdə olduğu kimi muncuqları seçərək ümumi sapa düzür, sonra isə müstəqil tapşırığı yerinə yetirirlər. Tapşırığı yerinə yetirdikcə tərbiyəçi uşaqlara təklif edir ki, stola yaxınlaşsın, muncuğu gəlinciyə, ayıya göstərərək boyunlarına taxsınlar.

Oyun-məşğələ 8-12 dəqiqə ərzində keçirilir.

MƏKTƏBƏQƏDƏR MÜƏSSİSƏLƏRLƏ MƏKTƏBİN ƏLBİR TƏRBIYƏVİ İŞLƏRİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Cəmilə Əhmədova,

Sabunçu RTŞ-nin məktəbəqədər müəssisələr üzrə metodisti

Tərbiyəyə kompleks yanaşma uşaqların kiçik yaşlarından başlanmalıdır. Belə olmasa sistemli tərbiyə işi aparmaq olmaz. Erkən yaşdan tərbiyə işinə başlanması və bu işin düzgün qurulması uşağın inkişafını sür'ətləndirən əsas cəhətlərdəndir. Kiçik yaşdan başlayaraq uşaqlar fiziki, əqli, əxlaqi, estetik, əmək tərbiyəsi almaqla, hərtərəfli inkişaf etdirilirlər.

Məktəbəqədər tərbiyə müəssisələri üçün tərtib olunmuş tərbiyə proqramı həmin müəssisələrdə tə'lim-tərbiyənin məzmununu, tə'lim-tərbiyə yükünün həcmi, uşaqların məktəb tə'liminə hazırlığının səviyyəsini müəyyən edir.

Məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrinin proqramı müasir dünyagörüşə malik, soykökünə bağlı olan şəxsiyyət formalaşdıran tərbiyə və tə'limin məzmunu və nəticələrini tə'min edən normalar və müddəaların məzmunundan ibarətdir.

Uşağın məktəbəqədər yaş dövrü onun inkişafında başlanğıc mərhələni təşkil edir. Başlanğıc mərhələnin səmərəli təşkili onun sonrakı inkişafına güclü tə'sir göstərir, ilkin qazanılmış bacarıq və vərdəşlər, əxlaqi, estetik keyfiyyətlər şəxsiyyət yetişdirilməsində bazis kimi çıxış edir. Ona görə də məktəbəqədər yaş dövründə tərbiyə işi elmi-pedaqoji əsaslarla qurulmalıdır ki, uşaqlar yaş qruplarına müvafiq olaraq ilkin davranış təcrübəsi qazana bilsinlər, yaxın adamlarına, yaşadlarına hörmətlə yanaşsınlar, təbiətə qayğıla münasibət bəsləməyi öyrənsinlər, fiziki cəhətdən möhkəmlənsinlər, mə'nəvi-əxlaqi normaları şüurlu şəkildə gözləyə bilsinlər.

Tərbiyəçilər elə çalışmalıdırlar ki,

konkret tədbirlər və nümunələr əsasında, izahla uşaqlarda qayğıkeşlik, hörmət, ədəb-ərkan, düzlük, doğrüçülük, ataya, anaya, Vətənə məhəbbət hissi tərbiyə etsinlər. Onlarda dövlət başçısına qəhrəmanlara, əmək adamlarına məhəbbət hissi yaratsınlar. Uşaqlarda formalaşdırılmış əxlaqi təsəvvürlər onları bu və ya digər hərəkətə meylləndirən əxlaqi motivlərin inkişafı üçün əsas olur. Xüsusilə böyük və məktəbə hazırlıq dövründə uşaqlarda ictimai mahiyyət daşıyan əxlaqi motivlər formalaşdırılmalıdır. Elə etmək lazımdır ki, məktəbə hazırlaşan uşaqda artıq Vətən, xalqına, millətinə, əməkçilər və onların əməyinə hörmətin, beynəlmiləçilik, humanizm və kollektivçilik, intizamlılıq hisslərinin, davranış mədəniyyətinin, şəxsiyyətin müsbət mə'nəvi keyfiyyətlərinin əsası qoyulsun.

Uşaq bağçasında təşkil edilən əmək, oyun, tə'lim məşğələləri, uşaqların müstəqil fəaliyyəti tərbiyəedici xarakter daşıyır. İşin təşkili formaları və onun icra metodlarından məharətlə istifadə edilməlidir ki, konkret tərbiyəvi nəticə alınsın.

Uşağın məktəbə gəlməsi ilə onu həyatında mühüm dövr başlanır: O, yeni uşaq kollektivinə düşür, sabit cədvəl üzrə tə'lim fəaliyyətinə qoşulur, onu əhatə edən aləmə münasibətinin formalaşması və inkişafında daha çox sistemlilik, ardıcılıq, elmilik, məntiqlilik özünü göstərir. Uşaq bağçadan fərqli münasibətlər şəraitinə düşür. Həm müəllim, həm də uşaqlar artıq işgüzar, tələbkar, sərt qaydalara əsaslanan vəzifələri yerinə yetirməyə başlayırlar. Ona görə də ibtidai sinif müəllimləri yaşaqlar məktəbə gələnədək

məktəbəqədər müəssisələrdə fəaliyyət göstərən məktəbə hazırlıq qruplarında olmalı, onların təlim-tərbiyə işi ilə yaxından maraqlanmalı uşaqlarla fərdi söhbətlər aparmalıdırlar.

I sinif şagirdləri, adətən, emosionallığı, diqqətlərinin davamsızlığı, tez yorulmaları, tərifli sözlərdən xoşlanmaları, həvəslənmələri, açıq, səmimi olmaları, müəllimə çox böyük ehtiramla, inamla yanaşmaları ilə seçilir. Tərbiyə işində bu cəhətlərin nəzərə alınması şagirdlərin məktəbin ictimai həyatına fəal qoşulmalarını təmin edir, onları yaxın, orta və uşaq perspektivli fəaliyyəti olan kollektivdə sıx birləşdirir.

İbtidai sinif şagirdlərinin nümunəvi fəaliyyəti fərqləndirilməlidir (mükafatla, lövhədə şəklinin asılması ilə, bir ulduzla) və s. Məhz bu cəhət onları dərstdə, sinifdən xaric məşğələlərdə, ictimai işlərdə, əməkdə, məktəbdaxili və məktəbdən kənar tədbirlərdə fəal iştiraka yönəldir.

Müəllim şagirdlərlə həyata keçirdiyi səmərəli işi daha da inkişaf etdirməli, onların tələbatını ödəməlidir.

Müəllimin uşaqlarla münasibət tərzini uşaqlar arasında da münasibətin xarakterini müəyyən edir. Deməli, ibtidai siniflərdə müəllim ilk tərbiyəvi təsiri şəxsi nümunəsi ilə olur. Tərbiyəvi tədbirlərin keçirilməsi, dərstdə tərbiyəedicilik işinin aparılması, tərbiyəvi keyfiyyətlərin məzmununun açılmasına şərait yaradır və tədricən, şagirdlərdə tərbiyəlilik səviyyəsini, böyüklərlə və yaşadları ilə, kollektivə, əməyə münasibətini, öz vəzifəsini yerinə yetirmək səriştəsinə yiyələnməsini təmin edir.

Kiçikyaşlı məktəblilərdə təlimə şüurlu münasibətin inkişaf etdirilməsi, iradi keyfiyyətlərin formalaşdırılması dərstdə onların idrakı fəaliyyətinin düzgün təşkilinə kömək edir: belə ki uşaqlarda fəallıq,

müstəqillik, təlimə maraq tərbiyə olunur.

Kiçikyaşlı şagirdlərə şəxsiyyət kimi yanaşmaq, fikirlərini nəzərə almaq, hüquqlarını müdafiə etmək, onların ləyaqəti və vətəndaş kimi yetişməsi üçün zəmin yaradır.

Respublikamızın tarixi keçmişi ilə tanışlıq kiçikyaşlı məktəblilərin demokratik respublikanın həyat tərzinin mahiyyətini, demokratik quruculuğun nəliyyətlərini asan başa düşülən səviyyədə anlamalarına kömək edir.

Ayrı-ayrı hekayələr, milli vətənpərvərlik hissləri, respublikada yaşayan müxtəlif millətlərin qardaşlığı və dostluğu, ölkə başçısı haqqında məlumatlar vermək, respublikanın keçmiş və indiki müvəffəqiyyətlərindən, milli qəhrəmanlarımız haqqında məlumat, vətənə məhəbbət, onun müdafiəsinə hazır olmaq haqqında söhbətlər kiçikyaşlı məktəblilərdə müsbət emosiyalar yaradır.

Dərstdən-dərsə humanizm, qayğıkeşlik, xeyirxahlıq, cəsurluq, əməksevərlik, ictimai borc hisslərinə yiyələnməni kiçik məktəblilər orta məktəb yaş dövrünə çatarkən artıq müqayisə aparmaq, nəticə çıxarmaq, yaxşı və pis hərəkətlərinin səbəbini öyrənmək və nəticəsini bilmək, öz fəaliyyətini daha sərbəst və planlı idarə etmək bacarığına yiyələnilir.

Təlim prosesində şagirdlərin elmi faktlar vasitəsilə əqli gərginliyinin təmin olunması, onlarda idrak fəallığının artırılması, şüurlu inkişafın, təşəbbüskarlığın, yaradıcılığın özünü göstərməsi üçün şərait yaradılmalıdır.

Məhz tərbiyə proqramından istifadə edən müəllim, tərbiyəçi ya digər pedaqoji işçi öz işini qurarkən kiçikyaşlı məktəblilərin təlim prosesində qazandıqları təhsil-tərbiyə sərvətini nəzərə almalıdır. Müəllim-tərbiyəçi tərbiyə işinə mütləq ciddi elmi-pedaqoji əsaslarla yanaşmalı,

onun icra metodlarını, işin yerinə yetirdiyi vəzifəni konkret müəyyənləşdirməlidir. Elə etmək lazımdır ki, şagirdlərin fəaliyyətinin müxtəlifliyi təmin edilsin. Təlim prosesində yorğunluq, yaxud maraqsızlıq yaranmasın.

Kiçik məktəbyaşlı uşaqların tərbiyəvi fəaliyyətində aşağıdakı cəhətlər nəzərə alınmalıdır:

- idrak fəaliyyəti;
- ictimai-faydalı əmək, özünəxidmət, peşəyönümü işi;
- ictimai-siyasi fəaliyyət;
- əxlaqi prinsiplər, şüurlu intizam və birliyə, davranış mədəniyyətinin prinsiplərinin təsdiqi;
- hüquqi mühafizə və təbiəti mühafizə fəaliyyəti;
- hərbi-vətənpərvərlik fəaliyyəti;

- estetik fəaliyyət və bədii özfəaliyyət;
- idman-sağlamlıq, sanitariya-gigiyena, turizm-diyarşünaslıq fəaliyyəti;
- oyun fəaliyyəti;
- sinif kollektivində uşaq təşkilatlarının rolunun yüksəldilməsi.

Son illər ölkəmizin həyatında siyasi dəyişikliklər baş verir. Biz qanunların bərqərar olduğu demokratik quruculuq illərini yaşayırıq. Məktəbəqədər müəssisələrin və ibtidai məktəbin ən ümdə vəzifəsi odur ki, müstəqil demokratik cəmiyyətdə müstəqil düşünə bilən, azad fikirli, yeni pedaqoji təfəkkürə yiyələnmiş, Vətənə sadıq insanlar yetişdirsin.

Belə vətəndaşların yetişdirilməsi üçün müəllimin fəaliyyət dairəsinin və şəxsi təşəbbüskarlığın genişləndirilməsi diqqət mərkəzinə qoyulmalıdır.

MÜDRİK SÖZLƏR

“Pis müəllim şüuru korlar. Sözün mənasını çətdirməz. Aqlın inkişafını dayandırır, təlim-tərbiyəni fəsada çevirər. Nəticədə həyatın təbii axınına və gözəlliyinə ziyan yetirər”.

“Avesta”dan

“Əgər məndən soruşsaydılar ki, ən şərəfli sənət hansıdır, mən iftixarla deyərdim: müəllimlik”.

N.Zərdabi

“Müəllimlik vəzifəsi çox çətin və ən məs’uliyətli bir vəzifədir. Hər adam onun öhdəsindən gələ bilməz və hər bir adama müəllim deyib, uşaqları ona tapşırmaq böyük xətdir”.

Ü.Hacıbəyov

“Müəllim sinfin ruhudur. Çalışqan və vicdanlı bir müəllimin sinifdə nə kimi dəyərlər yarada biləcəyi aşkardır”.

A.Şaiq

“Hər millət üçün tərəqqi qapısı məktəbdir və hər məktəbin tərəqqi tapmağı milli müəllimlərlə bağlıdır”.

N.Nərimanov

“Şəxsiyyətin inkişafı və müəyyənləşdirilməsinə yalnız şəxsiyyət təsir edə bilər. Xarakteri yalnız xarakterlə yaratmaq olar”.

K.D.Uşinski

UŞAQ HÜQUQLARI VƏ ŞƏXSİYYƏTİN FORMALAŞMASI

Nurlanə Rzayeva,

Yasamal rayonundakı 117 nömrəli körpələr evi – uşaq bağçasının metodisti

Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra Xalq Təhsili sahəsində Dövlət siyasətinin və aparılan islahatların son məqsədi dərin və hərtərəfli biliyə, bacarığa yiyələnmiş, vətəni, milləti sevmə, vətənimizi dünyanın inkişaf etmiş demokratik, hüquqi dövlətlərindən birinə çevirməyə qadir olan insan. Azərbaycanın müstəqilliyini qoruyub saxlayan, onun sahibi olan gənclər yetişdirməkdir. Möhtərəm prezidentimiz H.Əliyevin dediyi kimi: "...Uşaqlar bəşəriyyətin gələcəyidir. Hər bir ölkədə uşaqların xüsusi yeri vardır". Prezidentimizin uşaqlara olan diqqətinin, qayğısının təzahürüdür ki, 1998-ci il may ayının 19-da "Uşaq hüquqları haqqında" qanun imzalanmışdır.

Müasir dövrdə uşaqları hərtərəfli inkişaf etmiş şəxsiyyət kimi tərbiyə etmək üçün qabaqcıl körpələr evi – uşaq bağçalarının pedaqoji kollektivləri mövcud imkanlardan səmərəli istifadə edir, təlim – tərbiyə işlərini təkmilləşdirirlər. Təcrübəmdən görmüşəm ki, qayğıkeş, tələbkər, səmimi tərbiyəçinin uşaqlara xoş münasibəti şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafına müsbət təsir göstərir.

Tərbiyə işinin düzgün aparılması tərbiyəçinin öz işinə yaradıcı münasibətindən asılıdır. Axı, cəmiyyət əziz və qiymətli sərvəti olan uşaqları, öz ümidini, gələcəyini bizlərə e'tibar edir. Biz tərbiyəçilər şəxsiyyətə xas olan bütün gözəl xüsusiyyətləri özümüzdə cəmləşdirməliyik, çünki uşaqlar həyata, insanlara bizim gözümüzlə baxırlar.

Uşaq hüquqları haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun 11-ci maddəsində uşağın tərbiyə hüququ haqqında deyilir: "Hər bir uşağın hərtərəfli inkişaf etmək, milli və ümumbəşəri dəyərlərə uyğ-

un, humanizm və əxlaqi prinsiplər əsasında tərbiyə almaq hüququ vardır. Uşağın tərbiyəsi ailədə, məktəbdə, məktəbəqədər və məktəbdənkənar uşaq təlim-tərbiyə müəssisələrində aparılır".

Müasir dövrdə cəmiyyətin əsas məqsədi-uşağın humanizm və əxlaqi prinsiplər əsasında tərbiyə almasıdır. Bu əxlaqın mahiyyətini "İnsan insanın dostu, yoldaşı və qardaşdır" prinsipi təşkil edir. Kollektivçilik əxlaqi xudpəsəndliklə, təkəbbürlə bir yerə sığmır, ümumxalq mənafeyini, kollektiv və şəxsi ahəngdar şəkildə birləşdirir və mədəniyyətimizdə məktəbəqədər yaşlı uşaqları humanizm və əxlaqi prinsiplər əsasında tərbiyə etmək tərbiyəçilər qarşısında duran mühüm vəzifədir. Buna görə də tərbiyəçilər məşğələ keçərkən, yaxud məşğələlərdən kənar vaxtlarda hekayə, nağıl söyləyərkən, şe'r oxuyarkən əxlaqi sifətlərin izahı və təbliğinə xüsusi diqqət verirlər. Bundan başqa, tərbiyəçilər uşaqların düzlük və doğruluq haqqında anlayışlarını dəqiqləşdirmək və dərinləşdirmək məqsədilə bu keyfiyyətlərin mahiyyətindən tez-tez söz açır, bu mövzuda nağıl, hekayə oxuyurlar. L.Tolstoyun "Sımmış fincan" hekayəsini oxuyarkən, tərbiyəçi, atanın uşaqdan "mən" cavabını aldıqdan sonra dediyi "Doğrusunu dediyin üçün sağ ol" cümləsini xüsusi vurğulayır. Atası soruşduqda oğlan "bilmirəm" deyə bilərdi, axı fincanı sındıranda onu heç kəs görməmişdi, lakin o belə etmədi. Tərbiyəçi uşaqlara başa salır ki, oğlan düz danışmağı, doğru olmağı daha üstün bildi. Fincanı sındırdığına görə atası ona acıqlanmadı, əksinə, düz danışdığı üçün "sağ ol" dedi.

Uşaq ilkin tərbiyəni evdə alır. Ata-ana arasında qarşılıqlı sağlam münasibətin olmaması uşağın bir şəxsiyyət kimi forma-

laşmasına mənfi tə'sir göstərir. Valideynlər uşaq üçün tərbiyə obyektidir.

Yadıma bir hadisə düşür. Bir tanışım-gildə olanda telefon zəng çaldı. Telefonu evin uşağı götürdü. Telefonda atanı soruşdular. Uşaq ataya baxıb işarə edəndə ata əli ilə "evdə yoxam" dedi. Uşaq onun dediyi kimi cavab verdi. Məcburiyyət qarşısında yalan danışan bu uşaqdan hansı düzgünlüyü gözləmək olar? Belə bir şəraitdə əxlaqi prinsiplər əsasında tərbiyə almaq hüququ pozulur.

Uşaq cəza qorxusundan və ya başqa səbəblərdən yalan danışarsa, valideyn onu kəskin məzəmmət etməli, yalançılığın nə qədər pis sifət olduğunu ona başa salmalıdır.

Hər bir ata və ana öz övladlarında kiçik yaşlarından e'tibarən doğruculuq və düzlik tərbiyə etməyə çalışmalı və buna birinci növbədə özünün doğruculuğu və sədaqətli davranışı ilə nail olmalıdır.

Uşaqların əxlaq tərbiyəsində uşaq bağçalarının və ailənin tərbiyəvi təsirlərinin müntəzəmliyinin, ardıcılığının, planlılığına əhəmiyyəti vardır. Məktəbdən qədər yaşlı uşaqlar arasında əxlaqi keyfiyyətlər tərbiyə etməklə uşaq bağçasının, bütün ictimai tərbiyə ocaqlarının, həm də hər bir ailənin üzərinə böyük vəzifələr düşür.

Uşaqların hüquq bərabərliyindən bəhs edən 6-cı maddədə deyilir: "Bütün uşaqlar bərabər hüquqa malikdirlər. Uşaqların, onların valideynlərinin və ya onları övz edən şəxslərin sosial və əmlak vəziyyətindən, sağlamlığından, irqi və milli mənsubiyyətindən, dilindən, təhsilindən, dinindən, siyasi baxışlarından, yaşayış yerindən asılı olmayaraq uşaqlar ayrı – seçkiliyə məruz qala bilməzlər".

Beynəlmiləl, çoxmillətli respublika millətindən, dinindən asılı olmayaraq bütün uşaqlar bərabər hüquqa malikdirlər. Sosial vəziyyətindən asılı olmayaraq hər

bir uşağın müstəqil mühakimə yürütməsinə şərait yaradılır və onun qarşılığında heç bir ayrı-seçkiliyə yol vermirlər. Əgər uşaq ayrı-seçkiliyi hiss etsə, gələcəkdə bir şəxsiyyət kimi formalaşa bilməz.

Bayramlarda rəqs verərkən hər hansı uşağın musiqi duyumu, musiqi qavraması zəifdirsə, biz onu fəaliyyətsiz qoyuruq. Şe'r və ya bayramın mövzusunə uyğun tapmaca öyrədirik. Əgər başqa bir uşaq dilindəki nöqsanına görə qonaqlar qarşısında çıxış etməkdən utanırsa, rəqsdə iştirak edir. Eləcə də məşğələlərdə, gəzinti vaxtı çalışırıq ki, heç bir uşaq diqqətdən kənar qalmasın, ayrı-seçkilik hiss etməsin, çünki bu uşağın şəxsiyyət kimi formalaşmasına mənfi tə'sir göstərir.

Uşağın əsas vəzifələrindən bəhs edən 16-cı maddədə qeyd olunur ki, "Cəmiyyətdə davranış qaydalarına əməl etmək, Azərbaycan Respublikasının dövlət rəmzlərinə bələd olmaq, biliklərə yiyələnmək, özünü faydalı fəaliyyətə hazırlamaq, valideynlərə, digər vətəndaşların hüquq və mənafeələrinə, öz xalqının və başqa xalqların ən'ənələrinə hörmətlə yanaşmaq, tarix və mədəniyyət abidələrini, ətraf mühiti qorumaq uşağın borcudur".

Azərbaycan bütün dünya azərbaycanlılarının tarixi vətəni, doğma ata-baba yurdu. Müstəqil Azərbaycanın dövlət rəmzlərinə-bayrağa, gerbə və himnə hər bir azərbaycanlı hörmət etməlidir.

Hər il körpələr evi – uşaq bağçasında mayın 28-də ən'ənəvi olaraq Azərbaycan Respublikasının yarandığı günü bayram edirik. Azərbaycan Respublikasının yaranma tarixi, bayrağı, gerbi, himni haqqında mə'lumat veririk. R.Yusifovun "Üçrəngli bayraq" şe'rinə uşaqlar oxuduqca, üzərində həkk olunmuş ay-ulduz, həmçinin bayrağın üç rəngi haqqında tərbiyəçi uşaqlara mə'lumat verir.

Tarixi abidələrimizə, milli sərvətlərimizə aid, məsələlər; Ə.Vəkili "Qız qala-

sı", D.Gədəbəylinin "Koroğlu qalası", H.Ziyanın "Bakı, şəhər və Xəzər", A.Şaiqin "Kür çayı" və s. əsərlərində yaxşı əks olunub. Belə mövzulardan söhbət açılarda uşaqların dünyagörüşünü inkişaf etdirmək, onlarda vətənə dərin məhəbbət yaratmaq məqsədilə Qız qalasına, Şirvanşahlar sarayına, dənizkənarı parka və s. ekskursiyalar təşkil edirik.

Uşağın ilkin tərbiyə aldığı mühit ailəsi və valideynləridir. Uşaq üçün valideyn məhəbbətini əvəz edəcək ikinci mənbə yoxdur. Uşağın ailədə yaşamaq hüququndan bəhs edən 17-ci maddədə qeyd olunur: "Uşağın ailədə valideynləri ilə birgə yaşamaq, onlardan qayğı görmək hüququ vardır. Qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş hallardan başqa valideynlərin istəyinə zidd olaraq uşağı onlardan ayırmaq qadağandır"

Ailədə ictimai sərvət olan insan yararır, onun mə'nəvi, əxlaqi keyfiyyətləri orada formalaşır. Ailə insanın fiziki və psixi inkişafına tə'sir edən ilk kollektivdir. Burada sağlam mə'nəvi mühitin olması uşağın formalaşmasına müsbət tə'sir göstərir.

Uşağın vicdan, fikir və söz azadlığı 14-cü maddədə öz əksini tapmışdır. "Hər bir uşağın vicdan, fikir və söz azadlığı vardır. Valideynlər, digər şəxslər və dövlət orqanları uşağın vicdan, fikir və söz azadlığına hörmətlə yanaşmalıdır".

İdeal əxlaq insana nəcib hisslər aşılayan, onu daxildən təmizləyən, qəlbini nurlandıran, imanını qüvvətləndirən, adamda əzmi, qeyrəti artıran, ona halal işlərin dalınca getməyi tələqin edən əsaslara istinad edir. Uşaq özünə inam olanda öz mühakiməsini irəli sürə bilir.

Hazırda bağçamızda böyük və məktəbəhazırlıq qrupları "Addım-addım" proqramı ilə işləyir. Hansı fəaliyyət mərkəzində işləyəcəklərini onlar özləri seçirlər. Uşaqda azad seçim qarşısındadır. Onları məcburən oturdub demirlər: qarşısımızdakı

vəsaitlərdən görürsünüz ki, riyaziyyat və ya rəsm məşğələmizdir və s. Əksinə, tərbiyəçi onların azad seçilməsinə hörmətlə yanaşır, hər mərkəzdə 2-3 uşağın sərbəst məşğul olması üçün lazımı şərait yaradır.

22-ci maddə "Uşağın təhsil almaq hüququ" haqqındadır. Bu maddədə deyilir: "Hər bir uşağın Azərbaycan Respublikasının təhsil qanunvericiliyinə uyğun olaraq təhsil almaq hüququ vardır".

Respublikamızın keçid dövründə üzləşdiyi çətinliklərə baxmayaraq, orta məktəblərdə uşağın təhsili pulsuz və icbaridir.

Uşaq şəxsiyyətinin formalaşmasında əmək tərbiyəsinin xüsusi əhəmiyyəti vardır. Qanunun 23-cü maddəsi uşağın əmək hüquqlarından bəhs edir: "Uşaqların yaşına, səhhətinə, ümumtəhsil və peşə hazırlığı səviyyəsinə uyğun olaraq əmək hüququ vardır". Uşaq şəxsiyyətinin, əxlaqi keyfiyyətlərinin formalaşmasında əmək təlimi mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Məşğələ prosesində uşaqlara "İşləməyə dəmir parılda", "İşləməyə dişləməz", "İş insanın cövhəridir" və s. kimi atalar sözləri öyrədilir. Bundan məqsəd əməyin insan həyatında əsas rol oynadığını başa salmaqdır.

Biz tərbiyəçilər yaddan çıxarmamalıyıq ki, müstəqil Azərbaycanımıza vətəndaşlar, şəxsiyyətlər yetişdiririk. Sabah onlarda hər hansı insani keyfiyyət görmək istəyiriksə, bu gün həmin keyfiyyətləri uşaqlar biz tərbiyəçilərdə tapmalıdırlar. Tərbiyəçi fəaliyyətin bütün növlərində uşaqlarla səmimi münasibət şəraitində onların kamil bir şəxsiyyət kimi tərbiyə olunmaları üçün əlindən gələni əsirgəməməlidir. Dahi Nizami Gəncəvi demişdir: "Yüksəklik yaşla deyil, elmlə, ağılla şərtlənir". Gələcəyin elmi, ağıllı, şərəfli şəxsiyyətlərinin bu günki tərbiyəsi biz tərbiyəçilərə e'tibar edilib.

SABAHIN İBTİDAİ TƏHSİLİ NECƏ GÖRÜNÜR?

Yəhya Kərimov,
professor

Bu suala cavab zəmanəmizin reallığı, həyatın tələbi, hər kəsin intellektual hazırlığı, subyektiv fikirləri ilə bağlı ola bilər. Mənim bu suala münasibətim dövlətimizin, millətimizin parlaq gələcəyinə optimist münasibətimdən irəli gəlir. Yaxın gələcəkdə ölkəmizin sür'ətlə inkişaf edəcəyinə, xalqımızın yaşayış səviyyəsinin yüksələcəyinə, təhsil, mədəniyyət sahəsində böyük uğurlara nail olacağımıza şübhəm yoxdur. Belə isə bugünkü təhsil sistemini, onun strukturunu, səviyyəsini olduğu kimi sabaha apara bilərikmi? Bugünkü səviyyə gözlədiyimiz yüksəlişə uyğun gələrmə? Əsla yox!

Fikrimi açıqlamazdan əvvəl bə'zi şəxslərin mövcud məktəbimiz haqqında nihilizminə, ümitsizliyinə hələlik bircə cümlə ilə cavab vermək istəyirəm. Keşməkeşli keçid dövründə öz mənliliyini saxlayan, dövlət quruculuğu prosesində, demək olar ki, yenidən qurulan məktəbimizin fəaliyyətindəki uğurları inkar etmək yox, onu inkişaf etdirmək istiqamətində elmə əsaslanan faydalı iş görmək lazımdır. Cəsarətlə, fiqrlə deyə bilərik ki, təhsil sistemimizin bə'zi parametrləri heç də qabaqcıl ölkələrin təhsil sistemindən geri qalmır. Onu da qeyd etmək olar ki, başladığımız bə'zi işlər gələcək uğurlardan xəbər verir. Mən bunların üzərində dayanmaq fikrində deyiləm. Bu fikirlər təhsil nazirimiz M.C.Mərdanov tərəfindən dəfələrlə deyilmiş və mühüm sənədlərdə öz əksini tapmışdır.

Mən bəlkə də bir çoxları tərəfindən qəbul edilməyəcək, mübahisə doğura biləcək bə'zi subyektiv mülahizələrimi oxuculara çatdırmaq istəyirəm.

1. İbtidai təhsilin müddəti. Ölkəmizdə **ibtidai təhsil** 60-cı illərədək dördillik, sonra

üçillik olmuş, hazırda yenə dördillikdir. Bu gün informasiyanın sür'ətlə artması təhsil sisteminin bitkin bir mərhələsi olan ibtidai təhsilin qarşısında daha ciddi vəzifələr qoyur. Ona görə də ibtidai təhsil dövrünə 5 il ayırmaq məqsədəuyğundur. İbtidai təhsilin beşillik olması təhsilin bünövrəsinin daha möhkəm qoyulmasına imkan verir. Bu gün ibtidai mərhələni 3 il ilə məhdudlaşdırmaq meylləri də var. Bu iddiada olanlar unudurlar ki, üçillik ibtidai təhsil sistemində də şagirdlər təxminən dördillik ibtidai siniflərdə verilən biliklərin həcmi mənimsəyirlər.

Üçillik tə'limdə vaxtın azlığı üzündən tədris prosesinin intensivliyi kəskin şəkildə artır. Bu isə yüklənməyə, nəticə e'tibarilə şagirdlərin yorulmalarına, fiziki və psixoloji sağlamlığının pozulmasına gətirib çıxarır. Şagirdlər üç il ərzində ümumtədris bacarığı və vərdişlərinə, özünəmənzərət və özünüqiyəmətləndirmə vərdişlərinə tam yiyələnmə bilmirlər. Üçillik tə'lim kiçikyaşlı məktəblilərin inkişafı üçün həyatda lazım olacaq fənlərin mükəmməl tədrisinə lazımı şərait yaratmır. Bu səbəbdən şagirdlərdə təxəyyül, yaradıcılıq, estetik və fiziki mədəniyyət formalaşmır.

Psixoloq və fizioloqların tədqiqatları göstərir ki, dördillik tə'lim sistemi uşaqların inkişafının yaş funksional imkanlarına, sağlamlığına və iş qabiliyyətinə az-çox uyğun gəlir. Görünür, beşillik ibtidai tə'lim daha çox uyğun gələcəkdir.

İbtidai tə'lim müddətinin uzunluğu uşağın məktəbə alışması üçün əlverişli şəraiti tə'min edir. Məktəb stresinin neqativ effektini aradan qaldırmağa kömək göstərir. Təhsil sistemində ibtidai tə'limin çoxillik olması uşaq bağçalarından məktəb sisteminə keçilməsini asanlaşdırır, mək-

təblilərin sağlamlığını emosional rahatlığını tə'min edir, oxumağa marağını artırır, idrak marağını dərinləşdirir.

Üçillik tə'lim beynəlxalq standartlara uyğun gəlmir. Hazırda Mənzolustan və Nepalın başqa dünyanın heç bir dövlətinə ibtidai tə'lim üçillik deyil. Türkiyədə, İranda ibtidai tə'limin müddəti 5, İsrayıl, Norveç və İngiltərədə 6, Hollandiyada 8 ildir.

İbtidai tə'limin 5 illik olması inteqrativ tə'limin əsaslarının möhkəm qurulmasına şərait yaradır.

2. Təhsilə başlama yaşı. Bu məsələ də böyük müzakirə obyektidir. Respublikamızda 6 yaşdan tə'limə başlananda balalarımızın "uşaqlığının əlindən alınması"na qarşı çıxanlar, bizə e'tirazlarını bildirənlər çox idi. Onlardan qeyri-elmi fikirlərlə hücum çəkənlər sonra reallıqla razılaşmalı oldular. Artıq 10 ildir ki, respublikamızda başdan-baş 6 yaşdan tə'limə keçilmişdir. Şübhəsiz, bə'zi müəllimlərin pedaqoji ustahlığının çatışmaması, bə'zi uşaqların normal inkişaf etməmələri üzündən indi də onların uşaqlığı əllərindən alınır. Biz tə'limə 5 yaşdan başlanması ideyasını irəli sürsək, onların uşaqlıqlarının əllərindən alınması haqqında daha inamla danışacağıq.

Bu gün sentyabrın axırında 6 yaşı tamam olmayan uşaqlar məktəbə qəbul edilmirlər. Növbəti dərs ilində onların yaşı 6 il 11 ay olur. Beşyaşlılar 5 yaş 1 gündən 6 yaşadək olan uşaqlardır. Əgər beşyaşlılar fiziki, əqli və psixoloji cəhətdən məktəbə hazırdırlarsa, onların təhsilini təşkil etmək mümkündür. İnkişaf baxımından bu dövrü "qızıl dövr" adlandırırlar.

Beşyaşlıların tə'lim yükü təxminən altıyaşlıların tə'lim yükünün eyni olacaqdır. İllərdən bəri uşaq bağçasının məktəbə hazırlıq qrupunda savad tə'limi məşğələlərinin təşkili, 17 hərfin öyrədilməsi, ilkin oxu və çap hərflərlə yazı vərdisinin verilməsi, 20-dək ədədlərlə tanışlıq, 10 dairə-

sində toplama və çıxma əməliyyatı əsasında ilkin riyazi anlayışların verilməsi, sadə həndəsi fiqurlarla tanışlıq, tə'lim məşğələlərinə 25-30 dəqiqəyədək vaxtın ayrılması istər-istəməz beşyaşlılarla işi I sinfin fəaliyyətinə yaxınlaşdırır.

Beşyaşlıların I sinfin tələblərinə uyğunlaşdırmaq məqsədilə "pilləli" rejim tətbiq olunmalı, tədris məşğələləri tədricən genişlənən tədris yükü ilə tə'min edilməlidir. Bunun üçün sentyabr ayında gündə 30 dəqiqəlik 3 dərs, oktyabr ayında 35 dəqiqəlik 3 dərs, noyabr ayından dərs ilinin axırınaədək 35 dəqiqəlik 4 dərs təşkil edilir.

Oyun elementlərinə geniş yer vermək, ev tapşırıqlarını ləğv etməklə beşyaşlıların yorulmalarının qarşısını almaq mümkündür.

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, İngiltərə və İrlandiyada bir əsrdən artıqdır ki, təhsilə 5 yaşından başlayırlar. Hollandiyada 1985-ci ildən təhsilə 4 yaşından başlanılır. Yaponiyada da təhsilə başlanma yaşı 4-dür.

Məktəb tə'liminə başlanma dövrünün aşağıya salınması yaxın gələcəkdə 12 illik orta ümumtəhsilə başlayarkən daha məqsədomüvafiq görünəcəkdir.

3. Ev tapşırıqlarının qaydaya salınması. Ev tapşırığı uzun illərdən bəri tə'lim prosesinin tərkib hissəsi kimi diqqəti cəlb etmişdir.

Ev tapşırıqları, adətən, sinifdə keçilənləri, şagirdlərin sinifdə öyrəndiklərini təkrarlamaq, möhkəmləndirmək məqsədinə xidmət etmişdir. Müəllim hər hansı qayda və tə'rifi öyrətdikdən sonra nəzəri biliklərin təcrübədə tətbiqinə həsr etdiyi yeni bilik və bacarıqların möhkəmlənməsinə lazımcaxidmət etmədiyini görür və analogi işin yerinə yetirilməsini evə tapşırır. K.D. Uşinski yazmışdır: "Müəllim üçün kitabda müəyyən səhifəni dırnaqla və ya karandaşla işarə edib, gələn dərsə kimi onu öyrənməyi tapşırmaqdan asan şey yoxdur, lakin çox erkən özbaşına buraxılmış uşağın bu əziyyətli səhifə üzərində

necə can çəkdiyini, mə'nasını bilmədən onu necə əzbərlədiyini, işdən necə yapışmaq lazım olduğunu bilməyərək öz zəhmətini dəfələrlə necə artırdığını... necə göz yaşı tökdüyünü müşahidə edin. O zaman siz bə'zən uşaqda tə'limə qarşı nifrətin haradan doğduğunu anlayarsınız" (Seçilmiş pedaqoji əsərləri. Azərənəşr, Bakı, 1953, səh. 234). Çox gözəl deyilmişdir.

Əvvəllər günüzadılmış qruplarda tərbiyəçinin vəzifəsinin xarakteri dəyişdirilir, qrupda dərstdən sonra dərs təşkil edilirdi. Şagirdlər ev tapşırıqlarının yerinə yetirilməsinə sinifdəkindən daha çox vaxt sərf edirdilər. Bu gün günüzadılmış qruplar fəaliyyət göstərmir, lakin bə'zi müəllimlər yetirməyən şagirdləri dərstdən sonra saxlayıb onlarla məşğul olurlar. Təəccüblü burasıdır ki, sinif müəllimlərinin bə'ziləri yuxarı siniflərdə dərs deyən müəllimlərdən repetitorluğu öyrənmiş və onu ibtidai siniflərə köçürmüşlər. Bir çox hallarda əlavə məşğələ keçən uşaqların bə'ziləri evdə yenidən tapşırıqların yerinə yetirilməsi üzərində dayanmalı olurlar. Bu zaman onların nə qədər yükləndikləri mə'lumdur.

Bə'zi müəllimlər unudurlar ki, şagirdlərin çox yüklənmələri tə'limin keyfiyyətini aşağı salır. Şagirdlərdə tapşırığın "öhdəsindən gələ bilməyəcəyi" fikri formalaşır. Ev tapşırığı verərkən onun uşağın bilik və bacarığının artmasına nə verəcəyi və yüklənməyə tə'siri nəzərə alınmalıdır.

Hər hansı fənn üzrə ev tapşırığının verilməsi bizi bir neçə cəhətdən düşündürür. Əvvəla, "ev tapşırığı" anlayışı və bu prosesin mövcudluğu müəllimlərin böyük bir qisminin məs'uliyətini azaldır. Müəllim dərsə ciddi hazırlaşmış, şagirdlərin material şüurlu mənimsəmələri üçün effektiv metodik yollar, priyomlar üzərində düşünür. Sinifdə yeni materialı şərh edərkən "can qoymur", bütün siniflə işləyir (şagirdlərin hər birinin fəaliyyətinə

nəzarət etmir), "onsuz da evdə öyrənəcəklər" məntiqi ilə dərstdə öz rahatlığını tə'min etməyə çalışır.

Metodik baxımdan dözülməz cəhətlərdən biri də odur ki, ev tapşırığı kifayət qədər izah olunmur, yerinə yetirilmə qaydası öyrədilmir. Növbəti gün evə verilmiş tapşırığı yoxlayarkən müəllim şagirdlərin cavablarını səthi yoxlayır, əsl səviyyəni müəyyən etmədən qiymət verir.

Şagirdlər ev tapşırıqlarını müxtəlif şəraitdə yerinə yetirməli olurlar. Bə'zi ailələrdə onlar üçün xüsusi iş guşəsi ayrıldığı, əlverişli iş şəraiti yaradıldığı halda, ailələrin bir çoxunda buna imkan olmadığından şagirdlər ev tapşırıqları üzərində lazımınca işləyə bilmirlər.

Ailənin tərkibindən, şəhərdə və ya kənddə yaşamasından, həyat tərzindən, maddi-məişət imkanlarından, ailədə iş bölgüsündən asılı olaraq ev tapşırıqlarının yerinə yetirilmə imkanları müxtəlif olur. Bu amillərdən asılı olaraq eyni sinfin şagirdlərindən biri tapşırığı yaxşı, digəri yarı-yarımqıq yerinə yetirir, şübhəsiz, yerinə yetirməyənlər də olur. Bə'zən yaxşı oxuyan, çalışqan şagird tapşırığı yerinə yetirməmiş gəlir. Belələrinin aldıqları qiymət isə narazılığa səbəb olur.

Valideynlər və şagirdlərlə müsahibələr, bilavasitə təcrübəmiz göstərir ki, şagirdlərin, demək olar ki, heç biri ev tapşırıqlarını onlar üçün nəzərdə tutulmuş vaxt ərzində (1 s. - 2,5 s.) yerinə yetirə bilmir. Bə'zən dərstdən qayıdan məs'uliyətli şagird günün ikinci yarısını, azı 3-4 saati ev tapşırıqlarını yerinə yetirməyə sərf edir. Onun sərbəst fəaliyyəti, istirahəti və oyunları, mütaliəsi və televiziya verilişlərinə baxması üçün vaxt qalmır.

Ailənin mədəni səviyyəsi, valideynlərin təhsili və ixtisasları, pedaqoji maarif bələdliyi də şagirdlərin ev tapşırıqlarına münasibətlərinin formalaşmasına güclü tə'sir göstərir. Valideynlərin bir qismi

alim, müəllim, tərbiyəçi olur. Ailələrin əksəriyyətində məktəblinin orta və ali məktəbdə təhsil alan bacı və qardaşı olur. Belə ailələrdə şagirdlərin əksəriyyətinə düzgün istiqamət verilir, bir qisminin ev tapşırıqları isə onların "himayədarları" tərəfindən yerinə yetirilir. Uşaqlar onlara arxayınlaşaraq heç şey öyrənmək istəmirlər.

Ailələrin bir qisminə valideynlərin pedaqoji maarifi çox aşağı səviyyədə olduğundan uşaqların ev tapşırıqlarına nəzarət edə bilmirlər. Onlar öyrətməyə sə'y göstərir, lakin nəticə alınmayanda uşağın üstünə qışqırır, onu təhqir edir, hətta döyürlər. Kəskin əsəbilik, stres keçirən uşağın bildikləri də yaddan çıxır, onda fənnə, müəllimə, təhsilə nifrət hissi oyanır. Başlıcası isə uşaqla valideyn arasında ünsiyyət başqa xarakter alır.

Nəhayət, valideynlərin az da olsa bir qismi uşaqları başlı-başına buraxır, ya işin çoxluğundan onlara kömək göstərməyə vaxt tapmır, ya onlara kömək göstərməyi bacarmır, ya da təsadüfdən-təsadüfə maraqlanırlar. Belə uşaqlar da ev tapşırıqlarını yerinə yetirmədiklərindən danlanırlar.

Bütün bunları nəzərə alaraq biz ev tapşırıqlarını tədricən minimuma endirməyin, gələcəkdə onsuz ötürməyin mümkün olacağına əminik. Bunun o qədər də asan məsələ olmadığını, hücumlar olacağını hiss edirik. Kimlərin hücumları gözlənilir? İlk növbədə bə'zi müəllimlərin. Axı onlar valideynlərlə birlikdə tə'lim edir, uğurları öz adlarına çıxırlar. Valideynlər isə özlərinin oxuduqları və böyük övladlarının təhsil aldıkları illər ərzində adət etdikləri stereotipi dəyişə bilmədiklərindən e'tirazlarını bildirəcəklər. Ev tapşırıqlarını can-başla yerinə yetirməyə adət etmiş uşaqların e'tirazı da gözlənilir.

Biz nəyə əsasən belə ideyanı irəli sürürük? Təhsildə humanistləşdirmə prinsipini həyata keçirmək, məktəblilərin şəxsiyyətinə hörmət etmək, onları yükləmə-

mək, müstəqil şəxsiyyət kimi formalaşmalarına şərait yaratmaq üçün.

Müasir dövrdə tə'lim prosesinə verilən başlıca tələb şagirdlərə K.D. Uşinskinin dediyi kimi "öyrənməyi öyrətməkdir". Əgər biz şagirdlərə öyrənməyi öyrədə bilsək, dərstdən sonra onlar arzu və istəklərindən asılı olaraq istədikləri fənn, istədikləri sahə üzrə öyrənməyə çalışacaqlar. Biz onların istifadə etmələri üçün ensiklopedik xarakterli sorğu kitabları, didaktik materiallar təqdim edə bilsək, şübhəsiz, böyük nailiyyətlərə yiyələnəcəklər. Belə fəaliyyət şagirdləri yükləmir, onların mənliliyini sıxmır. Bu gün şagirdlərin sinifdəki ağır işdən sonra evdə eynitipli 10-15 misalın, 2-3 məsələnin, dildən bir neçə yazılı çalışmanın, tarixlə əlaqədar elmi-kütləvi mətnin tərkibindəki 50-60 adın (xronoloji tarixlərin) əzbərlənməsi şagirdin "baş çatlatmasına" səbəb olur, onun zəhləsini tökür.

Əgər I sinif şagirdi 10-u aşmaqla topla-ma əməlini sinifdə mükəmməl öyrənibsə, evdə bir neçə gün ərzində eynitipli misallar həll etməyə, əgər şagird ibtidai sinifdə ismin hallanmasını öyrənmişsə, dərstdəki təkrardan sonra evdə hallanmaya aid çalış-maların yerinə yetirilməsini tələb etməyə ehtiyac varmı? Məgər balalarımız məktə-bəqədər dövrdə ismin hallarını düzgün iş-lədə bilmirlər?

Ev tapşırıqları müşahidə, praktik iş, sorğu kitabları, didaktik materiallardan istifadə kolleksiya, herbari, albom üçün material toplamaq və s. xarakterli ola bilər.

Ev tapşırıqlarısız tə'lim müəllim kadr-larının hazırlanmasında dönüş yaratmağı tələb edir. Müəllim nəzəri cəhətdən elə hazırlıqlı olmalı, bilik, bacarıq və vərdiş-lər verməyin elə yollarını öyrənməlidir ki, proqram materialının məğzini hamıya si-nifdəcə mənimsətməyi bacarsın. Belə şə-raitdə dərsliklər sinifdə saxlanır. Şagirdlə-rin (xüsusilə I və II siniflərdə) dərslikləri evə daşımalarına ehtiyac qalmır.

4. Şagirdlərin tə'lim müvəffəqiyyətlərinin şifahi (verbal, sözlə) qiymətləndirilməsi. Kiçikyaşlı məktəblilər, xüsusilə birincilər tə'lim müvəffəqiyyətlərinin bal sistemi üzrə qiymətləndirilməsinin mahiyyətini dərk edə bilmirlər. Məşhurlar psixoloqu akademik D.B. Elkonun haqlı olaraq deyir: "Qiymət uşağın alınmış tüfəngdir". Həqiqətən şagird "2" aldıqda çox kədərlənir, stres keçirir, onda ümitsizlik yaranır. Qiymətin verilməsində ədalətsizlik uşağda müəllimə nifrət hissi oyadır.

Şagird ilk addımlardan məktəbə oxumaq üçün gəldiyini, qiymət almaq üçün deyil, bilik, bacarıq və vərdislərə yiyələnmək üçün gəldiyini dərk etməlidir. I sinifdə uşaqlara başa salınmalıdır ki, valideynlərin vəzifəsi onları yedirmək, geyindirək, sağlamlıqlarını qorumaq, onların vəzifələri isə yaxşı oxumaq, biliklərə yiyələnməkdir.

I sinifdə tə'lim müvəffəqiyyətlərinin bal ilə deyil, sözlə (şifahi, verbal) qiymətləndirilməsi təşkil olunarsa, onlar tədricən buna alışarlar. Müəllim mehriban baxışı, jestləri, xoş sözü, şagirdin işini nümayiş etdirməsi, cavabının doğruluğunu tərifləməsi və s. ilə qiymətləndirir. 60-cı illərdə balla qiymətləndirmədən istifadə etmədən tə'limi təşkil etməyimiz bunun mümkün olduğunu sübuta yetirmişdir.

Təəssüflə qeyd olunmalıdır ki, qiymətdən bə'zən cəzalandırma vasitəsi kimi istifadə edilir.

Dünyanın bir çox dövlətlərində şagirdlərin tə'lim müvəffəqiyyətləri sözlə qiymətləndirilir. İngiltərədə 6-cı, İsrayılada 7-ci, Hollandiyada 8-ci, sinfi bitirənədək şagirdlərin biliyinə balla qiymət verilmir. İbtidai tə'lim mərhələsini göstərən bu siniflərin sonunda balla qiymətləndirmə onların səyyətlərini müəyyən etməyə imkan verir.

Vaxtilə keçirdiyimiz eksperimentin nəticələrinə və xarici təcrübəyə əsasən ibti-

dai siniflərdə şagirdlərin tə'lim müvəffəqiyyətlərinin bal sistemi ilə deyil, verbal (sözlə, şifahi) qiymətləndirilməsini mümkün hesab edirik.

5. Tə'lim prosesində valideynlərin iştirakı. Təhsildə demokratikləşdirmə bu prosesdə valideynlərin fəal iştirakının onlarla əməkdaşlığın tə'min olunmasını tələb edir.

Valideynlərin tə'lim prosesinə müdaxilə etmələri uzun illər bizim üçün dözülməz hal hesab olunub. Biz tək-tək hallarda valideynlərin dərs dinləmələrinə, öz övladının sinifdəki fəaliyyəti üzərində sadəcə müşahidə aparmalarına icazə vermişik. Çox nadir hallarda qabaqcıl məktəblərin "açıq qapı" günü təşkil etdiklərinin də şahidi olmuşuq. Valideynlərin müəllimə "göstəriş verməsi"ni isə müəllimlər təhqir kimi qarşılamış, tə'limin məzmununa, formasına, metodlarına öz münasibətini bildirən alim valideynin fikri də, demək olar ki, nəzərə alınmamışdır.

Bu gün valideynlər yavaş-yavaş sinfə ayaq açıq, tə'limin məzmununa müdaxilə edirlər. Bu nədən irəli gəlir? Öz övladlarının nələri öyrənməli olduğunu, onları necə görmək istədiklərini arzulayan valideynlər məktəbə, müəllimə sifariş verirlər.

"Açıq Cəmiyyət" in təşkil etdiyi siniflərdə valideynin müəllimin köməkçisi (məsləhətçisi) kimi dərstdə iştirakı üzrə təcrübəsi yarı-yarımçıq, systemsiz olsa da, müsbət haldır. Biz xarici ölkələrdə valideynlərin cədvəl üzrə növbə ilə dərstdə iştirak etmələrinə rast gəldik. Onların dərstdə dərs vəsaitlərinin, didaktik materialların, didaktik xarakterli oyuncaqların, dəftərlərin paylanması, onlarla işin təşkili, yazılı çalışmaların izahı, rəsmlərin səliqəli yerinə yetirilməsi, yığılması, dialoqların təşkili, ritmika dəqiqələrinin keçirilməsi, musiqi və fiziki mədəniyyət məşğələlərində uşaqların fəallaşdırılması, onlara kulinariya vərdislərinin verilməsi və s. məsələ-

lələrdə müəllimin yaxın köməkçisi olmaları xoş təəssürat bağışlayır.

Valideynlər bir çox hallarda proqramların məzmununun 15-20 faiz dəyişdirilməsinə, arzuladıqları mövzuların daxil edilməsinə, təlimin təşkilat formalarına yeniliyin gətirilməsinə, yeni texnologiyaların köməyi ilə övladlarının inkişafına, müstəqil şəxsiyyət kimi həyata hazırlanmalarına nail olurlar. Biz buna getməliyik. Şübhəsiz, bunun üçün valideynlərin pedaqoji maarifinin təşkili qayğısına da qalmalıyıq.

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, xarici ölkələrdə, xüsusilə Hollandiyada valideynlərin təşəbbüsü ilə və vəsaiti hesabına uşaq bağçalarının təşkilinin də şahidi olduq. Keçən əsrin 80-ci illərinin axırlarında respublikamızda fəaliyyətə başlamış "Ailə uşaq bağçaları"nı təchiz edə və təcrübəsini yaya bilmədik.

Respublikamızda uşaq bağçası şəbəkəsini genişləndirmək, uşaqların məktəbə hazırlanmalarına elmi istiqamət vermək təxirəsalınmaz problemdir.

6. Uşaqların arzularının nəzərə alınması. Müstəqil respublikamızda təhsil islahatının əsasına qoyulan mühüm prinsiplərdən biri təhsildə demokratikləşdirmənin həyata keçirilməsidir. Bu sahədə bəzi addımlar atılmışsa da, müəllim-şagird münasibətlərində biz buna nail ola bilməmişik. Müəllimlərin böyük bir qismi yenə avtoritar amirlik üslubundan əl çəkə bilmir. Təəssüf doğuran cəhət odur ki, kiçiyə məkətblilərin böyük əksəriyyəti təbiətən "abır-həya gözləyən", "sözəba-xan", "müəllimin işinə qarışmayan" uşaqlar kimi fəaliyyət göstərir. Onları müt'ilikdən ayırmaq üçün xeyli iş görmək lazımdır.

Uşaqlar elə inkişaf etməlidirlər ki, öz arzularına müvafiq olaraq müəllimi, sinfi, məkətblə dəyişə bilsinlər. Bu, o zaman təmin olunacaqdır ki, şagirdlər öz "mən"ini yaxşı tanısinlər, potensial im-

kanlarını dərk etsinlər, qabiliyyətlərini inkişaf etdirmək zərurətini bilsinlər. Bundan istifadə etməklə uşaqları "zəkalılar", "ağıllılar", "iste'dadlar" adı altında ayırmadan, ayrı-seçkilik etmədən vahid kollektiv içərisində fərdiləşdirmənin (diferensial yanaşmanın) köməyi ilə inkişaf etdirməyin yolları işlənməlidir.

7. İbtidai siniflərdə (ümumiyyətlə təhsil sistemində) tərbiyə işinin təlimdən ayrılmasının qarşısı alınmalıdır. Biz, adətən, "təlim-tərbiyə" terminini işlətməyə alışmışıq. Bununla da gənc nəslin təlimini ön plana çəkmiş, tərbiyəsi ilə ötəri məşğul olmuşuq. Son vaxtlar pedaqogikanın nəzəriyyəsinə həsr olunmuş bir çox əsərlərdə tərbiyə prosesi ön plana çəkilib. Hər iki halda tərbiyə ilə təlimin sıx vəhdətdə olması müəyyən qədər diqqətdən kənar qalıb. Bu gün qərbin inkişaf etmiş dövlətlərində gənc nəslin tərbiyəsi probleminə təlim prosesinin içərisində baxılır. Təlimin tərbiyələndirici xarakteri qabarıq şəkildə şərh olunur.

8. Məktəbəqədər tərbiyə və təlimlə ibtidai təlim arasında varisliyin düşünlümsü sistemi təmin edilməlidir. Hazırda varisliyin təmin olunması üçün müəyyən addımlar atılır və yaxşı nəticələr əldə edilir, lakin uşaq bağçalarının məktəbə hazırlıq qrupları və I sinfin proqramları arasında təbii keçidin təmin olunması, bağçada və I sinifdə istifadə edilən rejimin təlim metodlarının yaxınlaşdırılması, bu sahələr üçün kadr hazırlığında orta qəhətlərin nəzərə alınması sahəsində xeyli iş görülməlidir.

1981-1984-cü illərdə 40 uşaq bağçasının hər birində məktəbə hazırlıq qrupu bazasında altıyaşlılardan ibarət I siniflərin fəaliyyət göstərməsi üzrə eksperiment çox yaxşı nəticə verdi. Biz sonralar bunu davam etdirə bilmədik. Belə siniflərin üstün cəhəti o idi ki, altıyaşlılar normal şəraitdə, gündə üç dəfə yemək və günortalar yuxu-

lamaqla rəngarəng oyun və əyləncələr, təsviri sənət, musiqi, ritmika şəraitində maraqla təhsil alırdılar. Təhsilə 5 yaşdan başlamaq niyyətində olduğumuz indiki şəraitdə birincilərin bağçada təhsil almaları faydalı olar. Sözün əsl mənasında varisliyin təmin edilməsi üçün gələcəkdə heç olmasa iri şəhərlərdə "uşaq bağçası-məktəb" kompleksinin yaradılması məqsədmüvafiqdir. Kiçikyaşlı məktəblilərin həmin kompleksdə təhsil almaları onların sağlamlığını və normal inkişafını təmin edir.

9. Fiziki və əqli cəhətdən qüsurlu uşaqların təhsilinin normal uşaqlarla birgə təşkili. Təhsildə humanistləşdirmə prinsipinin tələblərinə uyğun olaraq təhsil alanların hüquqlarının bərabərliyini təmin etmək məqsədilə tədris materialının müvafiqliyi prinsipinə əməl olunmalıdır. Bu prinsipin həyata keçirilməsi təhsil müəssisələri qarşısında hər hansı mərhələdə bütün uşaqların təlimə psixoloji, emosional və sosial hazırlığını irəli sürür.

Xarici ölkələrdə, o cümlədən Rusiyanın bir sıra məktəblərində korreksiyaedici-inkişafetdirici təlim həyata keçirilir. Bu məktəblərdə uşaqları təlimdəki özünəməxsus çətinliklərinə görə xüsusi siniflərə göndərmirlər. Həmin məktəblərdə korreksiyaedici-inkişafetdirici işi məktəb komponenti hesabına müəllim, psixoloq, loqoped və başqa mütəxəssislər görürlər.

Korreksiyaedici-inkişafetdirici təlim şagirdin kompleks klinik-psixoloji-pedagoji müayinəsindən keçirilməsi əsasında baş verir. Korreksiyaedici-inkişafetdirici təlim diferensə edilmiş təhsilin forması olmaqla təlim prosesinə və məktəbə uyğunlaşmaqda çətinlik çəkən uşaqlara vaxtında fəal kömək göstərmək imkanı verir. Korreksiya işi müvəffəqiyyətli olduqda uşaqlar ənənəvi təhsil sisteminin adi siniflərində təhsil ala bilirlər. Beləliklə, təlimdə ayrı-seçkiliyin qarşısını qismən almaq mümkün olur.

Respublikamızda fiziki və əqli cəhətdən qüsurlu uşaqlar üçün xüsusi məktəblər fəaliyyət göstərir. Onlar Bakı şəhərində yerləşib. Bu məktəblər respublikanın uzaq rayonlarındakı defektli uşaqların hamısını əhatə edə bilmir. Bəzi valideynlər övladlarının xüsusi məktəblərə verilməsini qəbahət hesab edirlər. Ona görə heç olmasa, nisbətən yüngül - ağıreşidən, zəif görünən, nitqi qüsurlu və s. kimi defektli uşaqların adı məktəblərdə təhsil almalarını təmin etmək lazımdır. Bu, insana çox böyük humanist münasibətin bəslənməsi deməkdir. Şikəst, defektli uşağın normal uşaqlar arasında tərbiyə olunması, təlim keçməsi ona güclü mə'nəvi tə'sir göstərir. O, özünü cəmiyyətin tamhüquqlu vətəndaşı hesab edir. Belə bir mühitdə defektli uşaq yaşlarında və müəllimlərdə insani münasibət görür, onlarla səmimi ünsiyyət yaradır. Bu, defektli uşaqlarda həyata inamı artırır. Artıq onlar özlərini cəmiyyətdə atılmış, artıq, lazımsız adam hesab etmirlər. Tədrisən onlarda həyat eşqi, yaşamaq, yaratmaq həvəsi baş qaldırır. Bu inam onların qabiliyyətlərini inkişaf etdirir, bir şəxsiyyət kimi formalaşmalarını təmin edir.

Sinfin kontingenti belə qarışıq olduqda normal, sağlam uşaqlar da bir humanist kimi tərbiyə olunurlar. Defektli yoldaşına fiziki və əqli fəaliyyətinə kömək göstərən uşaqlarda "insan" anlayışı daha dəqiq mə'nə qazanır.

Belə şəraitdə işləyən müəllim daha həssas, daha insanpərvər olur. Başqa sözlə, tərbiyə edənin özü də tərbiyəvi cəhətdən zənginləşir. O, təlim-tərbiyə prosesində defektli şagirdlərə fərdi yanaşmaq üzərində düşünür. Bu zaman defektoloq, məktəb psixoloqu, növbətçi valideynlər onun köməyinə çatırlar. Defektli uşaqlara fərdi yanaşma onların defektlərinin tədrisən azalmasını, cəmiyyət üçün yararlı vətəndaşlar kimi yetişmələrini, onların cəmiyyətə inteqrasiya olunmasını təmin edir.

10. Müasir dövr ibtidai tə'limdə yeni texnologiyaların tətbiqini mühüm bir zərurət kimi irəli sürür. Texnologiya dedikdə, bə'zən heç kəsə mə'lum olmayan yeni quruluş, konstruksiya, forma nəzərdə tuturlar. Bir çox hallarda bu sözün zəhmi müəllimi qorxuzur. Hər cür texnologiya şagirdlərin və müəllimin fəaliyyətinin əlverişli, səmərəli təşkilinə xidmət etməlidir. Bu gün şagirdlər üçün əlverişli əmək, istirahət, əyləncə rejiminin işlənməsi; tə'limin yüksək şəkildə təşkili; tə'limin keyfiyyətini yüksəldən vasitələrin, səmərəli metodların, məşğələlərin təşkili formalarının; təhsilin məzmununun maksimum dərəcədə sadələşdirilməsinin; təhsil-tərbiyə prosesinin idarə olunmasının; elm və təcrübənin əlaqəsini möhkəmləndirməyin mexanizmini işləmək; dərslərin tərtibində yeni informasiya və poliqrafiya mədəniyyətindən, yeni metodik aparaturadan istifadə olunması və onlarla başqa məsələlər yeni texnologiya hesab olunur.

Bu gün ibtidai siniflərdə tə'limin təşkilində 1) rollu oyunlara (səhnələşdirilmə və dialoq); 2) cütlər və qruplarla işə (sual-lara və tapşırıqlara əsasən müvəqqəti birləşmələrə); 3) işgüzar səs-küyə (qruplar üzrə məsləhətləşmə, müzakirə, fikir mübadiləsi əsasında nəticəyə gəlmə); 4) əqli hücum (hazırcavablar klubu, olimpiada, viktorina, rebus, sual-cavab gecələri və s.); 5) söz assosiasiyaları; 6) müxtəlif mərkəzlərin (oxu, yazı, incəsənət, elm və s.) yaradılması; 7) layihələrin hazırlanması və başqa formalardan geniş istifadə edilməsi; 8) dərstdə valideynin iştirakı; həmçinin sinif liderinin, məktəb üzrə parlamentin, prezidentin seçilməsi yeni texnologiyaya misal ola bilər.

Bu gün ibtidai siniflərdə belə texnologiyalara geniş meydan verilməli və yeni texnologiyaların araşdırılması istiqamətində sistemli iş getməlidir.

11. İbtidai siniflərdə gündəlik dərslər büdcəsinin (ən çox 3 akademik saat) müəllimin ixtiyarına verilməsi məqsəduyğundur. Dərsin məqsədindən, xarakterindən asılı, görüləcək işin məzmunundan, şagirdlərin hazırlığından asılı olaraq vaxtdan şüurlu istifadə olunması müəllimin ixtiyarına buraxılmalıdır.

Bunun əhəmiyyəti nədir? Mə'lumdur ki, müasir dərslər sistemində kiçikyaşlı məktəblilər yorulduqlarından hər 8-10 dəqiqədən bir gimnastika dəqiqəsi verilir. Bu, şagirdlərin yorğunluğunun qarşısını qismən alır. Bu ideyanı pedaqoji cəhətdən daha səmərəli təşkil etmək məqsədilə elementlərini keçən əsrin 70-ci illərində altıyaşlılarla eksperimentə başlayarkən Oka çayı üzərindəki Puşşino şəhərində Pedaqoji Elmlər Akademiyasının eksperimental şəhərciyində müşahidə etdiyimiz və bir neçə sinifdə sınaqdan keçirdiyimiz texnologiyaların tətbiqini məsləhət görürük. Həmin texnologiya rəsm dərslində sadə naxışların yarpaq, kök, alma şəklinin çəkilməsinə, musiqi dərslində öyrənilmiş mahnının xorla oxunmasına, əmək dərslində düymənin tikilməsinə, zərfin hazırlanmasına, otaq bitkilərinə qulluğa 45 dəqiqə vaxtın sərf olunması məsləhət görülmürdü. Belə məşğələlər üçün 15-20 dəqiqə kifayət idi. Ona görə də müəllim Azərbaycan dilindən müəyyən qaydanın şərhini, riyaziyyat dərslində misalların həlli, təbiətşünaslıqdan nəzəri məsələnin izahı kimi 20-25 dəqiqəlik ciddi tə'lim əməyindən sonra şagirdlərin yorğunluğunu aradan qaldırmaq üçün musiqi, təsviri sənət, əmək tə'limi üzrə qısamüddətli məşğələ, ritmika təşkil edir. Növbəti dərslərin birinci yarısında müəllim Azərbaycan dilindən çalışma, riyaziyyatdan məsələ həlli, təbiətşünaslıqdan təcrübə, yeni musiqi, təsviri sənət və ya əmək tə'limindən başqa bir məşğələ təşkil edir. Beləliklə, gündə 4 əvəzinə 7-8 məşğələ təşkil olunur. Bu, tə'limin maraqlı keçmə-

sini tə'min edir, şagirdlərin yüklənmələrinin qarşısını alar.

12. İbtidai sinfi axıradək bir müəllim aparmalıdır mı? Hazırda müəllimlərin əksəriyyəti I sinfə qəbul etdiyi uşaqlara bütün fənlərdən dərs deməklə onları 5-ci sinfdək aparır.

Bə'zi müəllimlərin təsviri sənət, musiqi, fiziki mədəniyyət məşğələlərini qənaətbəxş səviyyədə tədris edə bilmədiklərini nəzərə alaraq həmin fənlərin tədrisini ixtisas müəllimlərinə tapşıırırlar. Yaxud, tək-tək də olsa bə'zi məktəblərdə bir neçə sinfdə ana dilini bir, riyaziyyatı bir, təbiətşünaslığı başqa müəllim deyir.

İlk baxışda haqlı görünən bu təşəbbüs bə'zən yaxşı nəticə vermir, çünki bə'zi ixtisas müəllimləri kiçikyaşlı məktəblilərin yaş və psixoloji xüsusiyyətlərini bilmirlər.

Bu və ya digər səbəbdən bir-iki ildən sonra sinif başqa müəllimə verilir. Yalnız III-IV siniflərdə dərs deyən müəllimlər də var. Belələri uşaqların savad tə'liminə, yazı vərdişlərinə, ilkin riyazi tələvürlərə yiyələnmələrinin çətinliklərini hiss etdiklərindən həmin siniflərdə dərs deməkdən qaçırırlar.

Prinsip e'tibarilə bizi düşünməyə vadar edən bir məsələ mövcuddur: "İbtidai sinifləri bir, yoxsa bir neçə müəllimin aparması faydalıdır?". Biz, adətən, alışdığımız bir fikri müdafiə edirik: "İbtidai siniflərdə bir müəllim dərs deməli, uşaqlara analıq, atalıq qayğısı göstərməlidir. 4 il ərzində müəllim uşağı ardıcıl izləməyə, onu tərbiyə etməyə, inkişaf etdirməyə çalışır. Onun bütün əyər-əskiyni aradan qaldırmağa çalışır. Bu dörd il ərzində ibtidai tə'lim kursunu başdan-başa keçən müəllim ibtidai təhsil sisteminin çıxma-bikinə yiyələnir, bütün sirləri öyrənir, siniflərarası əlaqənin mahiyyətini başa düşür, əyər-əskiyni düzəldir. Müəllimin özü də ixtisas üzrə yetkinləşir, formalaşır. Dördillik əməyini təhlil

edir, buraxdığı nöqsanları növbəti turda təkrar etməməyə çalışır.

Görəsən hər sinfdə bir müəllim dərs desə nə olar? (Hollandiyada belədir). Hər şeydən əvvəl, müəllim çox böyük məs'uliyyət hissi ilə çalışaraq proqram materialını mənimsədir. "Əyər-əksiye gələnlə il düzəldərəm" deyərək bu günün işini sabaha qoymaz. Hər bir müəllimin fəaliyyətindəki nöqsan az vaxtdan sonra mə'lum olar və o, öz nöqsanlarını aradan qaldırmağa çalışır.

Şagirdlər bə'zən dörd il ərzində pedaqoji hazırlığı aşağı, xarakteri e'tibarilə nümunəvi olmayan müəllimin əlində onabənzər şəxsiyyət kimi formalaşırırlar. Müəllim hər il dəyişdikdə isə onlar hər müəllimdən onun xarakterinə xas olan müsbət şeylər öyrənirlər. Beləliklə, onlar cəmiyyətdə qaynıyıb-qarışmağa, canlı ünsiyyətə hazırlanırlar.

Hazırda bu və ya digər fənninin (fənlərin) tədrisini yaxşı qura bilməyən müəllim 4 il ərzində şagirdlərdə həmin fənlər üzrə bacarıq və vərdişlər yarada bilmir. Müəllim hər il dəyişdikdə isə onlardan biri musiqi, digəri təsviri sənət, üçüncüsü əmək tə'limi üzrə müəyyən vərdişlər aşılayırlar.

Belə bir sistemi məhdud dairədə sınaqdan keçirib, əsl qiymətini vermək, fikrimizcə, faydalı olar.

Çox yığcam şəkildə dediklərimiz gələcəyin ibtidai məktəbi haqqında mülahizələrimizin bir qismini təşkil edir. Gələcək ibtidai təhsildə estetik, mə'nəvi, fiziki tərbiyənin inkişafına, üzgüçülüyə, ritmikaya geniş yol verilməli, hər bir uşaq kompüter texnikasına yiyələnməli, istedadlar vaxtında müəyyənləşdirilib inkişaf etdirilməli, normal ünsiyyət bərqərar olmalı, uşaqlar çətinlik çəkmədən, şən əhval-ruhiyyə ilə oxumalı, məktəbə sevinə-sevinə getməli, yenidən oraya dönmək arzusu ilə evə dönməlidir.

DİREKTOR MÜAVİNİNİN İŞİNİN MƏZMUNU

Akif İmanlı,

Azərbaycan Müəllimlər İnstitutu Naxçıvan Filialının

tədris işləri üzrə direktor müavini,

Rafiq Hüseynov,

ibtidai təhsil pedaqogikası və metodikası kabinetinin müdiri

İbtidai siniflərdə tədris işləri üzrə direktor müavininin başlıca vəzifələrindən biri fənlərin tədrisi keyfiyyətinin yüksəldilməsinə və şagirdlərə veriləcək bilik, bacarıq və vərdişlərin artırılmasına nəzarət etməkdir. Direktorun ibtidai siniflərdə tədris işləri üzrə müavini əsas dərəcəni məktəb islahatının müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsinə yönəltməli, müəllimlərin dərslərə hazırlığına, onların elmi-pedaqoji və metodik səviyyəsinin yüksəldilməsinə, dərslərdə pedaqoji tələblərin düzgün yerinə yetirilməsinə çalışmalı, fənlər üzrə proqram materiallarının planlaşdırılmasına nəzarət etməli, şagirdlərin cari biliklərinin obyektiv qiymətləndirilməsinə, təhsillə əlaqədar digər məsələlərin həllinə istiqamət verməlidir. Unutmaq olmaz ki, təlim və tərbiyə işlərinin keyfiyyətinin yüksək olması direktor müavininin fəaliyyətinin düzgün qurulmasından asılıdır. O, hər bir fənn üzrə proqram materiallarının məzmununu, şagirdlərə aşılacaq bilik və bacarıqların həcmi dərindən bilməli və tədris prosesində müasir metodların tətbiqi imkanları haqqında geniş təsəvvürə malik olmalıdır.

Bu işə o vaxt mümkündür ki, ibtidai siniflər üzrə direktor müavini ilk növbədə öz ixtisasını dərindən bilsin. O, yüksək savada, hərtərəfli biliyə, zəngin təcrübəyə və təşkilatçılıq bacarığına malik olsun. Təəssüflər olsun ki, bu vəzifə çox vaxt ədəbiyyat, riyaziyyat, tarix, əmək bədən tərbiyəsi müəllimlərinə tapşırılır. Onlar işə uşaqların psixologiyasını, kiçikyaşlı uşaqlarla işləməyin metodikasını, sinif müəllimləri ilə işləmə yollarını bilmirlər.

İbtidai siniflər üzrə direktor müavininin işi həm əhatəli, həm də rəngarəngdir. Ona görə əhatəlidir ki, ibtidai siniflərdə sinif müəllimi ayrı-ayrı fənlər üzrə tədris məqsədlərini yerinə yetirir, onu tərbiyə məqsədləri ilə əlaqələndirir. İşin rəngarəngliyi isə onun müəllimlə, şagirdlə, şagird təşkilatı və valideynlərlə əlaqədar olmasıdır. Digər tərəfdən, bu işin məs'uliyəti və çətin olması ibtidai siniflərdə tədrisin təşkilində şagirdlərin yaş fərqlərindən, onların dərk etmə imkanlarından, təlim yükünün ağır və yüngül olmasından və dəqiqləşdirilməsindən asılıdır. Kiçikyaşlıların təlimə olan marağının, dərslə müəllimi dinləməsi, onu başa düşməsi, irəliləməsi və ya geriləməsinə səbəb olan amilləri dəqiq qeydə alması fəaliyyətinin məzmununu təşkil edir. O, məhz birbaşa ibtidai siniflərə aid olan bu mühüm tələbləri bilməsi ilə yanaşı, digər məsələlərə şagirdlərin hər birinin psixoloji xüsusiyyətlərinə, iradəsinə, diqqətinə, hafizəsinə, təfəkkürünə müəllim tərəfindən təlim prosesində nə dərəcədə nəzərə alınmasına fikir verməlidir.

İbtidai siniflər üzrə direktor müavini ibtidai siniflərdə təlim və tərbiyə işlərinin müvəffəqiyyətli təşkilinə tam cavabdehlik daşdığı üçün, birinci növbədə təhsil sahəsində Azərbaycan dövləti və Təhsil Nazirliyi tərəfindən irəli sürülən qanunları, əmr və təlimatları, digər göstərişləri müntəzəm izləməli, öyrənməli və tətbiqinə çalışmalıdır.

İbtidai siniflərdə aparılan islahat artıq yekunlaşmaq üzrədir. İslahatın səmərəliliyi və onun müsbət həlli sinif müəllimlə-

rinin öz işini düzgün qurmalarından, həmçinin məktəb rəhbərlərinin, xüsusilə, tədris işləri üzrə direktor müavininin fəaliyyətindən asılıdır. Belə ki, həm sinif müəllimləri, həm də direktor müavini islahatın zəruriliyini, onun məzmununu, gedişini, nəticələrini öyrənməli və müvəffəqiyyət-lə tətbiqinə çalışmalıdırlar.

İslahatla bağlı ibtidai siniflər üzrə direktor müavini metodbirləşmə iclasında tez-tez pedaqoji tədbirlər keçirməli və islahatın nəticələrinin şərhini verməlidir.

İslahatın verdiyi demokratik dəyərləri dərş hissə müdiri belə sistemləşdirə bilər:

a) müəllim dərşin təşkilində sərbəstdir və dərşin gedişinə hər hansı bir müdaxiləyə yol vermək olmaz;

b) proqram materiallarında müəllim məqsədemüvafiq dəyişiklik edə bilər;

c) proqram materiallarının planlaşdırılmasını müəllim özü aparır;

ç) planlaşdırmada mövzuların yerinin dəyişdirilməsini və mövzuya verilmiş saatların artırılıb-azaldılmasını müəllim özü tənzimləyir;

d) dərşin quruluşunda mərhələlərdən birini və ya bir neçəsini ixtisar etməkdə (məsələn, keçmiş dərş soruşmadan bir-başına yeni dərşə başlamaq) müəllim sərbəstdir;

e) alternativ dərşliklərin seçilməsini müəllim özü müəyyənləşdirir.

ə) variantlarla verilmiş çalışmaların tədrisin məqsədindən asılı olaraq seçilməsini müəllim özü müəyyənləşdirir.

f) təlim prosesində müəllim lazım bildiyi təlim metodları və priyomlarından istifadə etməkdə sərbəstdir.

İbtidai siniflər üzrə dərş hissə müdiri fəaliyyət proqramında islahatın digər mərhələlərinin, xüsusilə müəllim-şagird münasibətlərində şagirdə bir obyekt kimi və ya, subyekt kimi yanaşılması, dünya təhsil sistemində mütərəqqi iş üsullarına istinad edilməsi kimi məsələlər də öz əksini

tapmalıdır. İslahatın irəli sürdüyü dəyişikliklərə I-II siniflərdə ətraf ələmlə tanışlıq fənninin oxu fənni ilə inteqrasiya edilməsi səbəblərinə, I-II siniflərin "Oxu" dərşliklərinin təkmilləşdirilməsi, yeni "Əlifba" və onun ikinci hissəsi sayılan "Oxu" dərşliklərinin üstünlüklərinə II sinifdə "Hüsnxət" dərş vəsaitindən düzgün istifadə edilməsinə, "Oxu" dərşliklərində edilmiş düzəlişlərin nədən ibarət olmasına, ibtidai siniflərdə sinifdən xaric oxunun, ümumiləşdirici dərşlərin, müşahidə və ekskursiyaların səmərəli keçirilməsinə xüsusi diqqət verilməlidir.

İbtidai siniflər üzrə direktor müavini-nin iş prosesində qazana biləcəyi nailiyyətlər təhsil sahəsində baş vermiş bu və ya digər yenilikləri ardıcıl izləməsindən, yeni təlim metodlarını dərinlən öyrənməsindən və dünya təhsil sisteminin təcrübəsini yaradıcılıqla tətbiq etməsindən asılıdır. Bu baxımdan son dövrlərin məhsulu olan fəsiləsiz təhsil sisteminin məzmununu öyrənmək və onun tələblərini yerinə yetirmək əsas vəzifələrdən biridir. Fəsiləsiz təhsil ibtidai sinif şagirdlərinin hərtərəfli və həm də daha yüksək formada intellektual inkişafını təmin etməyi qarşısına məqsəd qoyur. Burada ilk növbədə I-IV sinif şagirdlərinə məcburi biliklərin öyrədilməsini əsas götürdüyü halda, ikinci mərhələdə isə şagirdlərin hazırlıq səviyyəsinə uyğun yeni tələblərin daha geniş, ətraflı və çətin elmi anlayışların öyrədilməsinə üstünlük verilməsi təşkil edir. Hər iki halda əsas məqsəd şagirdlərə elmlərin əsaslarının, onların yaşına, anlama, dərk etmə səviyyəsinə müvafiq öyrədilməsinə əsaslanır.

Bu məqsədlə ibtidai siniflər üzrə direktor müavini tədrisin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə təkan verən aşağıdakı tələblərin ayrı-ayrı siniflər üzrə necə yerinə yetirilməsini müşahidə edib, ümumi nəticəyə gəlməlidir. Bu tələbləri belə xarak-

terizə etmək olar:

- şagirdlərin oxu, yazı və hesablama qabiliyyətlərinin proqramın tələblərinə uyğunluğu;

- oxu dərslərində şagirdlərə təbiət və cəmiyyət haqqında elmi biliklərin, təsəvvür və anlayışların verilməsi səviyyəsi;

- təlim prosesində şagirdlərin fəaliyyətinin təmin edilməsi;

- bu məqsədlə, çalışma və tapşırıqların sırasında, məsələ və misal həllində onların müstəqilliyinin və yaradıcılığının təmin edilməsi;

- müəllimə sual vermək, müəllimin sualını başa düşüb, ona ətraflı cavab vermək, müəllimin izahını şüurlu şəkildə dinləmək, qavramaq, yadda saxlamaq, mühakimə yürütmək, öyrənilmiş məlumat və faktları, hadisələri əlaqələndirmək, müqayisələr aparmaq, sistemləşdirmək, ümumiləşdirmək və s.

Dünya təhsil sistemində xüsusi yeri olan inteqrasiya təlimin ibtidai siniflərdə geniş şəkildə tətbiqinə üstünlük verilməsinə ibtidai siniflər üzrə direktor müavini daha çox diqqət yetirməlidir. İnteqrativ təlimin üstün cəhəti ondadır ki, təlimin başlıca ideyasını, məzmununu özündə saxlamaqla, digər biliklərin də onunla əlaqəli şəkildə öyrənilməsinə təmin edir. I-II siniflərin "Oxu" dərslərində ətraf aləmlə tanışlıq fənninə aid bir çox mətnlərin verilməsi inteqrasiya prinsipinə əsaslanır.

Müəllimin dərse hazırlığı səviyyəsini müəyyənləşdirmək ibtidai siniflər üzrə direktor müavininin birbaşa vəzifələrindən biridir. Müəllim dərse hazırlaşarkən ilk növbədə dərslərin məzmununu mənimsəməlidir. Bundan sonra o mövzu üzrə aşağıdakı təhsil və tərbiyə məqsədlərini seçir: təlim məqsədi: elmi anlayışlar, faktorlar, təbiət və cəmiyyətin qanunauyğunluqları və s. tərbiyə məqsədi: mə'nəvi tərbiyə, humanist tərbiyə, vətənpərvərlik tərbiyə-

si, doğma təbiətə məhəbbət tərbiyəsi, anaya məhəbbət, yoldaşlıq, dostluq tərbiyəsi və s. Beləliklə, hər bir dərslərin məqsədi mövzu ilə bağlılıq şəraitində ortaya çıxır. Müəllim hər hansı bir mövzunun tədrisinə hazırlaşarkən dərslərin məqsədindən irəli gələn hansı bilik, bacarıq, vərdişlərin, tərbiyəvi keyfiyyətləri aşılacağını döndə-döndə götür-qoy edir, dəqiqləşdirərək sistemləşdirir.

Mövzu, məqsəd mə'lum olduqdan sonra müəllim dərslərin məzmununu hansı metod və priyomlarla öyrədəcəyi üzərində düşünür və məhz burada onun yaradıcılığı meydana çıxır. Beləliklə, dərslərin təhsil, tərbiyə və inkişaf vəzifələri müəyyənləşdirilir. Təlimin inkişafetdirici məqsədinin yerinə yetirilməsi üçün müəllim mövzu ilə bağlı, əlavə, materiallar seçir, tapşırıq və çalışmalar, düşündürücü sualları, şagirdlərdən alacaq bitgin cavabları müəyyən edir. O, həmçinin bu prosesdə istifadə edəcəyi əyani vəsaitləri, təlimin texniki vasitələrini qruplaşdırır. Əlbəttə, bu zaman müəllim sinfin şəraitini, şagirdlərin hər birinin təlimə marağını, inkişafını və fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alır.

İbtidai siniflər üzrə direktor müavini müəllimin dərse hazırlığının bu keyfiyyətlərini həmişə diqqət mərkəzində saxlamaqla yanaşı, tədris prosesində müəllimə mə'lum olan dərslərin hər bir mərhələsinə necə hazırlaşdığını da qeyd etməlidir. O, təlim yükünü müəyyənləşdirərkən, şagirdlərin mənimsəyə biləcəkləri bilik, bacarıq və vərdişlərin həcmindən müəllim tərəfindən neçə nəzərə alınacağını diqqətlə işləməyi də unutmamalıdır.

Açıq dərslərin keçirilməsinə nəzarət və metodik kömək ibtidai siniflər üzrə direktor müavininin başlıca vəzifələrindən biri sayılır. Açıq dərslərin təşkili siniflərin sayına görə sinif metodbirləşmələrinin sədri ilə birlikdə müəyyənləşdirilir. Siniflərin sayı təkdirsə hər sinifə iki rübdə bir,

paralel sinifdirsə, rüb ərzində hər sinfə bir, siniflərin sayı dörd və ya daha çoxdur-sa, rüb ərzində hər sinif üzrə bir və ya iki açıq dərs salmaq məqsədəmüvafiqdir.

Açıq dərs keçirilərkən onu deyəcək müəllimin təcrübəsi, metodik hazırlığı, pedaqoji ustalığı nəzərə alınmalıdır. Dərs dinlənilərkən məqsədin seçilməsi başlıca şərtidir.

Dərslərin məqsədi aşağıdakı kimi ola bilər:

- təlim, tərbiyə və inkişafetdirici vəzifələrin yerinə yetirilməsi;
- məsələ və misal həllində şagirdlərin idrak qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi yolları;
- dərstdə şagirdlərin yaradıcılığının yüksəldilməsi yolları;
- dərstdə şagirdlərin müstəqilliyinin artırılması yolları;
- təlim prosesində müəllim-şagird münasibətlərinin təmin olunması;
- dərstdə problemləli vəziyyətin yaradılması yolları;
- dərslərində inteqrasiyadan istifadə;
- təlimin fəallaşdırılması səmərəliliyinin yüksəldilməsi məqsədilə tətbiq edilən metodlar və s.

Dinlənilmiş dərslərin təhlili və müzakirəsi sinif metodbirləşmənin iclasında sinif müəllimlərinin hamısının iştirakı ilə keçirilir. Müzakirə zamanı dərslərin elmi, nəzəri, pedaqoji və metodik tərəfləri geniş şərh olunur.

Sinif müəllimlərinin diplomdansonrakı təhsilinin artırılması və təkmilləşdirilməsinə nəzarət edən direktor müavini hər bir müəllimin ümumi keyfiyyətlərini nəzərə almalıdır: 1) müəllimin kateqoriyası; 2) iş təcrübəsi; 3) peşəkarlıq səviyyəsi; 4) elmi-nəzəri biliyi; 5) intellektual səviyyəsi; 6) metodik hazırlığı; 7) tədrislə bağlı müəllimin vəzifə tələbatı.

Müəllimin ixtisasının təkmilləşdirilməsi, fasiləsiz təhsil sisteminin tərkib his-

səsi olduğundan direktor müavini bu işi aşağıdakı kimi sistemləşdirir.

1) pedaqoji, psixoloji, metodik, elmi yeniliklərdə, dərsləklərdə, tədris planı və proqramlarda edilmiş dəyişikliklər və yeniliklər üzrə öz həmkarları ilə təcrübə mübadiləsinin təşkili;

2) distant-məsafədən ötürmə vasitəsilə yeni informasiyaların öyrənilməsi;

3) dayaq məntəqələrində, metodbirləşmə iclaslarında problem mövzular ətrafında təhlilin təşkili;

4) ixtisasartırmadan sonra plan və proqramlarda, eləcə də yeni dərsləklərdə edilmiş dəyişikliklərin digər müəllimlərə çatdırılması;

5) "Öyrədənlərin öyrədilməsi" proqramının şərhini.

İbtidai siniflər üzrə direktor müavini sinif metodbirləşməsinin təşkilinə, onun fəaliyyətinin planlaşdırılmasına, sədrinin seçilməsinə, iş planı üzrə iclaslarının vaxtında keçirilməsinə nəzarət edir. Fənn birləşməsi il ərzində beş və ya altı iclas keçirə bilər. Hər iclasda isə bir və ya iki pedaqoji, metodik mövzuda, eləcə də fənlərin tədrisi vəziyyəti ilə bağlı mə'rüzə və ya çıxış, keçirilmiş açıq dərslərin müzakirəsi və ayrı-ayrı siniflər üzrə praktik iş, təcrübə mübadiləsi nəzərdə tutulur.

Müəllimin hər gün üçün icmal tutmasına nəzarət edən tədris işləri üzrə direktor müavini yazılmış icmalın elmi, pedaqoji və metodik cəhətdən yararlılığına və dərs prosesində müəllimin özünə gərəkli olmasına diqqət yetirilməlidir. O, tədris ili müddətində ardıcıl olaraq I-IV siniflərdə proqram materiallarının dəqiq yerinə yetirilməsinə, şagirdlərin bilik, bacarıq və vərdislərinə verilən qiymətin obyektivliyinə, sinif jurnallarının, şagirdlərin şəxsi işlərinin səliqəli, təlimata müvafiq işlənməsinə, valideyn iclaslarının işgüzar səviyyədə keçirilməsinə, müəllimlərlə pedaqoji məsləhətləşmələrin səmərəli apa-

rilmasına, onların elmi-praktik konfranslarda, müşavirələrdə, şəxsi təhsildə, digər yaradıcılıq işlərində fəal iştirak etmələrinə ardıcıl nəzarət və metodiki cəhətdən düzgün istiqamət verir.

Yuxarıda şərhinə çalışdığımız I-IV siniflərdə aparılan məktəb islahatı və tədrisin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə birbaşa xidmət edən məsələlər ibtidai siniflər üzrə direktor müavininin fəaliyyətinin əsas məzmununu təşkil edir. Buna görə də o, illik iş planını tərtib edərkən bölmələrə uyğun bu tələbləri əhatə etməyə çalışmalıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, məktəblərimizdə çalışan bir çox direktor müavini tə'lim və əsasən, tərbiyənin daha da yüksəldilməsinə çalışır. Onların tərtib etdikləri iş planı tədris işini bilavasitə əhatə edir. Bununla yanaşı köhnəlmiş prinsiplərə əsaslanan, müasir təhsil sistemini özündə əks etdirməyən, əslində heç nəyə lazım olmayan illik iş planları da az deyil. Belə iş planlarında müəllimə istər pedaqoji, istərsə də metodik köməyin nədən ibarət olunması bəlli olmur. İş planında bölmələrin sayı sün'i şəkildə 9-10-na qədər artırılır. Bölmələr üzrə verilmiş maddələr tez-tez təkrarlanır, tə'lim və tərbiyə işləri ilə heç bir əlaqəsi olmadığından, sadəcə söz yığımına çevirilir.

Aşağıdakı iş planında sadə, yığcam və konkret olmasına, tədrisin mühüm sahələrini əhatə etməsinə, sinif müəllimlərinə vacib olan, ehtiyac duyulan məsələlərin salınmasına diqqət verməyə çalışmışıq. İllik iş planının təxmini olduğu nəzərə alınmalı, direktor müavini istər bölmələrdə, istərsə də maddələr üzrə lazımı dəyişikliklər aparmaqda, məktəbin, hər bir sinif şəraitinə uyğun daha aktual məsələlər daxil etməkdə tam sərbəstdir.

İbtidai siniflər üzrə direktor müavininin illik iş planı aşağıdakı bölmələrdən ibarətdir:

I. Təşkilatı və pedaqoji işlər

- Azərbaycan Respublikasının Təhsil Qanunundan irəli gələn məsələləri yerinə yetirmək.

- Təhsil Nazirliyinin məktəb nizamnaməsinin sinif müəllimləri qarşısında qoyduğu vəzifələri icra etmək.

- Təhsil Nazirliyinin məktəb haqqında əmr, tə'limat və göstərişlərinin icrasına nail olmaq;

- I-IV siniflərdə islahatın qarşıya qoyduğu tələbləri yerinə yetirmək;

- I sinif şagirdlərinin məktəbə qəbul edilməsində müvafiq tə'limata əməl etmək;

- I-IV sinif şagirdlərinin dərslük və dərs ləvazimatları ilə tə'min olunmasını təşkil etmək;

- sinif jurnallarının və şagirdlərin şəxsi işlərinin işlənməsinə nəzarət etmək;

- siniflərin əyani vəsaitlərlə, didaktik, paylama materialları və texniki tə'lim vasitələri ilə təchiz olunmasını tə'min etmək;

- siniflər üzrə valideyn iclaslarının vaxtında və səmərəli keçirilməsinə nəzarət etmək;

- rüb üzrə ibtidai siniflərdə tədrisin keyfiyyət göstəricisinə dair hesabatlar hazırlayıb, məktəbin pedaqoji şurasına müzakirəyə çıxarmaq;

- ibtidai siniflərin düzgün komplektləşdirilməsində, müəllimlərin dərs yükünün müəyyənləşdirilməsində iştirak etmək;

- müəllim və şagirdlər tərəfindən məktəbin daxili intizam qaydalarının gözlənilməsinə nail olmaq;

- dərs və növbətçi cədvəlini tə'limata müvafiq tərtib etmək;

- ibtidai siniflər üzrə metodkabinet yaratmaq və onu zənginləşdirmək;

- fakultativ və maraq kursları üçün cədvəl tərtib etmək və təşkilinə nəzarət etmək;

- sinifdən xaric və məktəbdən kənar iş-

lərə, dərnək və digər məşğələlərin keçirilməsinə kömək göstərmək və s.

II. Tədrisin keyfiyyətinin yüksəldilməsi və təkmilləşdirilməsi

- ibtidai siniflərdə islahatın gedişində əldə olunmuş nəticələri müəyyənləşdirmək və onun tətbiqinə nəzarət etmək.
- məktəb islahatının I-IV siniflərdə qarşıya qoyduğu tələblərin yerinə yetirilməsinə diqqət yetirmək;
- tədris prosesində müəllim-şagird münasibətlərində yeni tələblərin gözlənilməsinə nəzarət etmək;
- dərslərin səmərəliliyinin yüksəldilməsində tətbiq edilən müasir təlim metodlarından istifadənin vəziyyətini müəyyənləşdirmək;
- dərslərdə təhsil vəzifələrinin yerinə yetirilməsinə nail olmaq;
- tədrisdə problemlə təlimdən istifadə yollarını müəyyənləşdirmək;
- elmi anlayışların, bilik, bacarıq və vərdətlərin verilməsində təlim yükünün gözlənilməsi;
- ibtidai siniflərdə integrativ təlimdən istifadənin vəziyyətini müəyyənləşdirmək;
- savad təliminin gedişi vəziyyətini yaxşılaşdırmaq;
- orfoqrafik səhvlər üzərində işin təşkili;
- riyazi anlayışların verilməsində problem situasiyanın yaradılması;
- məsələ həlli zamanı şagird yaradıcılığının təmin edilməsi vəziyyəti;
- qiraət zamanı şagirdlərin ifadəli oxumasına verilən tələblərin gözlənilməsi;
- Azərbaycan dili dərslərində çalışmaları icrasında şagirdlərin müstəqilliyinin gücləndirilməsi;
- riyaziyyat dərslərində şagirdlərin idrak qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi;
- Azərbaycan dili və riyaziyyatdan istifadə edilən yazı işlərinin proqrama müvafiq tərtiblənməsinə, səhvlərin təshihə və qiymət-

ləndirilməsinə nəzarət və metodik kömək göstərmək və s.

Təlim prosesində tərbiyə işlərinin xüsusiyyətləri

- təlimin tərbiyəedici xüsusiyyətləri;
- oxu dərslərində şagirdlərə vətənpərvərlik hissinin aşılması;
- uşaq şəxsiyyətinin və müəllim-şagird münasibətlərinin formalaşdırılmasında tərbiyənin rolu;
- təlim prosesinin humanistləşdirilməsi və demokratikləşdirilməsi;
- şagirdlərin milli adət və ənənələrimizə hörmət ruhunda tərbiyə edilməsi;
- oxu dərslərində şagirdlərin mə'nəvi tərbiyəsinin inkişafı məsələləri;
- tədris prosesində şagirdlərin estetik tərbiyəsinin inkişafı;
- bədii mətnlərin tədrisində şagirdlərə vətəndaşlıq və milli qurur hissinin aşılması vəziyyəti;
- təlim zamanı şagirdlərə islam dininin dəyərlərinin aşılması yolları;
- riyaziyyat dərslərində şagirdlərdə idrak marağının tərbiyə edilməsi;
- oxu dərslərində kiçikyaşlılarda xeyirxahlıq, düzlük və doğruluq hisslərinin tərbiyə edilməsi;
- təlim tapşırıqlarının yerinə yetirilməsində iradəlilik, dözümlülük, çətinlikləri dəf etmək bacarıqlarının formalaşdırılması;
- tədris prosesində şagirdlərə doğma diyarın təbiətini sevmək, şəhər və kəndlərin abadlaşdırılmasına, bağ və meşələrin yaşıllaşdırılmasına çalışmaq kimi nəcib hisslər aşılamaq;
- ayrı-ayrı mövzuların tədrisində vətənin hər bir qarışını qorumaq, düşməne nifrət hissi aşılamaq və onlarda igidlik, qəhrəmanlıq keyfiyyətləri tərbiyə etmək;
- sinif rəhbərlərinin "Tərbiyəvi iş planı"nın tutulmasına və onun yerinə yetirilməsinə nəzarət etmək;
- şagird təşkilatı ilə müntəzəm əlaqə

yaradıb tərbiyə işlərinin təşkilində ona metodik kömək göstərmək və s.

IV. Metodik işlərin təşkili

- təlim-tərbiyə işlərinin yüksəldilməsində metodbirləşmənin fəaliyyətinin artırılmasına istiqamət vermək;

- metodbirləşmə sədri ilə birlikdə açıq dərslərin qrafikini hazırlamaq və açıq dərslərin qrafikə uyğun keçirilməsinə nail olmaq;

- ibtidai sinif kabinetinin fənlərin tədrisinə aid müasir vəsaitlərlə zənginləşdirilməsinə çalışmaq;

- sinif müəllimlərinin elmi-aktik konfranslarda, müşavirələrin bölmə iclaslarında fəal iştirakını təmin etmək;

- sinif müəllimləri ilə ardıcıl pedaqoji məsələhətləşmələr keçirmək;

- "Qabaqcıl sinif müəllimlərimiz" adlı stand düzəltmək;

- sinif müəllimlərinin "Şəxsi təhsil" planlarını yazmalarına və onun icrasına nəzarət etmək;

- ibtidai sinif müəllimlərinin qrafikə uyğun ixtisasartırma kurslarından keçmələrinə nail olmaq;

- sinif üzrə valideyn iclaslarının işgüzar səviyyədə aparılmasına metodik kömək göstərmək;

- gənc müəllimlərlə aparılacaq işin səmərəliliyinə nail olmaq;

- məktəbdənkənar və sinifdən xaric tədbirlərin, dəmək və məşğələlərin, idman yarışlarının, viktorinaların, əlamətdar bayramların və digər tədbirlərin keçirilməsində fəal iştirak etmək;

- sinif müəllimlərinin metodik sahədə şəxsi işlərinin təşkilinə istiqamət vermək və s.

MÜDRİK SÖZLƏR

"... Tərbiyəçinin şəxsiyyətinin gənc qəlbə tə'siri elə bir tərbiyəvi qüvvəyə malikdir ki, onu nə dərslilər, nə əxlaq nəsihət, nə də cəza və rəğbətləndirmə sistemi əvəz edə bilər".

K.D.Uşinski

"Tərbiyəçi tərbiyə etdiyi uşaqdan nə düzəltmək istəyirsə, özü də o olmalıdır".

N.Q.Çernişevski

"Müəllim şagirdləri üçün ideal olmalıdır".

N.A.Dobrolyubov

"Müəllim vaxt bədbəxt vəziyyətə düşür ki, uşaqlar onu mə'nəvi ləyaqətinə şübhə ilə yanaşırlar".

N.A.Dobrolyubov

"Əgər qızıl ilə işləyən usta qızıl xarab edərsə, onu əritmək olar. Əgər qiymətli daş xarab edilərsə, onlar zay olur, lakin ən böyük briyant bizim gözlərimizdə yenidən doğulmuş insandan qiymətli ola bilməz. İsanın zay edilməsi çox böyük cinayət, yaxud bağışlanmaz günahdır. Bu materialın üzərində ondan nə düzəltmək istədiyini əvvəlcədən müəyyənləşdirərək dəqiq işləmək lazımdır".

A.V.Lunaçarski

NƏSİLLƏRƏ NÜMUNƏ

Bu gün şöhrətli alim, tanınmış pedaqoq Vidadi Xəlilov mənim üçün kimdir? Əziz və hörmətli aspirant yoldaşım, məsləhətləşdiyim, sözüünə, söhbətinə ehtiyac duyduğum elm

çiyindəyim, qayğıkeş dostum, insanlara münasibətini örnək göstərdiyim, həyat yoluna, ana-bacıya, qadına münasibətini nümunə kimi təqdir etdiyim, şe'rlə, məhəmələ, muğamla dopdolu olan ürəyini alqışladığım, çalışqanlığımı, işinə məs'uliyyətini yüksək qiymətləndirdiyim... İNSANDIR!

Vidadi Xəlilovla tanışlığımın 33 il keçir... 1970-ci ilin mart ayı idi. Respublikanın sayılıb-seçilən, görkəmli ziyalıları arasında mən də indiki Sankt-Peterburq şəhərinə "Pedaqoji Mühazirələr"də çıxış etmək üçün gedəndə, ETPEİ-nin aspirantı Vidadi Xəlilovla tanış olmuşdum.

Bu cavan aspirant nümayəndə heyətinin diqqət mərkəzində idi. Xüsusilə, şəhərin nəhəng mehmanxanalarından biri olan "Sovetskaya"da məhz onun fədakar əməyi nəticəsində o zamanlar çox az adamın cəsarət edəcəyi bir iş görüldü: xalqımızın böyük və qədim bayramı Novruzunu açıq-aşkar qeyd etdik. Xonçalar bəzəndi, şamlar yandırıldı... Doğma Vətəndən çox-çox uzaqlarda Vidadi Xəlilovun özü ilə gətirdiyi maqnitofonda Azərbaycan musiqisi səsləndi və mehmanxanada qalan müxtəlif xalqların bəlkə də yüzlərlə nümayəndəsi mənə qoşuldu. İştirakçıların heç bir zaman unutmayacaqları böyük bir şənlik səhərədək davam etdi...

Bir neçə ay keçdi. Tale məni sonralar

iftixarla "Ata evi" adlandırdığım doğma ocağa- bu gün pedaqoji aləmdə öz dəstixətti olan, neçə-neçə adlı-sanlı, şöhrətli alim yetirmiş və bu işi hazırda da uğurla davam etdirən ETPEİ-nin (indiki Azərbaycan TPI) aspiranturasına gətirdi. Oranın aspirantları olan M.Musayev, S.Vahidov, V.Xəlilov, T.Babayeva, M.Cabbarova, M.Əzimova, A.Eminov, B. Quliyev, H.Məmmədov, İ.İsmayılova mənə də qoşuldum.

Nə qədər vaxt keçib o günlərdən... Bu zaman kəsiyində Vidadi Xəlilov uzun və şərəfli bir yol keçib. Çətin, ağır, lakin ləyaqətli həyat yolu Vidadi Xəlilov qıbtə olunan ad-san, başucalığı gətirib. Hansı mərhələləri keçib Vidadi Xəlilov bu uzun illər ərzində?

Atalar nahaq deməyiblər ki, "Ayağı bir-bir qoyarlar nərdivana". Orta məktəb müəllimi, kiçik elmi işçi, baş elmi işçi, şöbə müdiri.

1975-ci ildə uğurla namizəd dissertasiyası müdafiə etdikdən sonra pillə-pillə qalxdığı bu şöhrət yolunda Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Pedaqogika İnstitutundakı "Estetik tərbiyə şöbəsi" Vidadini çox tanıtdı. Məhz onun inadlı axtarırları çalışmaları, səyi nəticəsində respublikada özünə qədər mövcud olmayan və sonralar artıq "Vidadinin şöbəsi" adı ilə tanınan estetik mərkəz yarandı. Şöbənin fəaliyyəti, burada aparılan tədqiqat işlərinin əks-sədası respublikamızdan çox-çox uzaqlarda eşidildi. Vidadi Xəlilov estetik tərbiyənin nəzəriyyəsi və təcrübəsi məsələlərinə həsr olunmuş elmi konfranslarda (Moskva-1978, Novosibirsk-1978, Minsk-1982, Moskva-1986, 1987, 1988, Daşkənd-1991) məruzə və çıxışlar etdi. "İncəsənətə estetik münasibət və onun formalaşdırılması prosesi" mövzusunda keçirilmiş Bey-

nəlxalq konfransda (Xerson–1991) Vidadi Xəlilovun mə’ruzəsi tanınmış alimlər, incəsənət mütəxəssisləri tərəfindən təqdir olundu, yüksək qiymətləndirildi.

“Estetik tərbiyə “şöbəsi”nin fəaliyyət göstərdiyi 25 il müddətində V.Xəlilovun rəhbərliyi ilə çox mühüm işlər görüldü. “Uşaq və yeniyetmələrin, məktəbli gənclərin estetik mədəniyyətini yüksəltmək üzrə hamılıqla fəaliyyətin kompleks proqramı”, ümumtəhsil məktəbləri, pedaqoji universitet və institutlar üçün “Estetik tərbiyə”, “Estetikanın əsasları”, “Etikanın əsasları” kursları üzrə proqramlar hazırlandı.

Vidadi Xəlilovun Əməkdar incəsənət xadimi, Xalq artisti, bəstəkar Oqtay Zülfüqarova birlikdə respublikanın ümumtəhsil məktəblərinin V sinifləri üçün yazdığı “Musiqi” dərsliyi 1976, 1979, 1980, 1981-ci illərdə üst-üstə 250 min tirajla nəşr edildi.

Vidadi Xəlilovun rəhbərliyi ilə şöbənin əməkdaşları, aspirant və dissertantları məktəblilərin, gənclərin estetik tərbiyəsi ilə bağlı ən vacib mövzular üzrə tədqiqatlar apardılar. Əldə edilən nəticələr o zamanlı SSRİ Pedaqoji Elmlər Akademiyası və onun sahə institutlarında yüksək dəyərləndirildi. Qısa bir vaxtda Ukrayna, Belarusiya, Latviya, Özbəkistan, Qazaxıstan, Türkmənistan, Gürcüstan, Moldova və digər respublikaların Elmi-Tədqiqat Pedaqoji Elmlər İnstitutları ilə əlaqə yaradıldı. Təcrübə mübadiləsinin böyük əhəmiyyəti oldu. Bu müddətdə Vidadi Xəlilov həm də öz elmi-tədqiqat işlərini uğurla davam etdirdi. “Azərbaycan ümumtəhsil məktəblərində estetik tərbiyənin nəzəriyyəsi və təcrübəsi” mövzusunda doktorluq dissertasiyasını başa çatdırdı. Fərəh duyuram ki, aspirant yoldaşımın böyük uğurlarında mənim də kiçik xidmətlərim olub. Respublika pedaqoji ictimaiyyətinin bayramına çevrilmiş həmin uğurlu gündə –1994-cü ilin 27 sentyabrında Vidadi Xəlilovun doktorluq dissertasiyası müdafiəsində müdafiə şurasının həmsədri olmuşam.

Vidadi Xəlilovun ərsəyə gətirdiyi 28 adda monoqrafiya, proqram, dərslik və tədris vəsaitlərindən ən irihəcmli monoqrafiyasının rə’yçisi, “Məktəbli mədəniyyəti” (Bakı, 1999) redaktoru olmuşam. Adı ilə fəxr etdiyim böyük Azərbaycan pedaqoqu Mehdi Mehdizadə haqqında Vidadi Xəlilovun Hidayət Musayevlə birgə hazırlayıb çap etdirdikləri məşhur kitab – “Akademik Mehdi Mehdizadə ömrünün işığı”na mənim də o gözəl insan haqqında xatirələrim daxil edilib.

Vidadi Xəlilov təkcə yorulmaz tədqiqatçı, bacarıqlı təhsil təşkilatçısı deyil. O, ustad müəllimdir. Mühazirələri dinləyicilərə sözlən həqiqi mə’nasında dərin bilik verir, estetik zövq aşılayır, uzun müddət dinləyicilərin yaddaşında qalır.

Bu gün Vidadi Xəlilov Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutunda ibtidai tə’lim şöbəsinə rəhbərlik edir. Habelə, respublikanın adlı-sanlı təhsil ocaqlarından biri olan Bakı Ali Pedaqoji Qızlar Seminariyasında pedaqogika kafedrasının professoru vəzifəsində çalışır.

Vidadi Xəlilov elmi-pedaqoji kadrının hazırlanması sahəsində səmərəli fəaliyyət göstərir: pedaqoji elmlər namizədi və doktoru elmi dərəcəsi verən ixtisaslaşmış müdafiə şurasının üzvü olur, alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiya işlərinə oponentlik edir, elmi rəhbər kimi gənc tədqiqatçılara istiqamət verir. Vidadi Xəlilovun rəhbərliyi ilə 8 tədqiqatçı namizədlik dissertasiyası müdafiə etmiş, professor iki nəfərin doktorluq, 9 nəfərin namizədlik işinin rəsmi oponenti olmuşdur.

İndi bu quru rəqəmləri yazmaq asandır. Amma professor Vidadi Xəlilovun göstərdiyi fəaliyyəti, gördüyü işləri, yazdığı əsərləri... təsəvvüründə canlandıranda bütün bunların bir insan ömrünə sığacağına inana bilmirsən.

Yaxınlarda Vidadi Xəlilovun 60 yaşı tamam oldu. Bu ömür yolunun 40 ili

bütövlükdə pedaqoji fəaliyyətə həsr olunmuşdur. Pedaqoji elmlər doktoru, professor Vidadi Xəlilovun yubileyini pedaqoji ictimaiyyət iftixarla qeyd etdi. Vaxtilə dərs dediyi, yenə əlaqəsini kəsmədiyi məktəblərdə, indi professor kimi çalışdığı Ali Pedaqoji Qızlar Seminariyasında, şöbə müdiri olduğu ATPI-də professorun altmış illiyi təntənə ilə qeyd olundu. Azərbaycan Təhsil Nazirliyi Vidadi Xəlilovun əməyini yüksək qiymətləndirərək, onu Fəxri fərmanla mükafatlandırdı.

Görkəmli alimə verilən ən yüksək qiymət isə xalq məhəbbəti oldu... Həmin təntənəli anlarda yadıma gənclik illərimiz düşdü. 70-ci illərin əvvəlləri idi. Bir neçə gənc pedaqoji elmin zirvələrini fəth etməyə üçün gecəsini-gündüzə qatmışdı. Oxuyurdular, öyrənirdilər, eksperimentlər qoyurdular, məqalələr yazırdılar. Zəmanənin böyük pedaqoqlarından – Mehdi Mehdizadə, Əhməd Seyidov, Mərdan Muradxanov, Hüseyn Əhmədov, Nürəddin Kazımov, Əliheydər Həşimov, Əziz Əfəndizadə, Zahid Qaralov, Yəhya Kərimov, Yusif Talibov, Əjdər Ağayev, Şəmistan Mikayılov, Ağadadaş Babayev və digərlərindən dərs alırdılar. Bu gün həmin gənclərdən professor Məmmədhenifə Musayev Azərbaycan Müəllimlər İnstitutunun rektorudur, Sabir Vahidov Azərbaycan Bədən Təربiyəsi və İdman Akademiyasının prorektorudur, Məhəbbət Cabbarova Azərbaycan Müəllimlər İnstitutunun dosentidir, İsmayilov Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin aspirantura şöbəsinin müdiri, pedaqoji elmlər namizədi, dosentdir. Allahverdi Eminov AMİ-Salyan filialının direktorudur, Baloğlan Quliyev və Tamara Babayeva Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin dosentləridir, Vidadi Xəlilov Azərbaycan Təhsil Problemləri İnstitutunun şöbə müdiri, pedaqoji elmlər doktoru, professordur. Bu sətirlərin müəllifi, pedaqoji elmlər doktoru, professor, Beynəlxalq Pedaqoji Akademiyanın həqi-

qi üzvü, Azərbaycan Müəllimlər İnstitutu pedaqogika kafedrasının müdürüdür.

Budur qızıl gəncliyini elm yollarında damla- damla əridən, Azərbaycan təhsilinin yüksəlməsi üçün canından belə keçməyə hazır olan insanların əldə etdikləri uğurlar! Budur həyatını həmin gənclərin təlim-tərbiyəsinə, elm qazanmalarına həsr edən müəllimlərin əməyinin nəticəsi!

Bu yazını qələmə alanda gözüm döndünə masanın üstündə olan bir kitaba satsır. "20 əsrin 20 böyük azərbaycanlı pedaqoqu" adlanan həmin kitabın müəllifi A.Eminov yuxarıda haqqında danışdığım qızıl gəncliyin nümayəndələrindən biridir. Bu kitabda haqqında bəhs edilən pedaqoqlardan 5-i həmin gənclərin müəllimləridir. 3-ü isə o vaxtkı həmin gənclər – bu gün adlı-sanlı, görkəmli pedaqoqlar Məmmədhenifə Musayev, Rəfiqə Mustafayeva, Vidadi Xəlilovdur.

Bu yubiley günlərində ürəyimdən bir arzu keçir: kaş ki, respublika pedaqoji ictimaiyyətindən Vidadi Xəlilova ünvanlanan alqışlardan, yuxarıda adlarını sadaladığım digər şöhrətli alimlərin şəninə söylənən ən yaxşı təriflərdən heç bir zaman solmayacaq bir çələng düzəldib, onu indi "Azərbaycan Təhsil Problemləri İnstitutu" adlanan keçmiş Azərbaycan Dövlət Elmi Tədqiqat Pedaqoji Elmlər İnstitutunun divarından asaraq, "Çox sağ ol, bizim doğma institutumuz, ata evimiz! Qoy bizdən sonra gələcək nəsillər həm müəllimlərimizdən, həm də onların yetirmələrindən nümunə götürsünlər!" – deyə biləydim.

*Rəfiqə Şahgül qızı
MUSTAFAJEVA*

*pedaqoji elmlər doktoru,
professor, Beynəlxalq Pedaqoji
Akademiyanın həqiqi üzvü,
Azərbaycan Müəllimlər
İnstitutunun pedaqogika
kafedrasının müdiri*

ALLAH NURUNA SIĞINAN ALİM

Bu sözləri hər hansı alim haqqında demək olmaz. Professor Mircafer Həsənov haqqında isə deməmək günahdır.

Mircafer Həsənov 1943-cü ilin yanvar ayın-

da Yardımlı rayonunun Prinbel kəndində dördüncü imam Zeynal Abidin nəslindən olan din xadimi Mirməsinin ailəsində dünyaya göz açmışdır. Hələ kiçik yaşlarından atası Mirməsi oğluna müqəddəs Qur'ani-Kərimi oxumağı öyrətmiş, onun məzmununu anlatmış, ürəyinə islam dəyərlərini səpmişdir. Ona görə də gənc Mircaferin simasında Allahın nuru əks olunmuşdur. Gənc Mircafer özünün saf, mehriban xilqəti ilə ətrafdakıların yanında dərin hörmət, ləyaqət sahibi, həqiqi mə'nada Allah adamı kimi tanınmışdır. Onu yaşadan da, sevdiren də bu olmuşdur.

Mircafer Həsənov Həcc ziyarəti ilə özünün dini e'tiqadını bir daha sübuta yertirdi.

Mircafer Həsənov 1964-cü ildə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunu bitirdikdən sonra doğma kəndində müəllimlik etmişdir.

Elmə hədsiz məhəbbəti olan bu gənc Bakıya gəlir, Elmi-Tədqiqat Pedaqogika İnstitutunda görkəmli alimlər arasında tədqiqatın sirlərini öyrənir, ərəb əlifbası ilə oxumağı və yazmağı mükəmməl bildiyindən ona "Rəhbər" jurnalında pedaqoji fikir tarixi, təhsil məsələlərini öyrənmək tapşırılır. O, Azərbaycan pedaqoji jurnallarında, "Zənbür", "Tuti", "Kəmiyyət", "Babayi-Əmir" və başqa uşaq jurnallarında təhsil, əmək, tərbiyə problemlərini araşdırmış və müasir məktəb üçün

dəyərli nəticələrə gəlmişdir.

O, namizədlik dissertasiyasını müvəffəqiyyətlə müdafiə etdikdən sonra 1979-cu ildən Müəllimləri Təkmilləşdirmə İnstitutunda (İndiki Azərbaycan Müəllimlər İnstitutu) işləməyə başlayır. Uzun illərdən bəri həmin institutda direktor müavini (bu gün prorektor) olan Mircafer müəllim müəllimlər, müdavimlər, tələbələrle mehriban, mülayim rəftarı ilə hamının hörmətini qazanmışdır. O, həm də İbtidai təhsil və məktəbəqədər tərbiyə kafedrasının müdürüdür. Mircafer müəllimin rəhbərliyi ilə neçə nəsil müəllimlər bu institutda ixtisasını artırmış, yenidən hazırlanmışdır. Bu gün gənclər ibtidai sinif müəllimi ixtisasına yiyələnmək üçün təhsil alırlar.

Mircafer Həsənov yalnız pedaqogika tarixi deyil, həm də onun nəzəriyyəsi ilə məşğul olmuşdur. O, 70-ci illərdə altıyaşlıların məktəbə hazırlanması ilə əlaqədar məqalə yazmış, sonralar ailədə uşaqların məktəbə hazırlanması ilə əlaqədar kitabça çap etdirmişdir. Mircafer müəllim keçən əsrin axırları və bu əsrin əvvəllərində "İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə" jurnalının redaksiya heyətinin üzvü olmuşdur. O, indi Təhsil Nazirliyi Elmi-Metodik Şurası, məktəbəqədər tərbiyə və ibtidai təhsil bölməsinin üzvüdür.

Prof. Mircafer Həsənov bu gün çoxcəhətli və ağır fəaliyyət dairəsi ilə yanaşı, öz üzərində ciddi çalışır, XX əsrdə Azərbaycanda təhsilin tarixi sahəsində də ciddi axtarışlar aparır. Onun yazdığı doktorluq dissertasiyası, şübhəsiz, pedaqogika elminə dəyərli töhfə olacaqdır.

Bu gün hacı Mircafer müəllimin 60 yaşı tamam olur. Ona möhkəm can sağlığı, uzun ömür, xoşbəxt həyat, səadət və müvəffəqiyyətlər arzu edirik.

*Emiliya KƏRİMOVA,
pedaqoji elmlər namizədi*

ZƏHMƏTİN BƏHRƏSİ

Bakının mərkəzindəki tarixi ən'ənələrə malik olan 132 nömrəli məktəb bayram-sayağı bəzədilmişdi. Tədbirdə Təhsil Nazirinin müavini İ.Qasımov, Bakı şəhər Təhsil İdarə-

sinin, Səbail Rayonu Təhsil Şöbəsinin əməkdaşları, alimlər, və şəhər məktəblərinin nümayəndələri iştirak edirdilər.

Yalnız Səbail rayonunda deyil, Bakı şəhərində, respublikada tanınmış sinif müəllimi Rəhimə Məmmədovanın anadan olmasının 70, pedaqoji fəaliyyətinin 40 illiyi qeyd edilirdi. Rəhimə Məmmədova 1932-ci ildə Azərbaycanın dilbər güşəsi kimi tanınmış Şəkidə anadan olmuş, 1954-cü ildə Şəki Pedaqoji Məktəbini bitirmişdir.

Həmin ildə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun təbiyyat-coğrafiya fakültəsinə daxil olan Rəhimə 1959-cu ildə oranı bitirmişdir. Elə o vaxtdan taleyini ibtidai məktəblə bağlayan Rəhimə Məmmədova xalqımızın balalarının gözünə həyata açmağa çalışmışdır.

O, ömrünün 35 ilini 132 nömrəli məktəbdə keçirmişdir. R.Məmmədova, açıq dərsləri, pedaqoji mühazirələri, gənc müəllimlərə məsləhət və göstərişləri ilə hamının məhəbbətini qazınmışdır. Bu gün o, sinif müəllimlərinin dayaq məntəqəsinin sədri kimi rayon üzrə böyük işlər görür. Yaradıcı əməyinə görə, pedaqoji mətbuatda iştirakına görə fərqlənən Rəhimə müəllimi dəfələrlə mükafatlandırılmışlar. O, maarif ə'laçısı, metodist

müəllim, ali kateqoriyalı müəllim, ilin ən yaxşı müəllimi adlarına layiq görülmüşdür. 1988-ci ildə onun iş təcrübəsi haqqında Ukraynanın "Poçatkova şkola" ("İbtidai məktəb") jurnalında yazı dərc olunmuşdur.

Təsadüfi deyildir ki, yubiley şənliyində Təhsil Nazirinin müavini İradə xanım Rəhimə müəllimə Təhsil Nazirliyinin fəxri fərmanını təqdim etdi.

Yubiley üç nəslin görüşü baxımından da əlamətdar idi. Yubileydə Rəhimə müəllimin müxtəlif illərdə dərs dediyi şagirdləri və müəllimi iştirak edirdi. Aşağıda ona pedaqoji məktəbdə dərs demiş, sinif müəllimliyinin sirlərini öyrətmiş prof. Yəhya Kərimov, neçə illər əvvəl şagirdi olmuş millət vəkili, Gültəkin Hacıyevanın çıxışlarından fraqmentlər veririk.

Prof. Yəhya müəllimin dediklərindən:

- Gənclik illərim idi. Üç i' Quba və Qazax Müəllimlər İnstitutlarında işlədikdən sonra 1953-cü ildə Gəncə Pedaqoji İnstitutunun filialı olan Şəki Müəllimlər İnstitutuna baş müəllim vəzifəsinə göndərilmişdim. Nazirliyin göstərişi ilə Pedaqoji Məktəbdə də pedaqogika, psixologiya və məntiqdən dərs deməli oldum. Rəhimə ilə tanışlığım o vaxtdan başladı. O, çox fəal, yaxşı oxuyan tələbə idi. Dərsdə verdiyi suallar onda araşdırmağa, öyrənməyə dərin həvəs olduğunu göstərirdi. Onun yaxşı sinif müəllimi olacağına inanırdım. Sonralar hiss etdim ki, fikrimdə yanılmamışam. Rəhimə müəllim ali təhsil alaraq başqa ixtisas sahibi olmaq istədisə də, ola bilmədi. Axı o, elə gənclik illərindən təbiəti e'tibarilə ibtidai sinif müəllimliyinə daha çox uyğun idi.

Mən dəfələrlə Rəhimə müəllimin dərslərində əyləşmiş, onun uşaqlarla münasibətinə, təlimetmə qabiliyyətinə heyran qalmışam. Bir dəfə II sinif şagirdlərinin eyni mövzu ətrafında bir-birinə bənzəməyən inşalarını oxuyub valeh oldum. Təhsil Naziri Misir Mərdanovla iştirak etdiyim dərstdə sinif liderinin seçilməsi prosesini gözəl nümayiş etdirdi. İkinciləri müstəqil dövlətimizin Konstitusiyası, hüquq və vəzifələrimiz, demokratiya, ədalətlik, düzlük, obyektivliklə necə tanış etməsi, seçkilərin keçirilməsi üzrə onlara necə vərdişlər aşılması, şagirdlərində fəallıq, müstəqillik keyfiyyətlərini tərbiyə etməsi, ümumiyyətlə uşaqlarla ünsiyyət mədəniyyəti naziri çox razı saldı. Rəhimə müəllim yorulmaq bilmədən yaradıcılıqla işləyən yenilikçi müəllimdir. Təsədüfi deyildir ki, o rayon da-yaq məntəqəsinin sədridir.

Gültəkin Hacıyevanın dediklərindən:

– Bu gün adi ibtidai sinif müəllimi Rəhimə müəllimin anadan olmasının 70, pe-daqoji fəaliyyətinin 40 illiyinin qeyd olunması Azərbaycan təhsil sistemi üçün əlamətdar bir hadisədir. Azərbaycanın yeni nəslinin formalaşması üçün gecəsini –gündüzünə qatmış və ömrünün illərini bizim – şagirdlərinin yolunda əritmiş bir insanın 70 illik yubileyi qəlbimi sevinclə doldurur.

Rəhimə müəllim haqqında burada çıxış edənlər çox gözəl, səmimi, hərəətli sözlər dedilər, amma mənə elə gəlir ki, onun haqqında ən gözəl, ən səmimi, ən hərəətli sözləri onu qəlbən sevən, onun məhəbbətini ürəklərinin başında gəzdirən sevimli şagirdləri deyə bilərlər.

Mən ilk təhsilimi Rəhimə müəllimin sinfində almışam. Məktəbə ilk qədəmlərimi basanda mənə Rəhimə müəllim bağrına basıb. Sonralar öyrəndim ki, mən Rəhimə müəllimin sinfinə təsadüfən

düşməmişəm. Valideynlərim çox diqqətlə araşdırıb öyrəniblər ki, Rəhimə müəllim nəinki 132 nömrəli məktəbdə, həmçinin Səbail rayonunda, Bakı şəhərində ən yaxşı, ən tanınmış ibtidai sinif müəllimlərindən biridir. Onun dərs dediyi şagirdləri çox savadlı olurlar.

Birinci sinfi bitirəndə başa düşdüm ki, Rəhimə müəllim şagirdlərə bilik təkcə verməklə kifayətlənmir. O şagirdlərə həyatı öyrədir, həyat dərsi verir. İstər ana dili, istərsə də riyaziyyat dərslərində hər sözü, hər kəlməsi ibrətamiz müəllim məsləhəti, ana nəsihəti olurdu.

Rəhimə müəllimin ilk dərsi Vətən dərsi oldu. O bizə Vətən haqqında, Azərbaycan haqqında gözəl sözlər danışdı, vətəni sevməyi, onun torpaqlarını qorumağı tapşırırdı. O, bizə tapşırırdı ki, məhriban olaq, yoldaşlarımız ilə dostluq edək. “Əziz balalar, dünyanın bütün ölkələrini görmək, dolanmaq olar, ancaq Vətənin şirinliyindən doymaq olmaz”. Bizə bir atalar sözü də söylədi: “Vətənin tüstüsü də şirindir” – dedi. O vaxt mənim hələ 7 yaşım yox idi, bu sözlər ömürlük yaddaşında həkk olundu. Mən bu sözləri heç zaman unutmayacağam. Müdriklər demişlər: “Uşaq vaxtdan verilən bilik, daş üzərində yazıya bənzəyir”.

Rəhimə müəllim neçə-neçə nəsillərin beyninə, qəlbinə belə silinməyən yazı yazmışdır. Bu şərəfli işdə ona uğurlar və can sağlığı arzulayırıq.

Tədbirin sonunda Səbail Təhsil Şöbəsinin müdiri Sara Xanlarova çıxış edərək Rəhimə müəllimin haqqında xoş sözlər dedi və ona Respublikanın Əməkdar Müəllimi adının verilməsi təklifini irəli sürdü.

*Elmira İSMAYILOVA,
Səbail RTŞ metodkabinetinin müdiri*

PEŞƏSİNİN VURĞUNU

Sabunçu RTŞ-nin metodisti Böyükbacı Abbasova 30 ildən çoxdur ki, ibtidai təlimin inkişafı sahəsində fəaliyyət göstərir.

20 ildən çox ibtidai sinif müəllimi işləmişdir. Bu müddət ərzində o, kiçiyəşli məktəblilərə rəvan və şüurlu oxu-

maq, yazmaq, müşahidəçilik, riyazi anlayışlara dərinlən yiyələnmək, gözəl, səmimi davranmaq, vətəni, doğma torpağı sevmək kimi keyfiyyətləri aşılamağı qarşısına məqsəd qoymuş və həmişə öz məqsədinə nail olmaqla yüksək nəticə əldə etmişdir.

Uzun illərdən bəri B. Abbasovanın yaradıcı fəaliyyəti, öz təcrübəsinin sirlərini, metodik yanaşmanın tərzini ümumi işin xeyrinə, səxavətlə həmkarlarına təlqin etməsi onu müəllimlər müəllimi-metodistlik zirvəsinə yüksəltdi.

Metodist B. Abbasova çalışqanlığı, pedaqoji aləmdə meydana çıxan yenilikləri çevikliklə təcrübədə tətbiq etmə bacarığı, rəhbərlik etdiyi sahədə işi yüksək mərhələyə çatdırmaq üçün təşəbbüskarlığı ilə seçilən metodistlərdəndir. O, həm də təhsil nəzə-

arasında müzakirəsini keçirir və nəticələri barədə mətbuatda çıxış edir. "Azərbaycan müəllimi" qəzetində dərc etdirdiyi "Bü-növrəni möhkəmləndirən proqram" adlı məqalədə proqramın üstün və çatışmayan cəhətlərindən söhbət açır.

yyəsinə, elmi tədqiqatların nəticələrini təbliğ və təbliğ edən məqalələr müəllifi kimi də tanınır. Onun "Azərbaycan müəllimi", "Təhsil", "Bakı" qəzetlərində və "İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə" jurnalında 40-a qədər məqaləsi dərc edilmiş və iki metodik kitabı nəşr olunmuşdur.

İstər kitablarında, istərsə də məqalələrində dövrün ahəngilə səsleşən böyük problemlərin kiçiyəşli məktəblilərlə işdə tətbiqinə dair faktları işıqlandırmışdır. V. Abbasova ibtidai siniflər üzrə dərc edilən hər bir proqram, metodik ədəbiyyatın müəllimlər

Böyükbacı müəllim tez-tez rayon müəllimləri qarşısında çıxış edir, öz tövsiyələri ilə müəllimləri bəhrələndirir, rayon müəllimlərinin görkəmli alim-pedaqoqlar ilə görüşlərini təşkil edir, ibtidai təlim üzrə qarşıya çıxan problemlər onlarla birlikdə müzakirə edilir, çıxış yolları araşdırılır.

Metodistliyə başladığı ilk gündən ibtidai siniflərdə fənlərin yüksək səviyyədə tədrisinə, şagirdlərinin hərtərəfli inkişafının təmin olunmasına ciddi fikir verir. İxtisasartırma kurslarında rayon müəllimlərinə metodik kömək göstərir və onlara faydalı

tövsiyələr verir.

Bu və digər yazıları ilə ibtidai təlimin inkişafı yollarını açıqlayan metodist həm də bu sahədə tədrisin inkişafını təmin edən müxtəlif tədbirlər, yarışlar, müsabiqələr, müəllimlərin işinin yüksək səviyyəyə çatdırmaq üçün onların şagirdləri arasında bilik və bacarıqlar üzrə yarışlar keçirir. Bunların bir qismi respublika televiziyası ilə nümayiş etdirilmiş və maraqla qarşılanmışdır.

İbtidai təlimin inkişafını təmin edən fəaliyyətini ardıcıl artıran B.Abbasovanın təlim-tərbiyə işlərinin daim keyfiyyətinin yüksəldilməsi, mövcüd təlim metodlarının təkmilləşdirilməsi, təşkilati-metodik lərin həyata keçirilməsi sahəsində praktik əhəmiyyətə malik qabaqcıl təcrübəsini bəyənilib, yüksək qiymətləndirən Bakı Təhsil İdarəsi 1998-ci ildə onun təcrübəsinin Bakı şəhəri üzrə rayon təhsil şöbələrinin metodmərkəzlərində yayılmasına sərəncəm vermişdir.

Təhsil Nazirliyi, BTİ, Sabunçu RTŞ tərəfindən fəxri fərmanlarla təltif olunan B.Abbasova arxayınlaşmış, metodik fəaliyyətini daim artırır, ibtidai sinif müəllimlərinin də fəaliyyət dairəsinin genişləndirilməsi üzrə işi durmadan düzgün istiqamətləndirir.

B.Abbasovanın fikircə, sinif müəllimi ibtidai təhsilə məş'əl kimi işıq saçmalıdır. Həm də bu məş'əl elə gür yanmalıdır ki, onun işığı digər təhsil pillələrinə də aydınlıq gətirsin. Böyükbacı müəllim belə bir müəllim olmağın yollarını yaxşı bilir və o, sinif müəllimi işləyərkən, məhz belə bir müəllim olaraq, neçə-neçə alimin, müəllim, həkimin başlanğıc təhsil yolunu elə işıqlandırmışdır.

Böyükbacı müəllim yeganə oğlunun da başlanğıc təhsil yolunu işıqlandıraraq, onu da digər şagirdləri kimi vətənin başını ucaldan, onun mənafeyini qoruyan fədakar bir insan kimi yetişməsinin təməlini qoymuşdur.

Siyəzən rayonunda 2 nömrəli orta məktəbin Azərbaycan bölməsini bitirdikdən sonra Lomonosov adına Moskva Dövlət Universitetinə daxil olan Rövşən Sadıqov

fizika-riyaziyyat etmləri namizədi alimlik dərəcəsinə Moskvada aldıqdan sonra Amerikaya gedir, doktorluq dissertasiyasını orada müdafiə edir. Müdafiədə iştirak etmək dəvətini alan Böyükbacı müəllim Amerikada ibtidai təlim məsələləri ilə maraqlanaraq, miss Elviranın III sinifdə dərslərini dinləmiş və onun dərslərindən aldığı təəssüratı "Azərbaycan müəllimi" qəzetində "Amerikada bir dərsi dinləyərkən" adlı məqalədə vermişdir.

2002-ci ildə ikinci dəfə Amerikaya səyahət edən metodist yenə imkan tapıb, II sinifdə oxu dərslərini dinləyib, mətbuatda ondan söz açmışdır.

Bütün bunlar göstərir ki, bu yenilikçi metodist hələ çox yeni-yeni metodlar tətbiq edəcək və həmin metodlar ibtidai təhsilin inkişafına təkan verəcəkdir.

B.Abbasova ümumiyyətlə, qabaqcıl faktlarının kütləvi şəkildə təbliği vasitəsi kimi açıq dərslərin keçirilməsi, elmi-praktik konfransların təşkilinə daha çox diqqət yetirir. Onun qabaqcıl sinif müəllimlərinin iş təcrübəsinin öyrənilməsi, təbliği və tətbiqi üzrə əldə etdiyi nailiyyətlər, vaxtilə Elmi-Metodik Mərkəz tərəfindən təqdir olunmuşdur. B.Abbasova Təhsil Nazirliyi Elmi-Metodik Şurası, məktəbəqədər tərbiyə və ibtidai təhsil bölməsinin fəal üzvü kimi çox faydalı iş görür. Onun məqsədi aydın, yolu işıqlıdır: çətinliklərə baxmayaraq, respublikamızın müstəqilliyi şəraitində bu gün ibtidai siniflərdə təhsil alan, sabah vətənimizin layiqli vətəndaşı olacaq şagirdlərin təlim keyfiyyətini yüksəltmək.

Bu şərəfli işdə, nəcib yolda respublikamızın say-seçmə metodistlərindən olan Böyükbacı müəllimə həmişə olduğu kimi, sönməz həvəs, sənət eşqi yorulmazlıq, öz əməli yolunda mətn iradə, daha yüksək zirvələr arzulayıraq.

*Şikar HÜSEYNOV,
pedaqoji elmlər namizədi
Rüxsarə İBADOVA,
ARTPI-nin elmi işçisi*

ƏSGƏR TİQANA

Vətənpərvər şairə-publisist, hərbi cərrah, tibb xidməti baş leytenantı Məleykə Əhmədova (Səma) öz dəsti-xəttiylə gündüzdən püxtələşən, söz zirvəsinə qanadlanan, vətənin müdafiəsi uğrunda sücaətinə görə “Azərbaycan bayrağı” ordeninə layiq görülmüş ilk döyüşçü qadındır. Hazırda Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyinin poliklinikasında ordinator cərrah vəzifəsində işləyir. Onun yazdığı “Əsgər Tiqana” əsəri qan yaddaşımızın sözlə təsəffüdüdür.

1977-ci ildə Cəbrayıl rayonunun Qacallı kəndində anadan olmuş, 1993-cü il avqustun 15-də son mənzilə qovuşmuş Əliyev Samir Qədir oğlu ömrünün 5 ilini vətən uğrunda döyüslərdə keçirib. Döyüş təstisi onu fransız futbolçusu Jan Tiqanın adıyla çağırırmışlar. Məleykə Səma “Əsgər Tiqana” (2001) povesti və “Ağ atlı döyüşçü” (2002) poemasında Samir Əliyevə cəld, çevik, intuisiyalı, qaynar enerjili, iradəsi ilə güllə yağışı altında dərinliklə ölüm xofuna qalib gələn gənc vətənpərvər kimi vermişdir.

Məleykə Səma “Əsgər Tiqana” əsərinin oxucunun diqqətini sənətkarlıqla, təmizliklə cəsur, saf qəlblə və qeyrətli və-

tən oğlu Tiqana surətinin üzərində cəmləşdirə bilmişdir. Mərd, inadkar, yorulmaq bilməyən Tiqana nəinki düşmən arxasına – “gedər-gəlməz” xarakterli kəşfiyyat əməliyyatlarına gedir, nəinki döyüşlərin ən kəskin, dramatik məqamlarında, güllə viyılıtları altında sürünə-sürünə patron, silah, digər sursatları qartal sür’əti ilə döyüş meydanına gətirib çıxarır, həmçinin azyaşlı olmasına baxmayaraq həm də bütün silahlılarla, texnikalarla davranmağı səlis bacarırdı.

Əsərin diqqət verilməsi gərəkli olan bir epizodunda Tiqana Teymurovun qrupu ilə düşmən arxasına kəşfiyyata gedir. Kəşfiyyat vaxtı etmənilərin yatdığına görə, raket qurğularının məftilini kəsir və silahlarını yığışdırıb geri qayıdır.

Samir-Tiqana ona görə qəhrəmandır ki, ayağı Vətən torpağında olub. Kökü torpaqdan ayrılan ağac tez quruyar. Bu balaca əsgər o misilsiz təbiəti, ayna bulaqları, uca dağları murdar nəfəsdən qorudu. Elə son mənzili də doğma torpaqları oldu. Yeni-yetməlik dövrünə təzəcə qədəm qoymuş cəsur döyüşçünün döyüş yollarına nəzər salmaq: “Sur”, “Sirik”, “Zamzur”, “Qazan-zəmi”, “Qızılcaya”, “Daşbaşı” və s. Bunlar hamısı bir povestdən götürülmüş yazı yox, öz doğma vətəni uğrunda şəhid olmuş əsgər Tiqana haqqında Məleykə Səmanın qələmə aldığı həqiqətlərdir, faktlardır.

Hər bir vətənsəvər, millətsevər bu əsəri stolüstü kitabına çevirməlidir. Azərbaycan gənci, bu kitabı müqəddəs tut. Daim aç, oxu. kitabı milyon kitablar içində itirməyə sənənin haqqın yoxdur, çünki bu ən böyük qəhrəmanlıq məktəbidir. Bu, on beş yaşlı cəsur Samirin – Tiqananın sabahımıza, tariximizə, ən müqəddəs əsgər töhfəsidir.

MƏN ELİMİN GÖZ YAŞIYAM

Vətənimin sirr daşıyam, Anaların naləsiyəm,
Şəhidlərin baş daşıyam, Yananların sinəsiyəm,
Ərənlərin yoldaşıyam, Çəmənlərin jaləsiyəm,
Qarabağda gəzin məni, Çiçəklərdən üzün məni,
Mən elimin göz yaşıyam. Mən elimin göz yaşıyam.

Baharın son baxışıyam,
Göyün bulud naxışıyam,
Səmayam, qəm yağışıyam,
Yanaqlara düzün məni,
Mən elimin göz yaşıyam.

Məleykə SƏMA

* * *

Müəllim yaradıcılığı

SON ZƏNG

Məktəbdə öyrəndiniz, ana, Vətən sözünü,
Dərk etdiniz dünyanın əyrisini, düzünü.
Sevdiniz ana yurdu, Vətənin od, közünü.
Olun Vətənə gərək, yaradın dür incilər,
Son zənginiz mübarək, əziz onbirincilər.

On bir il əvvəl siz də verirdiniz gül-çiçək,
Bu gün uçur arzunuz, qanadlı göyərçin tək.
Alacaq uşaqlığı, sizdən indicə son zəng.
Sizi təbrikə gəlib, şən kövrək birincilər,
Son zənginiz mübarək, əziz onbirincilər.

Al şəfəqli səhərdən xoş xəbər soransınız,
Sabahı, gələcəyi yaradan, quransınız.
Vətənin keşiyində əsgər tək duransınız,
Gətirib sizlər üçün tər çiçək birincilər,
Son zənginiz mübarək, əziz onbirincilər.

Olun Koroğlu, Nəbi, minin qeyrət atını,
Olun yurdun Nigarı, Həcər kimi qadını.
Uca tutun hər zaman Azərbaycan adını.
Şənliyə verəcəklər bər-bəzək birincilər,
Son zənginiz mübarək, əziz onbirincilər.

Sirli şagird dünyanız, sahilsiz bir dənizdir,
Məktəb, hər bir müəllim, qəlbinizdə əzizdir.
Qəlblərə sevinc, qüssə verən son zənginizdir.
Hörmətlə çalacaqlar, son zəngi birincilər.
Son zənginiz mübarək, əziz onbirincilər.

Oqtay ZƏNGİLƏNLI,
müəllim